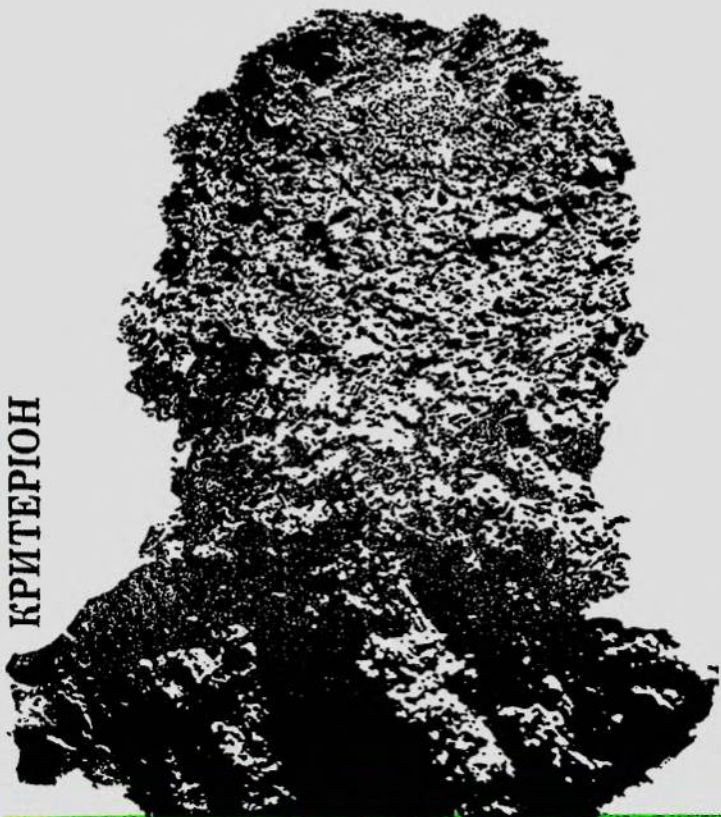

КРИТЕРІОН

ВАСИЛЬ
КЛИМ

ГОРА

ВАСИЛЬ КЛИМ

ГОРА

ВИДАВНИЦТВО КРИТЕРІОН
БУХАРЕСТ — 1978

Обкладинка: МОЛНАР ЛАСЛО

ГОРА

1

Вона і досі ніби падала людям на голову, злегка вивернувшись на бік і задиркувато випнувши в небо свій випуклий скелястий верх. Кругом принишкло бовваніли в тумані сірі хребти гір, піднявши до неї холодні обличчя, — підлегло і німо, як до непохитного власника природи. «Дивна, — примружено дивлячись в її бік, проказав Максим, — надто дивна вона.» Його випнуте гладке підборіддя засіпалося від нервового напруження, але відчув, що не в стані відірвати від неї погляд. «Гм, батько казав — спробний камінь, — прошепотів, — спробний камінь. А звідкіля міг знати батько, як буде з його долею?»

Поїзд нечутно вислизнув з вокзалу. Максим навіть забув, що ще хвилину тому був у ньому. Коли очунявся, здивувався, що залишився на пероні майже останнім з пасажирів. Двоє чорнявих хлопчаків уважно спостерігали його. З-під гір дуло прохолодою, і Максим надів свій короткий попелястий тренч. Вийшов з вокзалу і попрямував знайомою доріжкою, що вела на гору. Доріжка була пуста, заросла, ніхто не зустрічався, а якби хто-небудь і стрівся з ним, напевне, його не впізнали б.

Поодинокі клуби туману щільно пропихалися в скелясті вершини гір, неначе бавилися із ними і, тяжко визволившись з оцієї заманливої гри, м'яко видиралися на гору, повертаючись ніби на своє улюблене давнє місце.

Гори ждали сонця, а воно ховалося десь за горою, яка вигрівала свої холодні кості ранковим промінням. Звідси, знизу, вона, гора, справді здавалася недоступною.

Проїшов не більше тридцяти кроків і спинився. Дивився на неї далеким мрійним поглядом, ніби пригадуючи щось віддавніле, одбуле, а іноді холодним, злобним, і піднімався все вище. Доріжка несподівано переходила в стежку — кам'янисту, з вибоїнами, очевидно від злив. Металева рукоятка чемодана в'їдливо врізувалася в пальці, і Максим відчув на них вже нарїст мозолів. Грудн важко здригалися від частого биття серця, ноги вже починали нити, і Максим з докором подумав, що він, дійсно, вже немолодий.

Раптом зупинився і розчулено розставив руки: куди ж я їду? А коли вже там нема нікого? Подивився вгору, але підніжжя гори ще не було видно, воно ховалося за Куцою — гіркою, яка тулилася до неї східною частиною. Не було кого спитати — місто було вже в долині, а стежкою ніхто не проходив. Але і повертатись було неохоче, і Максим, міцно стиснувши в руці важкий чемодан, рушив по стежці, часто спотикаючись і спересердя спльовуючи.

З-за гори показалося нарешті сонце. Колись з братом Марком вони любили слїдити за курйозними викрутасами, які витворяло сонце, вибираючись із-за гори. Спочатку воно показувалося на протилежному боці міста, десь на саднбі старого Кушніра, потім підповзало до річки, посуваючись на південь вздовж неї, далі круто залишало річку

і сідало на покрівлю мебельної фабрики, звідки добиралося вже до центру міста і на західну його частину. До підніжжя гори сонце доходило вже під самий полудень, і для хлопців це було чи не найбільшою прикрасою.

Максим підносив високо голову, глядів на гору, але дивитись на неї ставало чимраз боляче: пекучою зливою сипалося у вічі сонце. Хвилювання наростало з кожним пройденням метром знайомої стежки.

Обійшовши Куцу, Максимові відкрилося, нарешті, підніжжя гори. Не помилявся! Турбаза стояла на своєму давньому місці, широко обведена невисокою кам'яною загородою. Не поспішаючи, попрямував до турбази, з цікавістю розглядаючи місце. Все — як тому років двадцять: недоторкане, незаймане, пусте.

Хвилюючись, наблизився до воріт, обводячи пильним поглядом кам'яні стіни турбази, замилувався цементованою кринницею з бляшаною покрівлею і візерунками, ялинами, які високо підносилися над турбазою. «Все як і колись, — збачнув Максим, — тільки собака не гавкає, коли відчуває поблизу прихожих. А батько тримав собаку...»

Непевно, ніби ступав сюди вперше, ввійшов у коридор і постукав у двері, де уявляв, що повинно знаходитися, як і колись, бюро турбази.

— Заходіть, заходіть!

Його зустрів літній, товстий, з підстриженими вусами чоловік, з потрісканим рябуватим обличчям. Максим чомусь пильно приглянувся до нього.

— Бажаєте кімнату? — запросив Максима до крісла. — Я зараз.

На столі він не знайшов, мабуть, квітання книжечки, жваво звернувся:

— Вибачте, це ми пізніше розпорядимось. Дайте, я вас проведу у вашу кімнату.

Вони вийшли і скоро ввійшли в невеличку, світлу кімнату на чотири ліжка, суцільно обвішану туристськими картинками з простим дерев'яним обрамленням.

— Ви здалека? — допомагаючи складати в шафу багаж, поцікавився газда.

— Дуже здалека, — весело відповів Максим.

— Невже так дуже здалека? — посилюсь зацікавлення газди, але, не чекаючи відповіді, він швидко перехопив: — Простіть, я її забув вам відрекомендуватись. Крішан! — і подав свою жорстку, з короткими цупкими пальцями руку.

Максим представився їй собі, але коротким, простим — Макс.

— А я вас зразу прийняв за чужинця, — недовірко глядів на незвичне чудернацьке вбрання гостя Крішан.

— Можливо, ви і не так дуже помиляєтесь, — тихо кинув Максим.

Крішан відійшов до дверей і, послужливо склавши руки, запитав:

— Ви на печери, чи, може... на гору?

— Так, на гору, — не вагаючись відповів Максим.

— На гору? — перепитав Крішан, і Максимові здалося, що голос його прозвучав напрочуд здивовано.

— Вас це дивує?

— Вибачте, — здвигнув той плечима, переводячи розмову на інше. — Митися будете в сусідній кімнаті. Там є все необхідне. Туалет за рогом, біля клуні.

Він хотів відійти, але раптом здержався і ще раз подивився на Максима. Але на цей раз пронизливо і уважно.

— Ви справді прийшли на гору?

Максим сів на ліжко й усміхнувся. Так, ніби все йому було відомо, чому допитується Крішан.

— Ви не хвилюйтесь.

— Та я... нічого, — зніяковів Крішан, — а ви, мабуть, знаєтеся з горами. Інакше... Мое діло, товаришу Макс, застерегти вас, що взяти гору справа не така вже й легка. На горі ставалися нащасні випадки... Навіть смертельні, решта...

— Мені все це відомо, — коротко відрізав Максим таким тоном, щоб дати тому зрозуміти, що з цією розмовою бажав покінчити.

— Значить, ви залишитесь у нас на довший час. Я пішло до вас хлопця, щоб видав вам квитанцію. Обідати будете в буфеті. Можете заказати що-небудь наперед.

Вийшов не прощаючись.

Максим провів його співчутливим поглядом. «Я розумію його», — подумав.

Залишившись наодинці, Максим відчув на решті їдку втому в усьому: в ногах, в руках, в попереку, і навіть в очах, над якими звисали важкі посинілі повіки. Почуття ціпкого нервового напруження поступово почало відпливати, і вся колишня нетерпеливість і зацікавлення нечутно перетворилися в звичайне і просте почуття туристської насолоди, причастне, мабуть, як думав Максим, любому клієнту Крішана.

Почав розглядати кімнату: білі матові стіни холодно, зловтішно дивилися у вічі. Здавалося — тут був уперше. Намагався знайти в кімнаті якусь річ, котра б збудила в його свідомості шитку спогадів.

Крізь відчинене вікно виднілося синє пасмо гір, над якими курився легкий туман, і Максим, поринувши туди поглядом, згадав, що подібний краєвид він закріпив на одній з кольорових картин,

що висіли на стіні. Він підвівся і став швидко роздивлятися картини. Це були здебільшого гірські краєвиди: водоспад, печери, вершини, розуміється не всі тутешні і, очевидно, всі вони носили рекламний характер. Перед однією з картин Максим зупинився, вражений до глибини душі: це вже не був простий знімок, а справжня картина, виконана чнеюсь рукою з досить витонченою майстерністю художника, (мабуть, аматора), з особливо вишуканим смаком барв, але насамперед з надзвичайно цікавим предметом зображення. На картині була зображена гора, але як вона була представлена! Уявіть собі звичайну гору — не надто високу і не надто низьку, на чисто зеленому фоні, що символізував, мабуть, землю. Зелений фон зливається з вершиною гори. Над вершиною починає яскраво синій фон, гаптований наче сліпучими феєрверками, дугастим серпанком казкової веселки. Синій фон з веселкою скидається на грайливе дзеркало, в якому (ідейний замисел художника), неначе у воді, відображається гора. Застелена живими барвами веселки, вона ніби губиться в тумані без чітко виражених контурів, і це віддзеркалення гори видається таким натуральним, що складається враження, ніби вона ледь дрижить, наче у воді. Таким чином, перед нами ніби клепсида, або свого роду частка Бришкучової колонії безконечності. Картина вражала. Навіть і потім, коли Максим роздягнувся і ліг у ліжку, він ще довго милувався її красою.

Максим спав довго. Прокинувся в напівтемряві від різкого скрипу дверей, не розуміючи, що з ним і де він. В напіввідчинених дверях стояв юнак років з п'ятнадцять-шістнадцять, рослий, смагливий, і дивився на нього вибачливими, розумними очима.

— Вибачте, здається, ви проспали цілий день.

Максим докірливо стріпнув важкою головою і, вгадавши в хлопцеві Крішанового сина, запросив його до кімнати.

— Батько послав, — неспішно сказав той, — казав — є хтось, що на гору хоче піти... Можна включити світло?

Максим піднявся на лікті і вступив у хлопця прицільній погляд. Молоде діточе обличчя висвітлювало нерішучість і цікавість. Він висловлювався чітко, ясно і, здавалося, дуже тепло.

Максим важко опустився знову у ліжко, вже не знаючи, що робити: підніматись, чи зостатись в ліжку. Практично, день було прогаяно.

— Власне, — неспішно продовжував хлопець, — батько говорив, що дасть вам напрокат дещо з альпіністських снастей... коли вам вони здадуться.

Максим опустив погляд, ніби зважуючи, яку відповідь дати і двозначно кивнув головою.

— Це добре. А тебе як звуть?

— Анді. — твердо відповів хлопець.

Максимові здалося, що хлопець чомусь вагався і ніби навмисне барився.

— У тебе є ще якась справа зі мною? — підводячись спитав Максим.

Анді повернувся і майже виструнчився перед Максимом.

— Ти бери, сідай, — запросив його Максим, — сідай отут біля мене.

Анді незручно сів боком на ліжко і благальним, непевним голосом проказав:

— А ви не гніваєтесь?

— Чому ж?

Анді поміркував мить.

— Візьміть на гору, — неголосно сказав.

Максим щиро всіміхнувся. Почавши про гору, йому пригадалася картина і він зрадів.

— Твоя робота? — кивнув головою в бік картини, чомусь впевнений в тому, що картина не могла належати його руці.

Але Анді легким кивком голови дав відповідь, що «да», і Максим здивувався.

— Чудова, — і передихнувши, — я міг би сказати відверто: в тебе неабиякий талант. Мабуть, вчився де-небудь цього діла?

— Вчуся в школі живопису. Зараз в мене канікули.

Максим знову глянув на картину.

— Мені подобається твоя гора. Але... це не наша гора, так?

Колишня сором'язливість і нерішучість Анді пропали наче вмить.

— Гм, — мугикнув він по-дорослому, — кожен зі своєю. Це моя гора; можливо, і у вас є своя гора, не так?

— Можливо, — вдумливо відповів Максим. — І ти по котрій хочеш підніматися?

— По тій, що і ви, — лукаво відказав Анді. — Тільки з умовою, що ви візьмете мене з собою.

Максимове обличчя набрало поступово урочистого, серйозного вигляду: з хлопцем було не до жартів.

— Чому ти поспішаєш? — повчально, по-батьківськи спитав Максим, — тобі добре відомо, що це за гора.

— Ех, — знову зітхнув по-дорослому Анді. — Ніхто не вірить мені, батько теж говорить — малій ще, підрости! А я, кінець-кінців, тільки й те, що проводжаю всіх туди. А я ж не задля розваги...

— А задля чого? — зацікавився Максим.

— Як задля чого? Представте тільки собі, яку картину зміг би я там написати.

Максим відчув, як ним поступово опановує почуття розгубленості. Йому стала подобатись на-полегливість хлопця, і він, відповідно своїй давній звичці ділити людей на «блідих облич» і «оригіналів», залюбки відніс його до другої категорії, але коли такі «оригінали» заводили його в тупик (незалежно чи були це підлітки, а чи дорослі), він починав ніяковіти.

— Слухай, Анді, — задумав захищатись Максим, — я боюся, що ти не потрапив на цей раз на те, чого тобі, насправді, потрібно. По-перше, я ненадійна для такої справи людини. Я вперше підніматимусь на гору і мені самому ж потрібна поміч. По-друге, ти на батька не сердися. Він зла тобі не хоче. А на гору, я певен, рано чи пізно, ти піднімешся. І обов'язково подолаєш її, твою гору, — підкреслив він.

Анді не відповів на його слова, і вони з хвилину обидва мовчали.

— Вибачте мою зухвалість, — сказав він нарешті, підводячись, — мені потрібно йти.

— Ти не сердися, — полегшено вимовив Максим, — про це ми ще побалакаємо завтра.

Анді дослухав Максима і, побажавши йому доброї ночі, вийшов.

Максим зразу ж виключив світло і охоче кинувся в ліжку. Він скоро заснув.

2

Ранок здався Максимові непривітним, похмурым. Гора, причайвшись в сірому лахмітті приранкового туману, навівала на душу загадкові, неясні думи і давлучу тугу.

«Завтра піднімусь» — рішив у думці Максим, роздивляючись по турбазі. Почав нишпорити поглядом по всіх закутках, намагаючись знайти щось їхнього «кажанівського», але не запримітив нічого особливого. Одна тільки порошок часу невблаганно лежала на всьому. «Через сто років все тут буде, як і зараз, — подумав, втупивши погляд в змокрілу кам'яну стіну турбази. — А що буде зі мною через сто років? Стану я отим мокрим каменем, який вставлений у стіну цієї будівлі, чи полечу білим птахом над землею в пошуках невідомої мети? Все одно. Все це, чим живу, болію, до чого стремлю з вічною тривогою в душі — я знаю — одна тільки мить, а вічність буде потім. Вічність завжди настає після нас, тоді для чого весь цей маскарад, все це нікчемне влаштування? Невже задарма? Ні, — думав він далі, — вся ця інертна вічність не варта однієї нашої миті. Моя мить стає вічністю, і я безмежно щасливий, що живу. Я щасливий!

Думки несподівано перервав чийсь дужий, багистий голос.

— А ви зранку мандруєте, пане Макс. Доброго ранку!

Озирнувся. За спиною в нього стояв Крішан. В сорочці, з підкоченими по самі лікті рукавами, простоволосий. Він, видно, щойно побрився, обличчя його майже світилося.

— Доброго ранку! А я дивлюся, як з погодою буде нині, — збрехав Максим, — завтра вирушаю в дорогу.

— Воно збирається піти на дощ, але побачите — його не буде. Тут в нас такі ранки, хмаркуваті часті, але під полудень буде й сонце.

— Вибачте, — сам не знав чому вибачався Максим, — ваш син вчора говорив мені в зв'язку

з деякими необхідними на горі речами... Я вам залишуся вдячним.

— Ви можете їх взяти й зараз, — ступив Кришан з наміром віддалитись.

— Може, пізніше, мені потрібно спочатку збігати вниз, до міста.

— Пішки? — ніби залився новою думкою Кришан. — Скажіть, верхи вмієте їздити?

Максим недовірливо глянув на нього, зрозумівши його намір.

— Звісно, вмію.

— Мій хлопець поїде до міста. Беріть коня і їдьте разом.

Незабаром двоє вершників покидали турбазу, спускаючись кам'янистою доріжкою, в обхід низом Куцої, до міста. Максим цітко держався в сідлі, час від часу притримуючись рукою за шорстку гриву коня. Коні були низькі, круглі, немов добре вгодовані свинки, і дуже зручні.

Анді їхав попереду, нервово підстьобуючи коня і часто оглядаючись за Максимом.

— Не дуже звиклі ви з конем, — майже закричав Анді.

— Відвик! — відгукнувся Максим. — А батько держав їх.

— Добрі тварини, — по-газдівськи мовив хлопець.

Доріжка вирівнялась, і вони пустили коней риссю.

— Держіться! — скрикнув Анді. — Треба так!

Доріжка загналась в пологий мокрий видолінок, і Анді погнав коня галопом. Максим незграбно стьобнув свого, і від різкого поштовху майже не вибівся з сідла.

Промчали так недовгий шмат дороги, аж поки Анді не спинив коня. Максим був блідий, очі в нього сльозились.

— Чудово! — вздихнув Максим, — тепер, давай, попереду піду я.

Він майже зірвав коня з місця і, промчавши з десяток метрів, круто звернув з доріжки.

— Що це ви? — скричав Анді, але пустився вслід.

Коні важко чвалали по високій нескошеної тирсі. Було чути, як хлюпалась в їхніх животах селезінка.

Несподівано опинилися біля крайніх хат міста. Максим зліз з коня й почекав Анді.

— Куди ми заїхали? — запитав Анді, не злізаючи з коня.

— Ти бачиш? — Максим простягнув руку з вуздечкою на західну частину міста, — там знаходиться кладовище. Я поверну туди, а ти їдь собі далі — стрінемось у місті.

Максим сіпнув за вуздечку коня, котрий опирався, і пішки пішов стежкою в сторону кладовища. По дорозі з посиленням зацікавленням розглядав сколицю. Тут все було знайоме. А ось, неподалік стоять новозбудовані триповерхові будинки — він їх не знав; знайома вулиця пуста як завжди, далі густі придорожні акації.

Кладовище виринуло перед Максимом майже несподівано, вражаючи його своїм чорно-сірим лісом хрестів. Біля високих західних воріт, при самому вході, він прив'язав коня і, постоявши хвилю, швидко подався зарослою травою стежкою вглиб кладовища.

Хрести — кам'яні і дерев'яні, нові й прогнилі, почорнілі часом і дощами, дивилися на нього своїми незрячими прихованими очима і мовчки пропускали по високій витолоченій траві. Спинився в західній частині кладовища і розгублено почав роздивлятись за хрестами. «Десь тут повинні вони

бути» — непокоївся він. Ступив кілька кроків і впізнав розложисту яблуню, під якою, пам'ятав, лежала могила діда Кирила. Спинився біля невисокого кам'яного хреста, збитого набік невмолимкою вагою часу, обережно ступив на гріб і пильно приглянувся до хреста. Досить виразними, видовбаними в цементі буквами, писало :

«Тут спочиває Андрій Кажан.
Народився 19...
Помер 19...»

Максим відчув на серці неясне, давлюче пригнічення : ось він, батьків хрест! Могила мала жалюгідний, занедбаний вигляд, вся запала вглиб, розлізлась, незграбно заросла травною і кущиками любистку. Рядом, зліва, значно менших розмірів, стояв другий хрест. «Чому він такий чорний?» — відчуваючи, як його проймає холодний дроз, подумав Максим. Він припав поглядом до нього, скеровуючи його в одну точку хреста, і так стояв кілька хвилин, ніби бачив там свою матір. «Як вона померла? — давило його, — хто був на її похоронах?» Перед його очима виріс її молодий, усміхнений образ — такий, якого він зберігав завжди в своїй зболілій пам'яті. Відчув, як гарячий клубок підкочувався до горла.

Присів просто на могилу, підібгавши коліна під саме підборіддя, туго обхопивши їх руками. Легкий вітерець, що знявся був над кладовищем, закуйовдив його русяве кучеряве волосся, приємно обсушив спітнілий лоб прохолодним дотиком.

Колись Максим часто заходив на кладовище, любив іноді просиджувати тут із Юлею або з Марком. Але тоді це була майже дитяча розвага

пройтись між гробів, прочитуючи надгробні написи, легенько пофілософствувати про життя і смерть. Як смішно, — подумав тепер Максим, — тоді він був тут навіть щасливий, відчував тут, у лісі хрестів, справжню ціну людського щастя. Хтось казав, що між щастям і нещастям межа дуже крихка: кожне із них тим більш сильніше, чим в більшій мірі відчуває сусідство другого. Максим пригадав, як цікаво висловився одного разу з цього погляду Марко. Він говорив: я приходжу на кладовище, щоб відчутти, що живу.

Яке все це дивне, — думав Максим. Адже не те саме почуття, що він існує, привело його сюди? Він існує, він живе, йому потрібно жити — ось велика його істина, і його існуванням житимуть і ті, на чийх гробах сидить зараз він, вони продовжуються ним...

Максим смикнув жмут трави і відкинувся на спину. Сонце яскраво сяяло на чистому небозводі, який із каламутного перейшов у сліпучо-білий. Біля самого вуха застрекотів цвіркун, і в голові відзвувалась легким дрижанням земля.

З кладовища Максим вийшов поспішаючи. Біля воріт остовпів: замість одного, біля воріт стояли двоє коней. Анді чекав на нього, приховавшись за спиною коня.

— Я тобі дам! — щиро посміхнувся Максим, — хотів мене налякати.

— Не хотів вам пересказати, — вибачився Анді, всаджуючись на коня.

— Ганяймо в місто! — кинув Максим і, розгнівавшись, спритно осідлав коня. — Мені страшно хочеться їсти.

Вони понеслися лискучою бруківкою, розбризкуючи по дорозі поодинокі калюжі.

3

В місті вони розійшлися. Коней залишили в знайомого Анді дядька, який мешкав біля школи, де вчився хлопець, і в якого він завжди залишав коня, коли їхав до школи.

Максим склав короткий план дії : спочатку йому потрібно було поспідати в кондитерській, потім податися негайно до міліції, зайти в трудові сили, купити дещо і, нарешті, якщо вдасться, розшукати в місті своїх знайомих. Умовились з Анді зустрітись біля центральної парикмахерської.

Те, що його вразило з самого початку, було цілком нове обличчя давнього міста. В центрі не збереглося майже єдиного будинку, якого б він пам'ятав. За стільки років його відсутності тут докорінно все змінилося. І не тільки місто, але з ним і люди стали новими, невпізнаними. І все ж таки поодиноких людей він впізнавав : одні з них вже похилі, у віку, інші ще молоді, майже його ровесники.

В кондитерській Максим поспішно поспідав омлетом і чаєм. І тут молода причепурена офіціантка, яка йому прислужувала, прийняла його за чужинця. Це він зрозумів по її вишуканій доброзичливості, бездоганній поведінці, яку, звичайно, тут приділяють іноземцям. А втім, сама зовнішність Максимова нічим не відрізнялась від чужинця : снігій з широкими полами піджак, шитий на талію, квітчаста з високим коміром сорочка майже того самого матеріалу і така ж краватка, темні, кльшовані штани, і до того всього його непопрушне, кам'яне обличчя, яке творило кругом неабияку атмосферу загадковості. Це трохи дратувало його : все це лахміття треба скинути з себе

іть, — вже в котрій раз доходив він до цього переконання, — таки сьогодні треба піти в магазини.

Однак, не тільки сама зовнішність зраджувала його перед людьми, інколи зраджував себе і він сам; проходячи тротуаром, наприклад, і пропускаючи перед себе літню бабусю сказав їй «пліс». Вона здивовано глянула на нього і, щоб віддячити, благодушно закивала головою, немов нічому. Максим аж усміхнувся.

З кондитерської вийшов скоро і пішов відшукувати міліцію. Виявилось, що приміщення міліції знаходилося у тому самому будинку, в якому пам'ятав його Максим.

На контрольному пункті його затримали.

— Ваш паспорт! — запитав молодий, веснянуватий лейтенант.

Максим вийняв з кишені трохи пом'яттий папір, подав його. Лейтенант пробіг очима по паперу і, не розглянувши навіть його як слід, здивовано зиркнув на Максима.

— А військовий у вас теж такий?

— Теж.

— Ідіть коридором, наліво знаходиться дванадцята кімната. Там і зайдіть.

Він якось співчутливо провів Максима поглядом, коли той віддалявся.

В дванадцятій кімнаті Максима зустрів товстий, світловолосий, з витрішкуватими очима майор років з сорок, тісно обкладений високими стосами паперу. Над його головою білою хмаркою клубочився цигарковий дим.

— Сідайте! — сказав, не підводячись, і окинув Максима таким же здивованим поглядом, як і лейтенант.

Він довго розглядав Максимові папери, а Максим тим часом спостерігав за його обличчям, яке

то суворішало, то ледь прояснювалося, то набирало цілком невизначеного вигляду.

— Значить, завдаєте нам клопоту, — сказав він нарешті, держачи по аркушу паперу в кожній руці і скрито підсміюючись, — тоді з приходом вас! — він несподівано підвівся і простяг Максимові коротку зажирілу руку.

Було видно, як він старався з трудом приховати своє хвилювання.

— Я вас попрошу, — шукав він чистого аркуша паперу, — дати мені декілька даних. Без них, — збуджено говорив він, — ви не дістанете паспорт, а без нього ви не проживете в нашому місті і дня. Невідкладна умовність.

Він почав занотовувати. Правду кажучи, такі допити, декларації і все це діло, пов'язане з його поверненням, вже почали йому надокучати. В Бухаресті для цієї справи він згайнував майже цілий тиждень.

Майор не пощадив Максимового нетерпіння і, хоч більшість із даних йому були вже відомі із посвідчень, він, не поспішаючи, розпитував про все.

— Кажан, Кажан... — шукався він в спогадах, — ви знаєте, мені знайоме це прізвище.

— В місті було кілька таких сімей.

— Стривайте, — спохватився він раптом, — один із цих Кажанів був, здається, завідуючим турбази. Він вам знайомий?

— Він мій дядько, — спокійно сказав Максим.

— Так, так... Мав честь в нього гостювати. Це було трохи давненько. Ви, може, вже з ним зустрілись?

Максим заперечно кивнув головою.

— Мені про нього нічого не відомо.

— Ну, — кинув майор на стіл олівець, — без рідні вам, все-таки, не обійтись. А вони зрадіють вам.

Несподівано хтось постукав у двері. До кімнати увійшла висока, охайно вбрана, у видовженому синьому платті жінка років з тридцяти п'ять, з вродливим, блідим, майже білим обличчям і гарно зібраним в нейлонову сітку чорним, мабуть пофарбованим, волоссям. Таке біле обличчя і чорне волосся творили гострий контраст і надавали особі трохи вишуканого театрального аспекту.

— Неллі, — зустрів майор молоду жінку.

Вона прискореним кроком підійшла до столу і боком глянула на Максима. Він ввічливо підвівся і їх погляди зіткнулись на хвильку. Передусім Максим зрозумів, що це була гарна жінка, потім, що це, мабуть, дружина самого майора. Але водночас її обличчя здавалося йому таким знайомим, таким близьким, навіть рідним, що він весь стрепенувся і приголомшено зніяковів. Дивився в її сині, великі очі і, здається, ждав від них якоїсь відповіді, і коли побачив, що вони почали світитися і усміхатися, а тонкі, малинові губи задрожали, він не вдержався і скрикнув :

— Неллі !

Цю жінку йому хотілося зараз обняти, пригорнути до грудей — міцно, міцно, як когось дорогого, рідного, але він здержався і тільки поцілував її довгу, легку руку.

— Хто б подумав, — затяглась вона здивованою усмішкою, — Максиме, невже це справді ти ?!

Вона присунула з кутка кімнати крісло і, навіть не глянувши на майора, сіла біля схвильованого Максима. Та раптом згадала про майора, піднялася на ноги і представила його Максимові :

— Тудор — мій чоловік, а він, — глянула вона на Максима, — колишній колега по класу — Максим. Ви, бачу, вже встигли познайомитись.

З її обличчя ні на мить не сходив ясний рум'янець.

Хвильку вони спостерігали одне одного, незважаючи на майорову присутність, який цілком рівнодушно глядів то на Максима, то на дружину.

Ось худеньке, тонконоге дівчисько. — думав Максим, — закосичене білою пов'язкою на голові, найперша реготуха на весь клас, глузлива, відчайдушна в суперечках з хлопцями Неллі сидить перед ним. Він відчував на собі її пильний, підозрілий погляд, і спогади його, пробігаючи щільним сплетінням, вдарялися об тверду стіну нової істини: Неллі — дружина майора.

Майор відчув, що в цей час він зайвий, заважає навіть і скоро підвівся на ноги.

— Надіюся, — сказав він, — ви пробачите мені за недовгу відсутність. В мене скінчилися цигарки. Ти до мене з особливим ділом? — звернувся він до дружини.

— Дрібниці. Скажу потім.

— Він у тебе чемний, — посміхаючись сказав Максим, колу майор вийшов.

— Військова дисципліна! — урочисто випалила Неллі.

Максим глянув на неї пильним оком і подумав: ти і сама не примічаєш, що вона, ота військова дисципліна, передалася й тобі.

— В тебе яке з ним діло?

Вона так глянула на Максима, ніби щось пригадала, але нічого більше не сказала.

— Довелося, — зітхнув Максим, переставляючи ноги, — і з ними довелося мати діло.

Він вимовив «з ними» трохи зухвало, але Неллі цього не зауважила, або вдавала, що не вловила іронічного відтінку слів.

— Ну, як? — ніби намагалась розпочати з Максимом справжній допит, — де ти пропадав?

— Твій чоловік знає більше про мене, — криво посміхнувся він, — я щиро радий, що тебе побачив. А ти справжня леді. Я ледве впізнав тебе.

Неллі погрозливо закивала вказівним пальцем.

— Дивись, дивись!..

Вона почервоніла, і Максим зрозумів, що погрозила вона йому з самої ніяковості: комплімент їй все-таки сподобався.

— Та я не помилився, Неллі, ти красуня.

— Максиме, — перебила вона його, червоніючи ще сильніше, — я чула про тебе дещо — невже це правда?

— Те, що ти чула — правда, — не вагаючись відповів він, — як бачиш, я став знаменитим.

Двоє почуття опанувало Максимом: вишуканості з одного боку, каяття — з другого.

Вони замовчали, кожен, мабуть, не знаючи з чого почати.

— Я пам'ятаю, Максиме, — сказала згодом вона, — як ти чудово грав на трубі. Пам'ятаєш — «Сіленце»? Я любила, як ти її грав.

— Більш за своїх знаменитих комашок? — повеселішав він. — У тебе був, здається, особливий хист мучити їх.

— Без комашок, Максиме, мені б ніколи не стати біологом. Я їм вдячна.

Обом знову ніби стало боязко ставити нові запитання. Максим відчув себе змученим і цілком розстроєним. Від Неллі дихало свіжістю, майже аптечною чистотою, і Максим, спостерігаючи її, подумав: типічний викладач. За кафедрою вона, напевно, носить окуляри.

Коли вона знову заговорила, він здригнувся, наче спросоння.

— Скажи, Максиме, як там було ?

Максим підвівся з стільця, підійшов до вікна й задивився на зелені каштани старого парку.

— Ти, напевне, чула казку про бублики ?.. Коли я був малим, вірив, що десь ростуть золоті бублики. Вони мені навіть снилися ночами, великі, гладкі, казкові бублики, ввижались мені день і ніч. Ні, Неллі, золоті бублики не ростуть ніде.

Неллі непорушно сиділа в кріслі, спершись ліктем на стіл і злегка поковтувала знайденим на столі олівцем.

— Я, Неллі, великий негідник, — сказав він цілком переконаним голосом.

— Чому ти такої поганої думки про себе ? Може, ти, все-таки, гідний чого-небудь.

— Гідний чого ?! Вашого співчуття ?

— Навіть відгодованого телятка, — пожартувала Неллі.

Він їй не зрозумів.

— Я не глузую, Максиме. Знаєш, як в тій притчі : «Принесіть негайно одягу найкращу, і його зодягніть, і перся подайте на руку йому, а сандалі на ноги. Приведіть теля відгодоване та заколіть, — будемо їсти й радіти...»

Максим залився щирим сміхом.

— І ти ще кажеш, що це не глузування ?

— Ні, ти знаєш, що це мій звичайний спосіб вираження.

— Як все це, Неллі, в кінці-кінців, смішно. Тільки тупа легкодушність і наївність штовхає нас бог зна куди...

— Але я знаю, Максиме, що іноді людина падає в цю пастку мимоволі, майже випадково.

— Тим гірше для неї. Найнещасливішого випадку в такому разі і бути не може. Ех, Неллі,

— ступив він кілька кроків навпроти неї, — коли б ти знала, скільки я пережив за весь цей час. Це було ціле життя, Неллі. Подивись — у мене вже почало сивіти волосся... Я, Неллі, якось вже відвик навіть дивитися людям у вічі.

— Ти занадто турбуєшся.

Неллі підвелася, помірним кроком почала обходити стіл. Максим глянув на годинник.

— Забарився твій командир.

Вона зупинилася біля майорового крісла, боком сіла на нього.

— Я, здається, намучила тебе трохи. Така вже в мене натура, що поробиш? — їй досадно розвела руки.

— Я рад цій зустрічі, Неллі.

— Я теж.

Максим незграбно підніс свою правницю, обернув її долонею догори й подивився на Неллі такими очима, ніби хотів сказати: мучитимеш мене ще довго?

— Хочу працювати. Ти знаєш, колись я був класним ремонтником. Тепер це, мабуть, єдине діло, за яке я міг би взятися.

— Коли єдине, то гаразд.

Майор прийшов таким, як і ввійшов: добре настроєним, захопленим. Максима він більше не затримав. Сказав, щоб прийшов знову через три дні з довідкою про нову адресу для видачі паспорту.

Виходячи з дванадцятої кімнати, Максим майже не перехрестився: почалось значить, вже почалося.

Він вихором пройшовся коридором, потім через контрольний пункт, на якому черговий лейтенант знову обвів його недовірливим поглядом. «Не дивуйся, не дивуйся, — кинув йому в думці Максим, — я поспішаю, бо почав відчувати час. А це велика річ, товаришу лейтенант, дуже велика».

Сонце жагуче вдарилося на вулиці йому в вічі. На небі вже не було ні хмаринки, тільки низом гір ще стелився легкий туман. Максим відчув приплив якоїсь незбагненої радості. «Від чого це?» — здивувався він. В душі відчув всесильну рівновагу, мозок, здається, цілковито звільнився від настирливих, гнітючих думок, наче в міцному підхміллію коливалося тіло. «Невже настав спокій? Чи це тільки миттєве раювання епілептика перед фатальним випадком хвороби? Ні, ні, — забився він у думці, — йому не соромно признатися і цілому світові, що це не обманливе відчуття; це чисте, здорове, найцінніше для нього відчуття свідомості, що ти «свій», що ти не залишився самотнім, що хтось думає про тебе, що хтось допомагає тобі. Велике спасіння тобі, Неллі, за цю зустріч.

Він ішов вулицею і, здається, не бачив людей. Хотілося не йти, а летіти.

Максим лежав горілиць в траві на підстилці і ніяк не міг зосередитися на певній думці. Після обіду його трохи хлипло до сну, але так бажаний сон несподівано втік від нього.

Було тихо, пахло навкруги хвоєю, і лагідна, солодка млість дихала, здавалося, всім тілом. Горні суцільним мереживом снували свою віковичну таємну думу і навивали на душу спокусливий смуток спогадів. Насторожено і підозріло гора дивилася йому в вічі, неначе чогось ждала, неначе звала його на мудру, спокійну розмову. «Говори, говори, я не боюсь твоєї цинічної одвертості, — поринув у думки Максим, — ні твоєї зухвалої зверхності я не боюсь. Ти знаєш все, у тобі все зберігається... Ти магна матер наша, в тобі зводяться всі кінці.

І не боюсь я ні того, що було, ні того, що ще прийде, нічого вже не боюсь я, — говори!»

Мовчки гляділа на нього гора; те, що було — пропало, розплилося в невідомості, те, що буде — покажеться.

Пропало? Безслідно зникло? Ні, не пропало, не стерлося, воно живе, воно нше, говорить, викрикує, дається взнаки.

Те, що було...

4

Однієї весни до Андрія Кажана навідався з самого ранку невисокий, охайно вбраний в темно-сірому попелястому костюмі, з білою накрохмаленою сорочкою і коричневим смугастим галстуком, молодий, приємний на вигляд мужчина.

Це був менший брат Андрія — Іван, бухгалтер місцевої мебельної фабрики «Карпати».

Андрій жив тоді в огрядному, двоповерховому державному будинку, який знаходився по той бік річки, трохи далеченько від центру міста, зате зовсім близько до робочого місця Андрія — залізничного депо, де він працював механіком. Така рання, несподівана поява брата у своєму домі здивувала його.

— Андрію, тобі й не снилося, що принесло мене до тебе, — зустрів він брата лукавою усмішкою.

— Про що ти? — здивувався Андрій.

— Згодися, тоді скажу.

— Ну? — не розумів Андрій.

— Прекрасна альтернатива для тебе, Андрію, — захоплено говорив він, — вчора зранку, ідучи до служби, зустрівачуся з Пінтіліє — шефом на-

шого міського туристського відділення. Навіть не дав привітатися як слід: ти чув, каже, що під горою маємо нову турбазу? Шукаю людей для обслуговування. Потрібно зо троє.

— Ну, — не догадувався Андрій.

— Я йому не сказав нічого, але цілий день думав над цим. І ти знаєш, що я подумав? Я подумав, що не було б зле, якщо на гору пішли би ми обидва. Розумієш?

Пропозиція впала, наче грім з ясного неба. але не можна сказати, що не здалася вона Андрієві спокусливою.

— Але ж в мене сім'я — турботливо захищався Андрій.

— Сім'ю візьмеш з собою. Нарешті ти, Андрію, зможеш віддихнути. А зарплата там — ти знаєш, не гірша за залізничника.

— Мені ще не хочеться віддихати, Іване.

— Не говори, це велика нагода.

Андрій безпорадно захитав головою і попросив жіночої думки.

— Ярино, ти що скажеш?

Неспокійні, розумні Яринині очі сконфужено гляділи на Андрія і говорили все: «Твоя воля, чоловіче. Вирішуй сам, як знаєш!»

Через тиждень Кажани складали свої речі на грузовик і з трудом добиралися до турбази.

— Господи, та це ж чиста пустка, — злякалася спочатку Ярина нового місця.

Андрій з досадою глядів на жінку її невдоволено бурмотів.

— Та вже що буде, то буде, чорт його забери.

Іван по-господарськи оглядав околицю і робив в гадці плани.

— Гляди, Андрію, скільки тут землі, цілий вигін. Розвести б нам худобу, завести птицю, підняти стайню, клуню. А восени, Андрію, восени бу-

демо говорити про те, чи добре тут під горою, чи ні.

Андрій не дуже заглиблювався в тверді міркування.

— Яюсь я жив і без цього там, внизу.

Марко з Максимом гасали по пустих кімнатах і по-діточому раділи новому місцю.

— Тепер ми, Марку, — говорив Максим, — будемо справді на висоті.

— Боюся я, Максиме, — жартував Марко, — що коли тобі доведеться щодня міряти по три кілометри пішки до школи і назад, вилізе тобі ця «висота» набитими мозолями.

Несміливо, непевно, незвично починалося життя під горою.

5

Все почалося з гори — інакше і не могло бути, і саме того дня, коли Іван справляв свої іменини. Йому перекиляло за тридцять п'ять. Було приготовлено всього, як на свято. Накрили стіл, чекали гостей з міста. (Вам напевне, неважко догадатися, що Іван, напрочуд своєму вже не так молодому віку, був ще холостяком).

В самому розпалі іменин в їдальню вбіг Марко, сповіщаючи :

— Маємо нових гостей !

— До нас, чи на гору ? — спитав Іван.

— Здається, на гору.

Трохи підхмелілий Іван хвилинну ніби міркував над чимось.

— Марку, поклич їх сюди, — несподівано для всіх повів Іван.

Відносно швидко в кімнату увійшло двоє людей середнього віку, втомлені і дуже схожі один на другого, особливо по одязі, яка майже не відрізнялася в обох: зелені квітчасті светри, вузькі тірольські штани, високі, з товстими підметками черевик.

Вся їх зовнішність свідчила про те, що в дорогу вони пустилися разом і разом, мабуть, бажають з неї повернутися.

— Мене звать Філіпом, — представився спочатку той трохи нижчий за свого друга, з рябуватим, видовженим обличчям. — А це мій друг. — Конрат. Він німець.

Конрат легко вклонився.

— Ви не лякайтеся, — спохватився Філіп, — Конрат добре говорить по нашому. Він вже третій рік підряд приїздить до нас.

— Сідайте, сідайте, — запросив їх Андрій до столу.

— Вибачте, але заважати ми вам не хотіли б. У нас, бачите, не зовсім пристойний вигляд.

Обох влаштували за стіл.

Іван скоро підняв бокал.

— Сьогодні ви повинні випити за моє здоров'я!

Всіх цікавило одне і те ж: як говоритиме німець? Є нагода трохи розважитись? Але Конрат володів досить добре румунською мовою, з властивим іноземним акцентом, і, часто помиляючись в наголосах, надто видовжуючи голосні і якимось примушено видушуючи гортанні.

Почали розпитувати Конрата. Було видно: сором'язливий, він не любив, що вся увага перейшла раптом до нього.

— Нас інтересує ваша гора, — заговорив на решті він. — Для цього ми й прийшли сюди.

Андрій тут вжив свою загальну формулу, коли йшлося про чужих.

— Гора з чимось перевищує дві тисячі метрів, але вона небезпечна. Дуже трудно підніматись по ній через надто стрімкі стіни й гострі скелі.

— Ти не страш їх, Андрію, — встрявав Іван.

— Як вам казати, — мовив Філіп, — альпінізм — це наше побічне заняття. Чоловік сидить часом прикутий до землі цілими роками, але приходить час, коли йому, нарешті, хочеться подихати чистим повітрям, хочеться хоча б на мить відірватись від землі. Людині, знаєте, завжди чогось не вистачає.

— Ви здолали, мабуть, не одну досі гору, — не втерпів, щоб не поцікавитись Максим.

— Ні Монблану, ні Евересту не взяли, — соромливо відповів Конрат.

— А нашого Евересту не боїтесь? — не втерпів ані Марко.

— Допоможіть, і не побоїмось, — хитро вимовив Філіп. — А втім, — звернувся він до Андрія, — хто знає краще від вас оцю гору?

В кімнаті враз запанувала тиша. Андрій поблід, на його скронях засіпалися набухлі живчки.

— На горі я не був ніколи, пане Філіп, — тихо сказав він, — це не моє діло... Мое діло тут, під горою.

— Пробачте, пробачте, — взявся покvapливо Філіп рятувати становище, — розуміється, ця справа стосується, зокрема, другорядних занять людини. Я, наприклад, вважаю, що за це діло беруться, скоріше, люди... такого, знаєте, — значуще повів він рукою, — романтичного складу.

— Романтичного складу? — несподівано для всіх обізвався Марко, і на його обличчі прсцвіла іронічна, скрита посмішка. — Коли б там не грозило добре надряпатися!.. Ні, — відрізав він, — для нашої родини це не другорядне питання. Ти жартував, батьку, — це все ж таки наше діло.

Андрій відчув себе на мить глибоко ображеним.

— Я не розумію, навіщо ви мене примушуєте безцільно видиратись на якісь верхи, — цілком розгубившись, сказав він. — Така вже велика в мене вина? Така вже велика?!

Філіп і Конрат двозначно похитували головами. Створилась цілком компромісна ситуація і вийти Кажанам із неї, здавалося, було трудно.

— Коли тебе не болить голова — не шукай клопоту, — порушив мовчанку Іван.

— Ви думаете, дядьку, що без клопоту краще? — здавалося, тільки ї ждав Марко, щоб розпочати нову розмову. — Десь я читав таке: «Звір, який дужче біжить до удосконалення — це біль...» Ні, дядьку, без клопоту гірше.

— Ти дивись, — розвів руки Андрій, — який він в мене мудрець взявся! Нащо мені другого клопоту, коли клопіт — це ти сам.

Роздався сміх.

— Та що ще там ти начитався? — збиткуюче підсміюючись спитав Іван.

— Залиш, Іване, хлопця в спокої! — не стерпіла Ярина, відчуваючи, що суперечка наближається до гострого.

Втручання Ярини мало несподіваній на Івана ефект: він обвів її пронизуючим поглядом і кинув:

— Ти, Ярино, не вмішуйся. А ти, — звернувся він до Марка, — від одного часу почав трохи бравувати, — і він перевів вже погляд на Андрія.

— Андрію, твоєму Маркові, здається, стало тісно тут. Чи не забагато він начитався?

Андрій не збирався відповідати.

Він наче вже й не був уважний за тим, що діялося в кімнаті, і тільки кивнув головою, мовляв: ваше діло. Насправді, винуватим за все, що тут зараз відбулося, відчув раптом Андрій чомусь

лише самого себе, хоч він ще не знав точно, в чому полягає його провина. «Хто знає, за кого прийняли вони мене? — непокоївся він. — А все це через неї, тільки через неї... Чому, власне, повинен він кожному, кому забagnetься дряпатись на гору, задовольняти примхи? Рано чи пізно їм закортить ще взяти їх за руку і просто провести на гору. А на таке діло він, Андрій, не збирався, навіть думати про нього не хотів, а не щоб... З цією горою не до жартів. А вони кажуть: хто знає краще її від мене. Невже «законом» належить знати її мені найкраще за всіх? Бо коли запитують про неї, вони не кажуть інакше як «ваша гора», так, ніби це була його власність. А йому хоч би в землю провалилася зараз ота «чужесна ваша гора, незвичайна ваша вершина». Яка ж вона там у біса лісого його гора?

Звісно, в такій обстановці розмова більше не могла клеїтися, і нові гості відчули себе між Кажанами зайвими. Це зрозумів насамперед Андрій, і він, почастивавши ще раз гостей, вийшов з ними, щоб відвести їм кімнату.

6

Андрій скоро влаштував Філіпа і Конрата в одній із спалень. Йому здалося, що обидва вони були надмірно зворушені несподіваним, мабуть, прийомом і не менш добрим комфортом відведеної їм спальні.

Андрій вийшов від них прямо на подвір'я, пройшовся раз і вдруге по кам'яній доріжці. Сонце хилилося на захід і приємно кидалося в обличчя. Назад в кімнату чогось не хотілося повертатись.

В голові панувало цілковите безладдя думок: то відзивалися в мозку уривки Маркових слів, то роздавався різкий дзенькіт бокалів, то вчувалися смішні, незвичайні слова Конрата. «Занадто він поривистий, — спинився Андрій нарешті з думкою на Маркові, — він скаже ще й не таке. В його сімнадцять років все можливе... А я в його роках не вмів навіть підписати свого імені як слід, а він мені вичитує бог зна що.

Андрій скося зиркнув на гору, і його вразила сріблиста, майже дзеркальна позолота, якою покривалося оголене каміння скель. Гора незвично стирчала над головою, мерехтіючи своєю кудлатою, злахміченою поверхнею, і немов сповзала поволі вниз. «Звідти, — задивився Андрій кудись у хмари, де уявляв він самий ґрунь гори, — можна бачити казковий схід сонця. Люди, котрі там були, кажуть, що сонце при своєму сході виринає ніби з криниці, і для спостерігача створюється своєрідна космічна сенсація; йому здається, що він не знаходиться на землі, а на якісь іншій планеті... Але скільки тебе може коштувати такий схід сонця! — подумки сказав Андрій. Наскільки він пам'ятає, багато їх неслося на гору, а дійшли не всі. Особливо взимку, або навіть восени чи навесні на гору мало хто наважувався підніматись. Одні досвідчені альпіністи не боялися її, хоч нещасні випадки ставалися і з ними, а простий чоловік...

А самому Андрієві гора якось протягом його сорокап'ятирічного життя не падала у вічі. Ще будучи парубком, він вештався по цілій країні в погоні за шматком черствого хліба, а коли оженився і повернувся додому, робота та різні клопоти обсіли його голову, що не було часу й до неба очі підвести. Переселившись на турбазу, Андрієве життя набрало цілком нового, небувалого

курсу, бо з повним становищем він не дуже звикав і нишком тужив за своєю робочою спецівкою, яку довелося замінювати випрасованим костюмом. «Тепер я нічим не відрізняюся від Івана, — часто думав він, — а він же чистий тобі підпанок».

Однак ні по одязі, ні фізіономією, врешті, брати зараз не дуже відрізнялися. Обидва смагляві, з видовженим обличчям і загостреними, короткими, майже жіночими носиками і блакитними, примруженими вічно очима, присадкуваті і кістляві, їх можна б було прийняти за близнюків, коли б Андрій не був старший, що позначалося в його зморшкуватому лобі і поодиноких пучках по-світлого волосся. Ярині особисто подобалася ця братська схожість.

Андрій знову закрокував по доріжці. «Невже я її боюсь? — збагнув він, продовжуючи дивитися на гору. — Боязкість це, чи тільки тупа нерішучість? А Філіп казав — романтика! Звичайно, він сміявся з мене. І зараз він, мабуть, сміється».

І враз Андрій відчув, як щось піднесене, палке підхопило ним. «Треба порадитись з Філіпом. Я таки піду: Філіп і Конрат повинні допомогти мені. Вони, певне, не відмовлять...»

Андрій круто звернув з доріжки і подався назад у спальню Філіпа і Конрата.

7

Максим сполошено розплющив очі: його хтось трусив за груди. Майже не скрикнув з переляку.

В кімнату пробивався світанок, і він легко розпізнав схилену над ним батькову постать.

— Не лякайся — це я, — ледве вимовив він.

Максимко хотів підняти голову, але батько подав знак, щоб він не вставав. Не потрібно.

— Дивись, не розбуди Марка, — шепнув він, — і слухай! На мене чекають надворі. Матері теж нічого не сказав, скажеш їй ти, що я пішов на гору. Скажи, що повернуся через два дні. Сночі не хотів її турбувати.

Він стиснув зіпрілу Максимову долоню і навшпиньки вийшов з кімнати. Максим лежав далі, цілком ошелешений і кілька хвилин ще потім не розумів — сон це чи наяву був дійсно тут його батько, чи самий привид йому з'явився.

Він повернувся на бік, обличчям до брата і тут його знову обкинуло жаром: Марко лежав з розплющеними очима і спокійно, ніби роздумуючи, глядів у стелю.

— У-ух-х! — тяжко видихнув він, — а ти не спиш?

— Втікач, — посміхнувся Марко. — Ти бачив, як він нарядився?

— Чому він нічого не сказав мамі? — спитав Максим.

— Жінки цього діла не розуміють, Максиме. Вони думають про чоловіків в таких випадках досить погано, мовляв, їм розважатись забаглось, або як там...

— Боронь боже од такої розваги, — відлягло трохи від серця Максимові. Він натягнув накривало по самі вуха й позіхнув.

— Треба спати.

І брати затихли.

Кімната вже встигла залитись денним світлом, за вікном весело вицвірінькували горобці.

— Тепер він десь поблизу кам'яного капелюха, — обізвався Марко.

— Тобі теж не спиться? — заворушився Максим. — Чортівий сон, — огризнувся він.

— Ти що скажеш, Максиме, — дістав Марко охоту до розмови, — до вечора вдасться їм подолати півгори?

— Може, вдасться. Хтозна.

— Ні, не пройдуть. Досвіду немає у батька. А чорний перетин без добрих трьох годин не проскочиш.

— Але з отими двома — що не кажи, все-таки легше. Хіба що туман який насяде, або дощ...

— А ти як думав, — пожвавішав Марко, — обійшлося комусь на горі без цього? Тут, Максиме, поки дійдеш до тієї завітної вершини всього набудешся.

Марко підтягнув під голову подушку, подивився прямо братові в очі.

— З нашим батьком, Максиме, щось твориться в останній час. Ти не запримітив?

— Відколи ми переселилися?

— Мабуть, відтоді.

— Його взяв, здається, жаль трохи за містом.

— Ні, Максиме, не за містом, а по-іншому нудьгує він. Недавно сам проговорився навіть переді мною: мене, Марку, сказав він, сверблять трохи долоні.

— Тоді одне не розумію: чого ми сюди переселилися?

— Це не його голова, Максиме. Все тут вирішив дядько Іван. Його ми повинні спитати, чому сюди переселилися.

Із сусідньої кімнати батьків почувся скрип дверей. Брати замовкли. Крізь вікно виднілося чисте небо і кілька згасаючих зірок.

— Везе батькові, — обіззався Максим. — День сьогодні чудовий.

— Зараз він — го-го! — звеселів Марко, — мчить, мабуть, сарною. Я завидую йому, Максиме.

— Я теж, хоча все це чомусь так подібне на ті потіння Сізіфа, знаєш? Котиш той камінь, котиш...

— Чому подібне? — здивовано обвів очима брата, приємно вражений, мабуть, цікавим висказанням Марко. — Даремно він його не качає.

Марко повернувся спиною до брата, опустився на лікті і захоплено випалив:

— Стривай, ти про міф...

— Точно, про міф Сізіфа.

Марко наче зрадів. Правду кажучи, це був рідкісний момент, коли він бачив брата проявляючись в питаннях «духовного» порядку. Звичайно, він знав Максима як прихильника більш-менш практичних питань, хоча схильність його до музики суперечила і такому твердженню. Тому в «глибокі» розмови, як казав Марко, брат ніколи не встрявав, а коли б такі розмови насправді і відбулися б, вони були б, напевне, дуже скучними і нецікавими.

— І до вподоби тобі цей Сізіф а ла Камю?

— По-моєму, — не квапився Максим, — він трохи дивний цей Сізіф. І мені ніяк не віриться, що такий тип може існувати.

— Чому б ні? Раз про нього пишуть, значить — існує.

— Надто він заскнілий і незрячий. Наче й не людина він... Можуть існувати такі істоти сьогодні, Марку?

— Безперечно, існують, але я не назвав би це існуванням, Максиме. Вони спокутують тяжкий гріх, тому для них вже немає справжніх «вершин», розумієш, так як немає і справжнього щастя. Одним словом, вони наче й живуть, а в дійсності скніють.

— І все ж таки їх вважають щасливими.

— Бо щастя там, Максиме, вже давно втратило свою справжню ціну. Існує сьогодні інший Сізіф,

Максиме, — наш Сізіф. Цей живе якоюсь там метою, до чогось він рветься, чогось він хоче, і хоча б до однієї тільки істини дійшов він там, його труд даремним не зостанеться.

Марко замовк і зворушений глянув на брата такими очима, ніби хотів сказати: ану, подивимось, що ти ще скажеш?

Старший тільки на рік від Максима, Марко пишався перед своїм братом майже батьківським авторитетом. Працьовитий, дотепний, добре підготовлений для його сімнадцятирічного віку, він перегнав брата по всьому, і в сім'ї вже давно вважався «першою головою». Андрій не сторонився скоро признати всі ці якості сина — навпаки, він гордився ним і вихваляв його де тільки міг, однак старався і свою батьківську зверхність над ним відчутти, і тому, хоч не сумнівався в совісному ставленні хлопця до обов'язку, він інколи підганяв його: мовляв, знаємо ми, що ти не збочиш, але ти повинен знати, що я твій батько.

Хлопець вдався в матір, і їхню фізичну схожість можна було легко запримітити: проникливі, чорні очі, округлене бліде обличчя з високим, відкритим чолом, середній зріст. Характер у нього був теж як у матері: збуджений, добре, щире серце, розвинена до всього зацікавленість. Максим не сходився з братом ані по фізіономії, ні за характером: приземкуватий, товстенький, чорнявий, досить вродливий, менш здібний, зате практичніший за брата, він зберігав щось чи то батьківське, чи то дядька Івана. Між собою брати розумілися і любили один другого. Іноді нишком Максим завидував Маркові, але не боявся цього виявляти.

— У тебе завидна красномовність, Марку. Як ти легко орудуєш словами.

Однак хлопцям довелося перервати розмову. Несподівано відтулились двері, і в кімнату ввійшла Ярина. Вона була бліда аж до невпізнання.

— Батька тут не було? — тремтів її голос.

Брати пришикло лежали під ковдрою, вагаючись, напевне, з відповіддю.

— Марку, — підійшла вона до ліжка, — ти знаєш що-небудь про батька?

— Батько пішов на гору, — підвівся той на лікті.

Ярина опустила погляд кудись під ноги, і з таким тоном, ніби в поступку чоловіка була винна сама вона, вимовила :

— Він міг би мені про це сказати.

— Не хотів тебе турбувати. Просив пробачити.

Легко похитуючись, вона попрямувала до дверей і біля порога знову зупинилась.

— Ви не встаєте? Пора ж!

Хлопці, наче по команді, скочили з ліжка.

8

Андрій повернувся з гори другого дня перед заходом сонця в супроводі Філіпа і Конрата. Невбритий, загорілий, він зустрів Ярину добре настроєним і, як ніколи, обняв її.

Хлопці кинулися цілувати батька, який жалив їхнє обличчя шорстокою бородою. Іван розпитував про гору.

— Нічого дивного, ані страшного, — захоплено відповідав Андрій. — Звичайна собі гора.

Ярині Андрій приніс кілька едельвейсів, кам'яних квітів, які ростуть на найнебезпечніших урви-

щах гори, — їх ще називають звіздочками, — і це зворушило її до сліз.

Того вечора була весела, багата вечеря, на якій були і їх давні гості Філіп та Конрат.

Андрій перехиляв чарку за чаркою і, змучений, скоро сп'янів.

— Мене ти, брате, — говорив він Іванові, — під горою більше не побачиш. Від пни там моє місце. Тут скучно, Іване. Майже прикро.

— Не зарано, Андрію? — сміявся Іван.

— Ти дивися на мене, — твердо говорив Андрій, заїкуючись, — є в мене пика писаря? Ні, любий мій клієнте, — дивився він на Конрата, — хочеш, щоб я тебе провів на гору — добре! Я готовий, але сидіти за столом і виписувати тобі квитанції я не звик. І не проси їх більше в мене, бо не дам! Нехай видає їх тобі мій брат! Ха-ха-ха!!! — реготав він, тримаючись за плече Філіпа.

Підпилий, реготав і Іван, не догадуючись навіть, що Андрій говорив зовсім відверто й тверезо.

— Привикнеш, — кивав рукою Андрієві Іван, — ще й як привикнеш, брате.

Та в наступні дні Іванові довелося переконатись, що брат анітрохи не жартував того вечора. І він не зміг не зробити Андрієві прикрого зауваження.

— Ну, що ж, Іване, коли тобі вигідніше бути провідником на горі — я не проти, але виконувати твої службові обов'язки адміністратора, знай, не збираюся.

Андрій розумів дуже добре становище: жереб було кинуто, с'як-так треба постаратись догодити братові, але потайком він ледве ждав нагоди, хоча б на ті два дні, скільки триває підняття на гору, покинути турбазу. Гора почала принаджувати, притягати його до себе, манливо звала вона

його в своїй чудовій великій світ, і не було дня, щоб Максим не думав над нею.

Але він ще боявся її, вона була ще для нього цілою загадковістю. Однак саме ця боязкість і загадковість, видно, підсилювали його волю і бажання віддатись її світу, впізнати його і ввібрати в себе. Тепер він вже не сидів й хвилячки в своєму бюро, а просто ліз в спальню своїх клієнтів і шукав з ними розмови. Донітувався про великі «тайни» грізного фаху, глибоко сприймав найменший його секрет.

Вершті, нагода знову піти на гору з'явилася невдовзі. Сталося так, що зі спокусливою пропозицією прийшов до Андрія сам Іван.

Одного разу до турбази приїхала легкова машина, яка належала місцевій мебельній фабриці «Карпати» і з неї вискочило троє людей і наспіх подалися в бюро Івана. Для Івана візит цих людей був приємного несподіванкою: всі троє були його колишні співпрацівники по підприємству. Серед них був і секретар парторганізації фабрики.

— Ми до вас з особливим ділом, товаришу Кажан, — почав він. — Дуже делікатна річ. Через кілька днів колектив нашої фабрики, а вам напевне вже відомо, відзначатиме знаменну дату: п'ятдесятиріччя заснування нашої фабрики. Річ в тому, що ми хочемо відзначити ці роковини цілком оригінально: встановити вимпел нашої фабрики на найвищій точці гори. Справу цю ми доручили комуністам, але існує одна річ, товаришу Кажан...

— Яка річ?

— Дайте нам провідника.

— Провідника? — замислився Іван. — Ну що ж, спеціального фахівця для цього діла в нас поки-що немає, однак, — спинився він, — однак, був би вихід. Тобто знайшовся б. Треба спитати

мого брата. Жаль, що він зараз за доставчею товарів на турбазу, але ви можете покладатись на моє слово.

— Він згодиться ?

— Стопроцентно.

Іван не помилився. Андрій охоче згодився піти на гору.

9

Десять людей щедро нав'ючені різним туристським причандаллям ждали перед турбазою на свого провідника. Андрій невспанний, блідий, цілком розсіяний прощався з сім'єю перед цілою громадою і явно нервував.

— Бережись, — обнімала чоловіка Ярина.

Максим і Марко міцно цілували батька. Андрій дивився на своїх хлопців якимсь стриманим, змішаним поглядом — чи то насмішуватим, чи то сумним, і ніби говорив їм: «Ну, що поробиш! Так воно, видно, її треба. Вже віддаляючись, крикнув :

— Ідіть, ідіть, надворі холодно.

Експедиція вирушила раннім ранком, в туманний непогожий день. Гора була суцільно затягнута непроглядною запоною і таємничо звала до себе.

Андрій ішов попереду. Людей, які супроводжували його він особисто не знав, але кількох він пізнавав з вигляду. Це були переважно молоді люди.

— Отак би аж туди, — говорив вилицюватий, чорнявий юнак років з двадцять п'ять. Він ішов слідом за Андрієм і був дуже говіркий.

— Ви боїтесь ? — спитав Андрій.

— Для мене це, все-таки, щось незвичайне.

— А для мого сина, — говорив хтось позаду, — це вже спомини.

— Ви, вуйку Сава, — перебивали його, — залишіть сина, ви тепер скажете своє слово.

— А мені що, — легкодушно кидав немолодній, червонощокій робітник, — мені надсилу? Ой ні, голубчику, знайомий мені смак цієї каші, надто знайомий.

— Може, й знайомий, — дражнили його, — а до каші, вуйку Сава, до каші у вас ще є щось?

Впрілій «вуйко» майже викрикував:

— Є, є, аякже! А у вас ніби нема?

«Вони його люблять», міркував Андрій, прислухаючись до кожного вимовленого слова.

— Мені болить, хлопці, — говорив молодий Андрій «сусід», — в другому боці: наші вже другий матч підряд програли. І коли б на виїзді, а то все дома.

— Не дихати їм довго в «С».

— Не говори, кажуть, нового тренера привели.

— Та що тут тренер, — загострювались суперечки, — тут нових гравців би придбати, а не тренера. Що зробить той твій тренер, коли в нього одні відпадки zostались.

— Що зробить? До роботи їх доброї загнати — ось що треба з ними робити. Ледацюги! — злостиво випалив хтось в самому хвості ряду.

— Ось чим вони собі голову сушать, мої хлопці, — знову обізвався вуйко Сава. — Вони б сказали, що — ось, мовляв, верстат мій несправно працює, або, мовляв, новий винахід бреветувала секція, а вони — тренер та тренер.

— Ану мовчіть, вуйку, — закидали йому негечно, — без доброї команди і верстат псуються і секція відстає.

— І голова цілий тиждень болить.

— І жінка вдома лається.

«Чудовий народ», — міркував Андрій. Було приємно слухати цих людей і, якось напрочуд своїй скорочасній ненастроєності, відчуття душевної теплоти до них пройняло його з самого початку. «З такими людьми можеш податися куди завгодно, — думав Андрій, — вони тебе не підведуть.»

Андрій ішов мовчки. Втручатись в їхню розмову йому здавалось недоречно, хоча він сприйняв цю розмову як «свою» рідну мову. Зрідка йому ставили яке-небудь інформаційне запитання, і Андрій здригався від несподіванки.

Стежка починала різко підніматися і ступати ставало дедалі важче. Тяжкі, м'язисті тіла потіли, сильно здригались груди. Каміння було слизьке — ніби покрито його через ніч тонкою плівкою розчину, з півночі вривався в обличчя протяжний вітер.

І сонця вже ніхто більше не ждав.

10

— Держіться за кущі! — наказував Андрій вліво і вправо.

Та кущі були слизькі як і каміння, руки сповзали по них.

— Чортовий вітер! — кричали знизу, — б'є зі сходу. Товаришу Кажан, відпочинемо?

— Заскоро! — не обертаючись кричав Андрій. — Де тут відпочинеш?

— Ниють ноги, товаришу Кажан, — чулося знизу. Та Андрій вже не відповідав.

Кілька робітників вже встигли подряпатись об скелі. Потрібно було зупинитись на відпочинок, але Андрій не подавав ніякого знаку. В думці він вже починав жаліти, що пустився в дорогу в таку сльоту. Час від часу зупинявся, намагаючись просвердлити очима густий туман, гірко спльовував, потім кидав поглядом під ноги, на товаришів.

...Чорний перетин! Нарешті, він таки з'явився. Андрій старався заспокоїтись :

— Приготовтеся до піднімання!

І з ранців посипались пітони, молотки, трос, плетені сідці.

Андрій обдумував, що мав робити. Ось тріщина, яка введе його на верх через чорний перетин. Треба вбити в неї пітон, встромити в нього замочне кільце, потім в нього вселити трос ; потім знову вбити в стіну пітон, знову вселити в кільце трос.

Стіна глухо дзвеніла, тяжко піддаючись загнаному в неї куску заліза.

— Держіть кінець тросу! — наказував Андрій, — другий кінець дайте мені.

Прикріплений до альпіністського нагрудника, трос напіннявся стальною пружиною.

Андрій вселив в кільце трос, всією вагою опустився на нього.

-- Ану спробуйте його!

Пітон держався.

Вбивати інші пітони в крем'яну стіну гори ставало дедалі важче: сповзали ноги по мокрому камінню.

«Коли б тільки добратися до першого порога, — міркував Андрій, — а там вже буде видніше, як далі діяти.»

Знизу пильно гляділи за згорбленою постатю, яка повільно просувалася по слизькій стіні.

Коли вже був недалеко від порога, полився дощ.

В очі посипалося дрібне каміння і стікаюча вода. Від сильного напруження ноги стали незграбними, все тіло ставало неповоротким.

Андрій зробив ривок, щоб вирватись на поріг. Раптом щось важке і гостре впало на його плече. Під ногами не стало підпори. Чорна стіна заколивалася в очах, неначе нею тормосило незвичайною силою. Руки зайнялися пекучою жарінню...

Але трос раптом напрувся, і все стало на своє місце. Андрій перелякано зиркнув вниз. Його обличчя світилося білим воском.

Він почав спускатися вниз.

11

Світанок захопив Андрія за колючими думками. Дощ перестав литися і навіть густий туман почав вже розлазитися по долині.

Андрій вийшов з палатки й окинув пильним поглядом виднокруг. Спали спокійно закучерявлені білими хмарками гори, щільно обперезані зеленим частоколом хвої. Поодинокі птахи повільно, ліниво кружеляли над долиною, сумно курликаючи і перегукуючись.

Андрій приказав по військовому :

— Вставати! Продовжуватимемо піднімання!

На цей раз Андрій змінив план дії: п'ятьом людям він наказав підніматися вслід за ним, іншим п'ятьом наказав залишитись внизу, поки перша група добереться до другого порога.

Тепер підніматися було надійніше, всіх шістьох зв'язував спільний трос. Андрій старався прикрити своє хвилювання, а може й страх.

— Оце втрете піднімаюся на гору, люди, а гора, знаєте, як жінка: не забувається перша. Піднімайся потім вже скільки завгодно, все одно, як вперше — не буде.

— А все таки різниця існує, — заперечував хтось, — жінка більш небезпечна.

— Та їй покорити жінку чи не важче.

— Тепер жінки вже не ті...

— Не кажіть, — почувся голос вуйка Сави, — моя Анниця, поки не пообіцяв їй отих кам'яних квітів, і не думала мене сюди пускати. Отака баба!

Ціпко держалися за мокре каміння, уважно слідили за кожним кроком — своїм і товариша по тросу.

Андрій хвилювався.

До самої вершини не залишилось вже навіть п'ятисот метрів. Андрій слідив за підніманням товаришів зі щемом у серці.

— Обережно, тільки обережно, хлопці, — кричав згори, — ще крок і буде по всьому.

За кілька метрів до порога останніх двоє несподівано зупинили підніматися.

— Що там? — стривожився Андрій, — лізте вгору!

— Погане діло, — почув знизу. — Юркові зле!

Андрій вхопився за трос і впізнав молоде, дрібнолице обличчя юнака, який протягом всієї експедиції своєю поведінкою давав явні симптоми непевненості й нерішучості.

— Підсобіть йому, Михайле, ще трішки залишилось, — так добре стривожився Андрій.

Юнака з трудом дотягли до порога.

— Далі не підніматимось, — категорично заявив він на порозі, — я не можу більше...

Його перелякані очі неспокойно металися в орбітах. Страх сковував обличчя.

— Опануй себе, Юрку, і зрозумій, що тобі треба підніматися.

— Ви зрозумійте мене. Я піду вниз.

Андрій розсердився.

— Слухай, Юрку, ти, часом, не злякався?

Хлопець мовчав, немов води в рот набрав. Всі його жести зраджували поквапливість та змішання. Андрій сплюнув і процідив кризь зуби:

— Страшно стало, хлопче? Тоді підемо вниз!

Для спуску Андрій вирішив застосувати метод «рапел»: трос встромляється в замочне кільце на грудника таким способом, що він утворює вісімку, яка забезпечує тормозіння тросу, і таким чином спуск проводиться без особливих зусиль. У Андрієвого супутника для спуску була звичайна старомодна рогатка, яку рідше застосовували в альпіністській прокатці.

Обережно спустилися до першого порогу, хвилюку віддихнули. Хлопець мовчазно глядів вниз, зціплений ніби недобрим передчуттям. Але він скоро підвівся на ноги й сказав:

— Я спущусь, дядьку Андрію.

Андрій добре бачив жест хлопця. Йому потрібно було тільки вселити трос в рогатку і закинути його за обидва ріжки, по яких трос просувається.

Здавалось, Юрко хвилюку ніби роздумував над чимсь. Він глянув вниз і миттю відвернув погляд. Андрієві здалося, що він похитнувся.

— Вселяй рогатку! — несамовито скрикнув Андрій.

Юрко непевно підхопив трос і почав його встромляти в рогатку. Ось він вже держиться за трос, вже просувається. Раптом Андрій побачив, як рогатка перекинулася і звільнилася від тросу: трос було помилково обведено тільки навкруг одного ріжка.

— Держись! — з жахом скрикнув Андрій, але вже було пізно. Юнак, мабуть, не мав вже сили вдержатись на тросі. Кілька метрів він сунувся тросом і розпачливо кричав, потім відпустив закривавлений трос і полетів униз.

Андрій закрив долонею очі. Все сталося за одну тільки мить, майже блискавично. Потім сам він дивувався звідки найшлося в ньому сили і самому спуститися вниз.

Труп віднайшов недалеко від стіни. Він був спотворений.

«Я винен, тільки я», божевільно метався Андрій біля бездушного тіла і безпорадно висмикував з голови цілі жмутки посвітлого волосся.

Та з горою ще не все було покінчено. Андрій залишив труп під чорним перетинком і знову став підніматися по тросу. Попереду в нього було ще стільки роботи та турбот; попереду була ще ціла доля.

12

Андрій ні на мить не сумнівався в тому, що в смерті хлопця сам він ніс чи не найбільшу частину вини. На анкеті він навіть не допустив слідчих органів займатися зайвим обслідуванням. Він розказав все як було, нічого не приховуючи.

Андрієві знайшли подвійну вину: неавторизоване виконання ролі провідника і, звідси, поверхове знання техніки альпінізму. Конкретно виразившись, Андрій повинен був зупинити спуск хворого юнака на другому порозі, коли він запримітив, що юнак виявляв явні симптоми нездужання. В крайньому разі, навіть при спуску, нещастю

можна було запобігти, коли б Андрій взяв був деякі міри підстраховки. Наприклад, держати юнака над собою, а не під собою, і просуватися таким чином вишз вкупі.

Як завідуючому турбазою, частину виши було відведено й Іванові, але на запитання, хто послав Андрія на гору в чині провідника, — Андрій заявив, що рішення це належить виключно йому, і брат в цій справі нічим не причетний. Йому повірили, і Іван вибрався з цього всього чистим, а Андрієві же скоро було складено карну справу.

.

Саме такого нежданого й несподіваного повороту набрало раптом для Кажанів життя під горою. Ніби підірвалося щось у великому настінному годиннику і він на мить зупинився. Але життя, коли і набирає навіть непередбаченого курсу, воно не зупиняється, а шукає безперестанно нових джерел, щоб знову наповнитися новою снагою і просуватися далі.

13

До кінця уроку хімії залишилося хвилин з двадцять. Потім ще п'ятдесят географії. Тяжко. І довго, дуже довго доведеться ждати.

«Містер Кислота» взявся до хімічних реакцій, а за вікном в парку голосно висвистують гризники; по дорозі гуркочуть машини і від того гуркочу видзвонюють віконні шиби. Знайома набридла пісня. Хочеться схопитися з місця, вискочити надвір із класу і бігти сам не знаєш куди. Надвір — там воля, а тут смердить сірчаною кислотою і зі-

прілими ногами Мірчі. Годі! Повинен знайтися якийсь вихід.

Максим примружено глядить на викладача і, не роздумуючи, пише в зошиті: розуміється $H_2SO_4 = 0$

Цікаво над чим зараз роздумує Алек, міркує Максим. До хімії він, звісно, втратив інтерес ще з того дня, відколи Анка з третього «Б» згодилась зустрічатися з ним один раз на тиждень біля Кам'яного мосту. Максимові приємно споминати про Анку, але не тому, що він зберігає до неї які-небудь почуття, а тому що Анка класна колега Юлії, а Юлія... Максим приховано сміється в губу: «О, моє ти спасіння», — шепоче і, вирвавши з зошита аркуш паперу, пише:

«Алек, якщо ти здатний ще на щось велике в ім'я ... знаєш ти, в ім'я чого, то готуйся зараз такн в дорогу, розуміється, віддавши спочатку належне людині, яка мучиться перед тобою в тяжких до-рівняннях. В перерві донеси до відомства в «Б».

«М». Той, хто бажає тобі тільки добра.»

І жбурнув клопоть паперу прямо на парту Алека.

До кінця години Максимові вчувалось тільки довгождане дзеленчання дзвінка.

Гори звали до себе. Все навкруги було таке рідне та миле, таке знайоме. Ось і крайній дім Миколи Мирзи, а потім — воля.

— Спніть коней! — кричав до них Алек і ви-шукував десь на дні свого винахідливого мозку театральні слова: — І вони востанне подарували людям свої змучені погляди.

Анка підхоплювала:

— О, нещасний народ, потійте і втішайтеся на-сущним вашим хлібом, тільки вибранці богні Венери гідні довгожданої миті щастя!

Її сухуваті випрямлені руки підносилися високо над головою мов в ритуалі.

Взяли на схід; голоси потонули в глухому шумі водоспаду. Кругом, наче гігантський амфітеатр, піднімалися стрімкі стіни гір, які вже стільки тисячоліть гляділи вниз — в котловину, де споконвіку бавив їх своїм спектаклем невгамований водоспад. Вогкість тут пронизує тіло, стає чомусь відразу моторошно і страшно, в душі збуруюється розгубленість і здається, що все своє життя маліє від того заглушливого шуму, його може в певний момент поглинути сама безодня і вир водоспаду. А тут ані людей, ні птаха ніде не чути, все ніби пройняте небуденним сном. І сніій клопоть неба, що визирає в тебе над головою, видається тут серед шаленого шуму та водяної пороші чужим і непорушним, мов суцільно затягнута занавіса.

Щоб почути один другого, тут повинен кричати на весь світ.

Не вдержалися спокуси. Почали кидати дрібними камінцями у розбурхану воду, яка падала з висоти майже двадцяти метрів. Камінці м'яко тонули в кучерявому шумовинні — наче поглинав їх розплавлений свинець.

— Добірне товариство, — підніс пропозицію Максим, — я пропоную піти аж до печери. Хто за?

Згодилися. Алек і Анка побігли наввпередки. Максим в той час підбіг до Юлії, взяв її за руку.

— Не квапся, в нас ще є часу.

Вона легко погодилася. Усміхнулася, ніби дала зрозуміти: ага, догадався нарешті.

Він слідкував за її очима.

— Я ніколи не бачив так зблизька твоїх очей.

— То й не треба.

Обняв її на ходу, але якось незграбно, аж самому стало соромно.

— Джулі...

— Я не Джулі.

— Та ні, ти Джулі Крісті. Я знаю, що тебе так кличуть дівчата.

— Ба ні, я Юлія.

— Ну, гаразд, Юліє, — слухай тепер мене, — він пихливо набундючився. — Що б сказало, ваше сіятельство, коли б ми залишили преподобних наших супутників у мирі та в спокої, а ми...

— Тоді його сіятельство, певне, затуманилося б, — ловко відрізала Юлія і суворо додала :

— Обманнику! Навіщо ти їх послав туди?

— Як навіщо? За це вони в мою честь ще протримають хвилинну мовчання. Адже занятими устами їм буде трудно говорити. Не так?

Юлія вибухнула щасливим сміхом.

— Ти, Юлько, — продовжував Максим жартівливим тоном, — не смійся, а слухай, що гласить голос твого покровителя зараз: є святе місце під горою, ногою не зійдене, оком не розвідане, хто першим знайде його, тому відкрється на віки священна квітка щастя. Її оксамитові пелюстки самим золотом гаптовані, зелені її листочки янтарем-самоцвітом переливаються.

— І показалося тобі те місце в чарівному сні, Максиме, не так? І ти хочеш повести мене зараз на те місце, так? Я так і знала! Переконливо, переконливо глаголиш.

Почали пробиратися багнистим видолінком на схід, в бік гори, тримаючись за руки. Часте спотикалися об покриті лишайниками каміння і важко сопіли. Майже бігли.

Оминули Куцу і стали підніматися на гору західною стороною. Юлія скоро зморилась.

— Макс, я хочу додому.

— А зірочки?

Вона здвигнула плечима так невинно та мило, майже по-дитячому, що Максим не втерпів, щоб не поцілувати її в обличчя.

— Ще трохи, Юлько. Зараз будуть зізодчки. Ти бачиш її, оту скелю ?

Вона здивовано сплеснула в долоні.

— Макс, ти часом не... Бійся бога.

Але Максим зірвався з місця і побіг у бік скелі.

— Уважай, Макс !

Зіщулена, Юлька сіла на камінь, підперши руками бороду, в типічній позі очікування. Скоро здригнулася від луного Максимового крику :

— Ю-юлі-і-і !

Стояв мов яструб на скелі, піднявши вгору руку з обіцяними оксамитовими квітами.

— То-о-о-обі ! — покотився всіма горами його відгук, і Юлія побачила простягнуті в її сторону Максимові руки.

— Не бешкетуй ! Ходи скоріш, здається, буде скоро дощ.

Максим прибіг до неї щасливий, зарум'янений. Зізодчки світилися в його руках, мов живі вогники. Подав їм Юлії, яка, схвилювавшись, піднесла їх до обличчя.

— Макс, ти кому-небудь приносив досі квіти ?

— Ні, нікому.

— А я їх вже приймала... Дай, поцілую, — забувши про сором'язливість, підхопила з місця і нашвидку поцілувала Максима в уста.

Потім спускалися вниз.

— Чому зізодчки ростуть на самих урвищах, Макс ? — не сходили Юлії з голови сніжнобілі квіти.

— Не знаєш ? Щоб у твоїх руках вони мали більше краси та ціни.

— Вони безцінні, а краса... — знову піднесла вона до обличчя жмут зізодчок.

— Існують, Юліє, справді безцінні найдорожчі квіти-звіздочки, але... вони не для нас поки що.

— Чому не для нас, Максиме?

— Бо вони ростуть там, — вказав Максим в бік гори, — на самому верху, розумієш? Їх важко дістати.

— І вони кращі за цих?

— Кращі.

— А я не вірю, Макс. Найкращі звіздочки зараз в мене в руці, не так?

— Ні, Юліє, одного дня хтось піднесе тобі букет тих звіздочок.

Вона недовіряливо глянула Максимові в очі.

— Макс, а коли ти мені їх принесеш?

Він не відповів, а тільки сильніше стиснув її долоню.

— Ти любиш наші гори, Макс? — вже не чекала відповіді Юлія.

— А ти?

— Люблю. Без них, Максиме, без цих гір, ми б не були молодими.

— Ти це файно сказала.

Дощу не було, і квапитися їм не було чого. Вже виднілася внизу турбаза в тіні високих, кристалих ялиць.

Раптом вони вловили кілька чоловічих голосів, які роздавалися, мабуть, знизу. Максим схопив Юлію за руку і обое скриглю за скелею.

Показалося двоє молодих людей у вузьких туристських штанах і зелених з капорами гоноракх, з ранцями на плечах і з піолетами в руках. Вони, здається, піджидали й третього, бо хутко обернулися й гукнули: «Давай, давай скоріш!»

Максим зацікавлено ждав, поки з'явиться той третій.

— Та це ж Марко! — несподівано скрикнула Юлія.

— С-с-т! Тихіше, — впізнав і Максим брата в туристській екіпіровці, і відчув, як сильно заколотилось його серце.

Це була справді несподіванка. Не було сумніву: Марко втік з дому. Скористався батьковою відсутністю. Ось, чому він не пішов сьогодні до школи! Максим вже не знав, що робити. Вийти із засідки й зупинити Марка? Дарма, хто його зможе зупинити зараз?

Максим хотів стрибнути, щоб висунутися із-за скелі, але Юлія сильно смикнула його.

— Мовчи!

Марко вже віддалявся. Максим витер спітнілий лоб і незадовго вийшов з-поза скелі, повертаючи з Юлею на захід, щоб обійти турбазу невеличким підліском, а потім провести Юлію на край міста.

Було вже далеко за полуднем. Максим ще раз озирнувся в бік гори. На неї насувалася із заходу велика чорна хмара. Гора, прищулено насторожившись, ждала її.

14

Максим помилявся. Ярина знала про Маркову втечу, але коли вона дізналася про це, вже було пізно. Вона не могла нічого вдіяти.

По обіді Ярина повернулася із міста з покупками і, ввійшовши в свою кімнату, знайшла на столі клаптик паперу, на якому було написано всього кілька слів: «Не ждїть мене сьогодні. Простїть, але інакше я не мїг. Марко».

Ярина кинулася по кімнатах розшукувати Максима, але і його нїде не було. Вона забїгла в бюро Івана і кинула йому на стїл Маркову записку.

— Читай!

Іван не здивувався.

— Я знав, що він це зробить.

— Знав?

— Був певний у цьому. І ти сама могла б здогадатися.

— А Максим? Ти бачив його?

— За Максима можеш бути спокійна. Він — не Марко.

Поки повернувся Максим, Ярина не знаходила собі місця. Кілька разів заходила до Івана в бюро, то в кімнату снів, то вибігала на доріжку, що вела на гору, і пилюю вдивлялася в далечинь з надією, що когось побачить.

Максима вона зустріла з слізьми в очах.

— І ти, Максиме, і ти таке думаєш робити? Саме тепер, коли я сама?

Максим пожалів матері. Про зустріч з Марком отам під горою він їй нічого не сказав.

До вечора, здавалось, ніби Ярина заспокоїлась. Інколи вона ще виходила надвір, щоб подивитися, чи часом не змінилася погода.

Максим до пізнього вечора працював у бюро вуйка Івана. (За його висловом, у відсутності батька Максим повинен був увійти в його розпорядження і держати в руках всю адміністрацію турбази).

Він ввійшов у спальню, коли мати вже спала. Без батька та Марка кімната здавалася пустою і майже чужою. Не включивши світло, зморений, кинувся в ліжку, але ще довго потім не міг ступити очей. Настирливе почуття неминучої небезпеки прокралося нишком в його свідомість і стало мучити його. «Що там з Марком? — було перше запитання, на яке Максим не знаходив відповіді, — везе йому на горі? А потім, що буде потім з

нами?» Відчуваючи, що повіки стали наливатися оловом, засинаючи вже, Максим незвично для себе прошепотів: «Дай боже легкої йому дороги.»

Ранок прийшов скоро і був таким же непривітним, як і минулий день. Цього дня Ярина не пустила Максима до школи.

— Максиме, — сказала вона йому за сніданком, — сьогоднішнього дня я чомусь тривожусь. Майже боюся. Зостанься дома.

— Не хвилюйтесь, мамо, Марко не дитина.

Але Ярину було трудно заспокоїти. Її взяла якась нервова нетерплячка, і вона цілий ранок намагалась помститись ніби над кимось: то картала Максима, буцімто він змовився з Марком і все приховав від неї, то забігала до Івана і сварила його за те, що йому належала така нерозумна, безглузда ідея, як переселення на гору.

Іван вгамовував Ярину, намагався відвернути її увагу від ниючих думок, і тоді гладке, чисте, без зморшок Яринине обличчя ледь прояснювалось і на ньому почали заживлятися темні неспокойні очі. Тоді Ярина ставала на певний час іншою наче. А втім, Іван знав досить добре, як розвіяти Яринині гнітучі думки. Він мав, здається, до цього особливий хист, і було б невірно сказати, що в такі хвилини брат її чоловіка не поєднався Ярині.

У Івана була жартівлива, трохи глузлива, доходяща майже до нахабності риса характеру, яка, чому б не признатися, не так вже дуже була відразлива жінкам, тим більше таким, як Ярина, яка в німій скованості і суворості свого чоловіка її не знаходила. Іван для Ярини своєю веселою вдачею ніби поповнював характер її чоловіка. Він був тим крайнім необхідним, якого Ярина в іншому боці не могла б знайти, а може б і не шукала, коли б становище склалося інакше.

Обоє були майже ровесниками. В той час Ярина виглядала ще молодою — їй ледь доходило до сороківки. У неї був ще стрункий, анітрохи не розжирілий стан, який, звичайно, буває у жінок, яким перехилиє за тридцять, і була в неї швидка, енергійна манера рухатись. У таких характерів, звичайно, неспокійні темні очі, проникливий рішучий погляд, ледь хитра, трохи іронічна посмішка і, насамперед, цікавий до всього розум, який ніколи не зупиняється на одних річах дрібного порядку, а переважно без вагань проникає в річі найвищого гатунку. Вона не була жінкою, яку з першого погляду можна б назвати вродливою. Скоріше сказати, це було в неї трудно встановити. Коли її обличчя було в застиглому, непорушному стані, на ньому, справді, не можна було відзначити чогось особливого, але було досить цьому обличчю ледь оживитися легкою усмішкою або метким поглядом очей, як враження різко мінялося: перед вами була, як то говорять в народі, дуже приємна жінка. Ніхто з Кажанів не сумнівався в тому, що між ними вона не була щасливою. Вона на докоряла долі і вважала, що шлях обраній нею являється єдиним правильним, або ще, як вона казала іноді, єдиним судженням. Нещасливий випадок з Андрієм вона ще не відносила до тих «великих нещасть», які провалюють людське щастя назавжди. «Нічого, — заспокоювала вона себе, — повернеться Андрій, не сидітиме ж там усе своє життя, і все піде по своєму шляху, — і була твердо переконана, що судить справедливо.

У неї був, так би мовити, «старечий» погляд на життя, а може, тільки на своє. Здається, все вона була готова прийняти від життя — і біль, і радість з тією розумною холодністю та стриманістю, із тією розсудливістю, з якою сприймають їх у

житті тільки сильні, випробувані життям характери.

При всьому цьому втеча Марка збентежила її в найвищій мірі. Може, тут спричинилася Андрієва відсутність.

...Години минули важко. Сонце все ще хилилося до заходу. «В такий час, звичайно, повертаються з гори, — думала Ярина. — Ось зараз з'явиться з-за рогу він; усміхнеться своїми пурпуровими устами, кишеться на її груди і заб'є ніс затхлим запахом дерев'яної смоли.

Коли залаяв собака, вона швидко піднялася на ноги і скрикнула :

— Це він !

До турбази, дісно, наближалися двоє людей в туристській екіпіровці, з ранцями на плечах, але Марка між ними не було.

— Немає Марка, — видушила Ярина, але їй упали в вічі довгі саморобні ноші, що їх держали в руках ті двоє.

— Здається, там на ношах... — застрягли в горлі слова, і Ярина побігла назустріч тим двом.

Вона ще не встигла добігти, як з ношей піднялася чиясь голова, і Ярина впізнала свого сина.

— Марку, що з тобою ?

Марко був зовсім блідий. Ноги в нього були грубо забинтовані, рука перев'язана.

— Що ви зробили з ним ? — Ярина зайшлася слізьми. — Що з твоїми ногами, Марку ?

З турбази прибіг Іван, допоміг внести Марка всередину.

Того ж таки вечора Марка відвезли на возі в місто до лікарні. В нього був перелом обидвох ніг.

.....

Тепер він знав одне: вони зустрілися. Немов роз'єднані кінці одного канату — зустрілися. Бо

всі дороги ведуть до неї. Бо вона — тої обітований шматок землі, на якому зупиняються всі, що все своє життя марили ним. І нічого страшного вже не могла вона йому сказати, її вразливих спогадів він вже не лякався. «Говори, говори, — продовжував глядіти Максим, лежачи горілиць у траві, на закутаній у густі хмари грунь гори, — яку долю готовиш ти для мене? Бо на все готовий я, — виривався назовні тривожний голос, — чи радість, чи сльози принесеш ти мені, чи пригорнеш, а чи відкинеш ти мене, я буду з тобою, зостанусь тут, біля тебе. Тепер я все зрозумів, ти відкрила переді мною велику таємницю. Тебе я любив такою, якою ти була і тебе любитиму такою, якою ти будеш. Пестив я тебе, чи проклинав, — ти була моєю і зостанешся навік моєю.

Ні, не самий я зостався на світі. В тобі я знайду все: і материнську ласку, і батьківську суворість, і братську єдність, і майбутню любов.

Говори, говори, я слухаю тебе...

Байдуже і рівнодушно, немов сивобородній, бувалий мудрець, дивилася на нього гора.

15

Відгріміли липневі грози, відцвіли на зелених полонинах сині волошки. Поблякле вересневе сонце боязко заглядало з-за гори і, бігцем проскочивши безбарвний клаптик неба, скоро сідало за піднятий горизонт.

Гора ехидно усміхалась своїм завзятим поклонникам і скупно відкривало їм свої великі секрети. Як і дотоді, приходили вони під гору, гостювали у Кажанів, піднімалися на гору і через кілька

днів покидали її — одні щасливі, другі розчаровані, а треті, бувало, вже ніколи і не поверталися.

А під горою життя просувалося далі, воно не зупинялося. Ярина вижидала з лікарні Марка, з дня на день мав повернутися додому Андрій. Максим вставав туманними ранками, нашвидку снідав і покvapливо спускався стежкою в місто до школи. Інколи зустрічався з Юлею. Повернувшись додому, мовчки обідав і брався допомагати вуйкові Іванові.

Здавалося, поволі, з терпінням все набере тут звичайного ходу, загояться глибокі рани, з новою силою запульсує життя. Та криво посміхалася з висоти грізна гора і мовчки шепотіла вниз: невже все, невже настав спокій? Чи не заскоро?

16

Того дня Максим вперше брився. Батькова німецька бритва м'яко котилася по його бороді і ніжно лоскотала пухку шкіру.

Мати скося зиркала на сина крізь відчинені у ванні двері. «Справжній парубок, — думала вона про сина, — минають роки, а ніби ще вчора Максимко був мізерним хлоп'ям, яке весь час ганяло по подвір'ю м'яча.»

Вуйко Іван сидів зіпершись на шафу плечима і так само зиркав на Максима.

— Чого ви втупилися в мене? — не витерпів Максим їхнього ущипливого погляду.

— Як же не дивитись, — чомусь захоплено відкинув вуйко Іван. — Це ж подія. Як завтра, Ярино, женити його будеш.

Він залився своєю чудернацькою, такою звичною для Максима усмішкою і додав:

— Але спершу нехай борода потвердішає, — і його усмішка перейшла в регіт.

Максим не любив цього реготу. Коли вуйко Іван робив це, йому якось смішно свистіло в носі (немов би весь регіт не народжувався в роті, а в носі), і він хутко струшував великою головою; маленькі їжачі очі, які, здається, прорізували все, неспокійно кружилися під чорними волохатими бровами, а товсті, недавно заведені під підкову вуса здригалися і підкочувалися в самі ніздрі.

— І хто там на тебе чекає на тому вчорі? — зацікавилася Ярина.

— Чому тебе, мамо, цікавлять такі незначні річі? — якось нервово випалив Максим, — я ж тобі казав — у мене сьогодні літературний вечір.

Краватка ніяк не хотіла піддатись під комір сорочки — вона кумедно стирчала, волосся здіймалося чубом догори, на піджаку виявилось декілька плям. Максим зі злоби не знаходив собі місця. А вуйкові було до жартів.

— Ви, здається, щойно не так висловились, — тягло щось Максима до суперечки, — не знаю, кому б пора женитися — мені чи вам.

Максим запримітив, як вуйко з матір'ю зрозуміло переглянулись, і це його здратувало ще більше.

— Ну, ну, пожартував я, — ніяковіючи сказав вуйко Іван.

Максим йому тоді, видно, не сподобався.

— Коли повернешся? — запитала мати, коли Максим вже виходив з кімнати, і він відрізав їй холодним «не знаю»; хотів зачинити за собою двері, але на порозі відчув материнську руку в своєму розкошланому волоссі.

— Чого сердишся, Максиме? Заспокійся. Ось ми з вуйком хочемо тобі сюрприз зробити. Ти хотів, здається, нової трубки.

Максим не дочув материних слів. Він підозріло глянув на неї тоді, коли вона чекала ефекту тільки що сказаних слів. Але Максима вразило щось друге в цих словах.

— Як ти сказала — ми з вуйком?.. — втупився він в її очі.

Ярина продовжувала берегти той самий спокійний, щирий вигляд.

— Ну, звичайно ми, — сказала вона.

На мить Максим сам не зрозумів, навіщо йому було ставити таке запитання. Ну, звісно, що там такого могло критися в материнському «ми з вуйком», але в Максимових вухах ці слова прозвучали якось особливо; і ласкаво, і щиро водночас, так ніби в цьому «ми з вуйком» не йшлося саме про них, а про його батька і матір, і тому ці слова застрягли в мозку Максимові колючим терням.

Максим рвучко відчинив двері і пішов, не прощавшись, але по дорозі уже картав себе в думці: ну, й дурний я, багато ще спаде мені на голову. Хто ж, як не вони подбають зараз про мене.

Тоді Максим навіть строго засудив себе за таку фальшиву думку, але він вперше відчув на серці якусь тривогу, гнітючий душевний розлад, який, починаючи з того моменту, мав держатися його потім протягом всього життя.

17

Осінь принесла Максимовіприємну несподіванку. Якимсь одного дня після чергової репетиції в школі мистецтв, до нього підійшов вже літній, дуже акуратно вбраний, з по-акторськи причеса-

ним волоссям, смаглявий на вигляд мужчина і шапобливо привітався.

— Чобу Фаніке, — представився він.

Максим знав цю людину, бо хто не знав відомого всім у місті «лаутара» Фаніке, без якого в місті не обходилося хоча б одне весілля, без якого трудно було б представити собі міську виставу.

— Я слідив за тобою, — сказав він Максимові. — Воно непогано в тебе виходить. Бігме непогано.

Максим було цілком засоромився. Його хвалив сам Фаніке. А сам Максим не зміг вимовити й слова путнього.

— А в мене пропозиція до тебе, — далі повів Фаніке, — приходи на репетиції «Дойни Карпат.» Не пошкодуєш.

Максим страшенно зрадів. Він якось відразу відчув себе на кілька років старшим.

На турбазу Максим поіс цю вістку не скоро, але в лікарні перед Марком він сказав про все.

— Кажан! — захопився по звістці Марко, — «це звучить гордо». Ні, брате, але такого в нашій сім'ї ще не було. Молодець, Макс!

Нове заняття так притягло Максима, що майже нічого не помічав навкруг себе. Повеселішав, підбадьорився і дістав велику охоту до праці. На турбазі особливо не засиджувався, але з досадою запримітив, що і мати вже чомусь не затримувала його коло хати, не надто цікавилася ним. Це трохи бентежило його і мимохить підсилювало його давні підозріння. Але занедовго, через кілька днів прийшов день, який перетворив Максимове підозріння в справжнє непохитне переконання. День цей став для нього справжньою обсецією.

...Якось Максим повернувся зі школи на турбазу набагато скоріше ніж звичайно. Було ще далеко до полудня. Максим прийшов додому, увій-

шов у коридор і, як звичайно, попрямував до своєї кімнати. Проходячи повз кімнату вуйка Івана, він раптом спинився: з кімнати роздавались знайомі голоси. Максима взяла цікавість і він прислухався. Один із голосів був — материний, а другий вуйка Івана. Вона, здається, стояла біля самих дверей, бо її було чути дуже добре.

Вона говорила:

— Твоя простодушність просто нестерпна. Гроші, гроші! — інше від тебе не почувеш.

— Вони в мене є! — почувся вуйків голос. — ніколи ще в мене їх стільки не було.

— Тепер я тебе розумію, — відповіла вона, — ти, Іване, здається, чистий жаднюга. Не сердися, але це так.

— Ну й що?! — відразу вихопилось у нього, — заважає це кому-небудь? Тобі це заважає?

Вона не відповіла, і за дверима запанувала тиша. Максим вже хотів було ступати далі, як раптом почувся його голос. Вуйко, видно, наближався до дверей.

— Ярино, — донеслося, — нікуди я звідси вас не відпущу. Ти залишишся тут. — І після короткої паузи: — Ти ще така молода, Ярино.

Настала коротка мовчанка. Максим відчув, як наливається кров'ю його обличчя. До вух донісся її слабкий тремтячий голос: «залиши, не дурій». Максимові здалося, що її кроки почали віддалятися. Він туго натиснув на клямку, але відчув, як тремтить його важка рука і йому миттєво спало на думку, що тепер ніяк не зможе відчинити двері.

Легко опустив клямку і вибіг надвір. Похитуючись, подався стежкою вниз, але без остаточного впевнення, куди понесуть його ноги. Все тіло дрижало мов в лихоманці.

Наступного дня Максим подав директоріві школи просьбу про вступ у гуртожиток. Ніхто не

здивувався такому рішенню, і навіть сама Ярина нічого підозрілого в цьому не вбачала. Звісно, наступала зима, і Максимові буде страх важкувато долати снігами відстань від турбази до міста, думала вона, отож нехай залишиться в гуртожитку.

18

Завжди, коли Максим ішов до брата в лікарню, йому доводилося проходити повз дім культури, де звичайно проводилися репетиції «Дойни Карпат». Це була висока, з товстими круглими колонами споруда в грецькому стилі, з великими вікнами і такими ж дверима, довгими сходами, обмеженими живою стіною акуратно підстриженого плюща. Максим завжди піднімався по цих сходах з якоюсь побожною урочистістю, а коли проходив мимо них, то проймався водночас і радістю і гордістю. Не раз думав Максим, що кращої споруди для такого роду інституції як дім культури ніде не можна було знайти не тільки в їхньому місті, але й в цілому повіті, і тому, коли репетиції почали проводитися саме тут, він страшенно зрадів. Але особливо любив Максим слухати у великому залі цього будинку симфонічну музику, виконану гастрольними оркестрами. Такі спектаклі стали для Максима невдовзі справжнім «хобі».

Максим ніс в руках пластмасовий клунок, весело погойдуючи ним у руках і, дійшовши до знайомих сходів дому культури, прибавив ходу. «Зайти на хвилинку», закортіло йому раптом податись всередину, але вмить вигнав з голови цю думку і подумав, що зайти йому сюди буде вигід-

ніше вже після відвідин брата в лікарні. Тоді можна довше побути тут. Навіть відвернув вбік від будинку погляд, щоб впевнено пройти далі, але несподівано двері відчинилися і з них майже вискочив низькорослий, підсліпуватий парубчак в голубому картузі. Це був Вайда — їхній скрипаль.

— Макс! — заволав він. — Біжи сюди. Скоріш!

Максим зупинився. Спонтанічно втупив погляд в юнака.

Вайда майже втягнув Максима в коридор. Він весь горів нетерпінням і мав вигляд людини, яка здержувала в собі чи то велику радість, чи, навпаки, недобру звістку.

Він випрямив вгору великий палець в знак триумфу і так стиснув Максима за руку, що той відчув в суглобах пальців ціпкий біль.

— Перемога, Макс!

— А ти говори по-людськи...

Вайда сіпнув чогось Максима за рукав, скупно готуючись до довгожданого для Максима речення, і ступив вглиб коридору, протираючи руки.

— Ти чув про таке місто — Париж, Максиме?

— Здається, чув, — ще не здогадувався, в чому могла бути річ Максим.

— Готуй чемодан, хлопче. На другий тиждень...

Максим зблід.

— Стривай, справді — Париж? — догадався Максим.

— Еге, — переможно завертівся Вайда, — таки Париж.

Це була для Максима справжня сенсація. Він кинувся на Вайду і став його розпитувати.

— Нічого не розпитуй, — бравував Вайда. — Я дізнався про це тому всього чверть години від Фаніке. Завтра підемо зніматися, зрозумів? Це буде найвдаліший з моїх знімків. А тепер біжи

додому і кричи всім «Дойна Карпат» виїжджає в Париж. Слухайте і завидуйте!»

Радість і хвилювання Вайди відразу заразили і Максима, і він, більше нічого не розпитуючи у Вайди, стрімголов кинувся надвір і подався в бік лікарні до брата. Не пам'ятав, щоб коли-небудь так сильно стукотіло його серце.

19

Марко покидав лікарню. Ще з самого ранку він чекав на матір, але вона все чомусь не появлялася. І чомусь все ввижалось Маркові, що вона з'явиться з батьком. А ще, може, з Максимом, хоч він добре знав, що на турбазі їх ще не було. Натомість мати прийшла з вуйком Іваном, з клупками в руках, новою телячою мохнатою шапкою.

В палаті було всього чотири ліжка, але на них ніхто не лежав.

При зустрічі Марко необачно зірвався з ліжка і підбіг до матері, силкуючись приховати очевидну слабкість та незграбність своїх ніг. Вони обнялися, опустивши голови один другому на плече.

— Нарешті, ти прийдеш додому?

— Час. Вже час.

— А ми тобі ось що принесли.

Вуйко Іван знайшов нарешті спрнятливий момент, щоб піднести Маркові дві блискучі дубові милиці.

— А навіщо принесли ці буки? У мене ж свої ноги.

Яринині очі світилися неясною турботою. Взятися натягати йому на голову нову шапку.

— Батька ще нема, мамо?

— Ще ні.

— А Максим не писав ?

— Він повинен би вже прийти.

Вуйко Іван надягнув Маркові на плечі шубку і, підтриманий обидвома, вийшов з палати.

На возі було затишно й приємно. Марко розглядав з нього вулицю і, здавалося, що він не бачив її вже давно-давно.

Під горою вуйко Іван почав стьобати коней. Тоді вони зривалися з місця, і Марко вдарявся головою об вуйкові широкі плечі. Чим вище піднімався віз, тим більше починав хвилюватися Марко.

— Вуйку, а ви не стьобайте їх стільки, — не суворо, але й не так лагідно мовив він. — Ідьте кроком.

Марко окинув поволі зором засніжені верхи гір. Ось, Куца, а десь там, за нею, в білій імлі ховається вона — горда непідступна наша гора, — думав він. — Цікаво, як виглядає вона зараз там у верху.

— Мамо, а на Куцій випав сніг ?

— Мабуть.

Віз починало боляче підкидувати — дорога була суцільно обкидана камінням, яке накотилося сюди з гір під час сльоти.

— Зупніть, вуйку, віз, — сказав раптом Марко, пробуючи підвестися.

Іван зупинив коней, але ні він, ні Ярина не здогадувались у Маркових намірах.

— Я піду пішки.

— Ти збожеволів, хлопче ? — спробували вони втихомирити Марка, але, знаючи його впертий характер, взялися допомагати йому злізти з воза. Марко взяв милиці і напрочуд легко і зручно, ніби ходив отак все своє життя, подався стежкою, яка проходила поряд з дорогою.

— Тепер легше? — кинула Ярина, спостерігаючи його підстрибування на млинях.

Вуйко Іван все припинював коней, щоб Марко держався рядом.

— Трохи заскучився... — не доказав Марко, видно натякаючи на гору і, поставивши долоню дашком над головою, задивився кудись довго понад гірськими хребтами.

— І по ній? — не довіряла Ярина. — Мовчи, хоч бодай мовчи.

— Скучив, мамо, бігме як скучив.

Віз не зупинявся, і Марко знову застрибав на своїх млинях. Ноги ледь торкалися гострого каміння, ніби Марко боявся ще покладатися на них, але він відчував у них зараз таку приховану силу і опору цілого тіла, що був готовий в кожну мить кинути геть своє знаряддя каліки. Та він без покvapливості йшов далі і ніби не довіряв сам собі: справді ступаю я зараз знову по горі, а чи все це приємне марення?

Турбаза скоро визирнула з-поза ялин, але всіх трьох їх вразила раптом своєю присутністю невелика машина марки «Аро», що ждала перед входом до турбази.

— Що за гості? — підігнав коней вуйко Іван.

— Ідять, я відпочину, — кинув Марко і зразу ж присів край дороги.

Гостей було двоє.

— Стривай, та це ж Фаніке, — викрикнув вуйко Іван і згадав, що про цього чоловіка йому кілька разів розповідав Максим.

Фаніке Чобу на вигляд був помітно стривожений, і зразу було видно, що він прибув на турбазу з дуже важливою вісткою. Він гречно подав Іванові і Ярині руку, а тоді вже заговорив до них:

— Ви, мабуть, Максимів батько? — звернувся він до Івана.

— Ні, я лиш його вуйко. Вона, — показав він рукою в бік Ярнин, — його мати.

— Ну, тоді, — завагався ніби Чобу, — я до вас у зв'язку з Максимом. Тільки я буду просити вас — не хвилюйтеся, — і сам, цілком схвилюваний, став говорити.

Говорив він дрібним, уривчастим голосом, ніби стараючись якнайшвидше сказати все, і спантеличено все зиркав то на Ярину, то на Івана. Вона слухала, дивлячись йому прямо у вічі.

Коли скінчив, вона обурено видушила :

— Це зробив мій Максим? Хіба міг він так поступити ?

Її душили сльози. Швидко, не попрощавшись навіть, відійшла від них і подалась в хату.

Фаніке Чобу попрощався лише з Іваном і невдовзі виїхав з турбази.

Марко наближався.

— Що сталося, вуйку? — гукнув, нічого не підозріваючи.

— Про Максима... Заблудився десь наш Максим по Європі. Ходімо в хату, Марку.

На порозі Марко несподівано спинився, ніби боявся увійти всередину. Боявся материних очей.

Вернувся на подвір'я і сів на пеньок біля криниці. На серці було гірко, ніби його чимось крало.

20

Думки настигали наче хвиля на хвилю і відзначалися в серці щемким відлунням. Ті роки замигтіли в його пам'яті сивим туманом і заглядали у відкрите теперішнє хиткими примарами, немов боялися його, немов сторонилися самого спогаду.

Немов полохалися тепер грізної присутності гори. «Ні, не мої були це роки, не моїм було це життя, — думав Максим, пронизуючи поглядом небесний звабливий простір, ніби хотів його проткнути наскрізь, щоб потім розширити перед очима ясність денного світла, — не впізнати мені своєї долі, як не впізнати молодості буйної в сухих зморшках вицвілого роками та життям обличчя. Без тебе, — дивився він на свою співрозмовницю переконаній, що вона зараз промовить до нього, — заблудилися мої кроки, очі мої заволіклися чорною полудою, не було мені життя без тебе.

І не просилися вже ті роки на згадку, не радували душу, а бігли кудись шалено, гналися, як гнався і він по чужих стежках в розшуках свого щастя. Але і викинути із пам'яті цей світ було вже неможливо, як неможливо було позбутися срібних волосинок на скронях, як неможливо було повернути в жили колишню гарячу кров та силу молодечу.

Той час ще озивався в ньому, ще дихав відчутно, той час ще був близько.

Йому чомусь пригадався саме той день, ні перший, ані останній його нескінчених поневірянь, а один із тих днів, які можуть вирішити долю людини, — можуть занепасти її, або ошчасливити... Той день ніщо не могло покрити щільним холодним забуттям, він виривав із пам'яті саме в найщасливіший момент, загорявся всіма барвами спогаду, щоб нагадати йому про себе.

21

Їх було в човні четверо. Сиділи мовчки, відкинувшись на спину, і дивилися знехотя в небо. Одного звали Леон. Він був загорілий і дужий,

справжній морський вовк, піби народився між тим синім небом і буйним морем. Був ще завсім молодий. Другий був Майкл, темний як ніч, бородатий негр, з маленькими дрібними очима і стягнутим помарнілим обличчям. Умів чудово розважати своїх товаришів. Своєю веселою вдачею скидався на сімнадцятирічного юнака. Бобі був найстаршим. Його щетинисте обличчя не лагіднішало ні від метких витівок Майкла, ані від доброго Леонового погляду. Напевно, йому було понад тридцять.

Четвертим був Максим.

Вітер гнав напнуті вітрила човна цілу півдобу, і кучерявий горизонт океану вже став непокоїти; коли, нарешті, покажеться отой святій шматочок омріяної землі острова? — боліло на серці у кожного.

Майкл знову почав насвистувати свою веселу пісеньку.

— Краще розповіж що-небудь про твоїх жінок, — сплюнув у воду Леон.

— Про жінок — не вільно, — заперечив пальцем Майкл. — Ви пообіцяли говорити сьогодні тільки про одне.

— Настогидло, — сплюнув і Бобі.

— Що, забаглося землі? — говорила негрова добродушність. — Тебе чекає федеральний уряд, щоб задовольнити, нарешті, твої жадання. Отож і думай тільки над цим.

— Начхати мені на федеральний уряд. Ти знаєш, чому я туди йду! — вибухнув Бобі. — Слухай, Майкл, невже ти гадаєш, що я взявся за тим пікчемним оголошенням в газеті?

— Ні, ти взявся за розумними чутками, що на острові золото лежить на всіх стежках — правда? Тільки ти дивись, пильнуй за своїм решетом, а то не буде тобі чим те золото підбирати.

Майкл любив насміхатися. Бобі вже знав ці «вади» свого давнього друга. Максим скося зиркав на кожного з своїх супутників і мовчав.

— Скажи ти, Макс, — звернувся до нього Майкл, — чи не був би для тебе занадто простий рахунок один державний заробіток?

— Ти все знаєш, — відповів Максим, — а от коли допливемо до «Ексцельсіору» — не знаєш.

— Не тільки я. Про це і Леон, видно, не знає добре. А він каже, що там вже побував.

— Леон, ти був на острові? — не стерпів Максим. — Чому мовчиш?

— Випадково, — посміхнувся Леон, — але це було давно. Нас занесло туди після рибалки... Але тоді ще ніхто не знав, що зберігає в своїх надрах «Ексцельсіор».

— А зараз ти певний, що саме він зберігає?

— Певний, інакше я не пустився б в море.

На воді було легко, розлого. Хвилі вдарялись об борт і розбризувались дрібними краплями. Що й говорити, на морі легше, ніж там, на суші, міркував Максим, як добре, що я втік звідти, з того мурашника, що його тут називають «великим містом», «метрополою». Тепер він був далеко від нього і це радувало його. Зосталися позаду дрібні «бізнеси» в погоні за куснем хліба, зникла з очей полуда потіх. Зосталося тільки море і він. Море... Тільки воно зараз здавалося близьким, майже рідним. Скрізь однакове. А все решта не те. Тільки море, безкрайне і чаруюче. Душу тягло до мрій, думки полетіли одна за другою десь далеко-далеко.

Хотілося чомусь притулити до губ трубку і заголосити на весь океан, а хоч би на весь світ ту пісню, що народилась в його рідних Карпатах і якій не було рівної ніде. Ту пісню, від якої у

кожного з цих людей, між якими жив вже кілька років Максим, зомлівало серце почувши її, у яких при її зачарованому звучанні тріскали від оплесків долоні... Але зараз цієї трубки в Максима уже не було. Він продав її, щоб було чим заплатити подорож човнем на острів «Ексцельсіор»...

І тепер човен гнався до цього омріяного острова.

Перед полуднем човен несподівано затанцював на грайливих хвилях. Над водою пронісся легкий вітерець.

— Дивіться, — показав невдовзі рукою в невеличку чорно-сізю пляму в небі Леон, — буде трохи стриптизу.

Він подивився на годинник і спокійно сказав :

— Певно, острів вже недалеко. Давайте, за весла !

Човен набрав швидкості. Максим уважно слідив за хмаркою, яка очевидки набухала, і відчував, що ним поволі оволодіває почуття страху.

Почало гриміти, і Леон стягнув зі щогли вітрила, а Максим змінив за веслами Бобі.

— Чорт візьми ! — кричав Леон. — Де ж він, той проклятий острів ?!

Човном почало сильно колесати і він почав наповнюватися.

— Макс, вливай відром воду. — скомандував Леон, — а ми продовжуватимемо веслувати ! Це недовго триватиме, — захоплено викрикнув він, — будьте спокійні.

Здається, ніхто ще не довіряв цим словам — ніщо не предвіщало погоду, але якщо хто-небудь міг розрадити їх в цьому становищі, то це міг бути один лише Леон і тому всім ніби полегшало на серці.

А Леон знав, що знав : дійсно, хвилі почали наче успокоюватися, хоч дощ ще не лив. І можливо ще довгу частину моря вдалося б їм про-

пливти, якби не сталося те, чого так страшно боявся Леон. Він навіть не встиг скрикнути, як слід, як раптом човном завертіло, немов у котловині їй підхопило в новому напрямі.

— Що ж це? — одноголосно скрикнули Максим і Бобі.

Леон схопив весло, що якимось чудом вдержалося на човні, і почав сильно гребти, намагаючись вирватися з несподіваної пастки.

— Пропали! Це течія! — безнадійно скрикнув він. — Веслуйте вліво і налягайте чимдуж на весла!

Хвилі почали накривати човен, і тоді Максим зрозумів все. Йому спало раптом на думку вхопитися за що-небудь на човні. Тільки щоб не викинуло мене в море, — жахався він. — Єдиний порятунок — держатися. Він розглядав, за що йому надійніше вчепитися на човні, як ним раптом сильно кинуло об щоглу. Удар прийшовся в лоб, але Максим ще встиг вчепитися за щоглу. На човен навалювався грізний, великий чорний вал, але Максим вже не бачив його. Він вже не чув ані жахливих вигуків своїх товаришів, ані різкого тріскоту переламаної щогли. Йому тільки блискавично промайнуло в голові: будь що будь, а не відпускати ніяким способом з своїх обіймів щоглу.

.
Через чверть години Максим бовтався у воді по саму шию, обвивши руками вузьку щоглу і, цілком заціпенілий від холоду, розглядався по поверхні води.

Кругом нього ще шумів загрозово океан. Хвилі хлюпались боляче об його мокре замерзле обличчя і вганяли в ціле тіло ціпкий дрозж. Він спробував

піднятися на щоглу і в той самий момент почув хрипкий вигук, що роздавався понад водою.

— Макс! — знову долинуло до нього.

Хтось кричав йому, і це міг бути лише один з його товаришів. Максим важко піднявся по щоглі на руках, окинув зором водяну поверхню, що розкривалася перед ним, і в той момент від радості йому забило дух: недалеко від нього, з мілью відстані, на воді коливався човен. В ньому мигтіли постаті.

Десь через півгодини, а може, й більше, біля Максима коливався човен. Леон і Майкл допомогли йому вибратися на човен. У Максима був такий замішаний, спантелечений вигляд, що ті в човні, всі три, засміялися.

— Ну, Макс, чи ще хочеш на той острів?

Дивно, але в цих обличчях, що дивилися на Максима, не було ані досади, ані злості, а виднілась якась дивна радість, і Максим розсміявся і сам.

Від того сміху вони швидко перейшли до реготу і вже держались за животі.

— Диви, диви, — показував Майкл низку своїх білих зубів, справляючи пальцем на Максима, — і яке в нього добре решето було, — і майже захлипався од сміху.

Враз Максим відчув себе таким скривдjenнem і ображенем, таким самотнім, що йому здалося, ніби все це було заздалегідь підготовлено для нього, щоб в кінці цього гіркого випробовуючого фарсу можна було досхочу насміятись. І йому трохи не бризнули з очей гіркі сльози.

— Ні, — сказав він ніби самому собі, піднявши до неба очі, — нема на світі цього острова, ніколи його й не було... Ексцельсіор! — злобно видувив він і болісно скривив губу. — Ні, ні, ніколи його не було...

А потрісканий, обшарпаний човен нісся на чорних хвилях і сам кроїв собі дорогу до далекого берега.

22

Двоє посивілих похилих людей — старий і старенька, стояли зіпершись руками на великі мотики, якими розпушували щойно викопані грядки і уважно спостерігали за маленьким спритним дівчатком — чотирьохрічною внучкою, яка бавила їх, ганяючись за кудлатим, смішним цуценям по саду. Дівчинка розбігалась великими невпевненими кроками і, широко розмахуючи руками, щасливо гукала за цуценям :

— Спіймався, спіймався, не тікай !

Спіймане цуценя поверталось голічерева на спинку, кусало її за тонкі пальчики і облизувало їх червоним липким язичком. Потім дівчина і цуценя обмінювалися ролями : цуценя тепер гналось за дівчинкою, аж доки вона сама не зупиняла його захеканого.

— Не пустуй, — кидав старий тільки так, щоб звернутися до внучки, — він ще ненароком вкусить тебе.

— А він зовсім ручний, — шепелявила дівчина і продовжувала свою захоплену гру з песиком.

Через доброго десятку хвилин старий і стара знову мовчки бралися за мотики і старанно гупали ними по засохлих грудках землі.

— Ти чуєш, Андрію, — обізвалася невдовзі стара, — здається собака налягає коло воріт.

Старий озирнувся, впізнав над ворітьми листоношів картуз.

— Ага, Гаврило! Почекай, я зараз! — вигукнув, махнувши на привітання листоноші рукою. — Маєш звістку?

Кирпатий Гаврило, якого сусідські діти дражнили «старим горбанем» і який ні за яку ціну не хотів виходити на пенсію, хоча йому вже давненько «перевалило» за сімдесят, підніс руку під козирок, випрямивши два пальці, і урочисто, немов би при війську, привітав Андрія.

— Моє шанування вам. Вітаю. Вам належиться пісемце.

Андрій прояснів.

— Давно чекав.

Взяв листа від Гаврила і впізнав на конверті почерк Марка.

— Зараз це наша пожива, — подивився він в загострене, випнуте, подібне до півня, обличчя листоноші. — Жуємо листи на старість.

— Добре, що пишуть, — замість прощання кинув Гаврило, — ади, другі і те не чинять.

Андрій пішов у сад до Ярини, сів на лавку, що стояла під яблунею і, покликавши дружину, показав їй листа. Скінчивши недовгий лист, поставив його на краєчок лавки і гукнув на внучку:

— Анночко, біжи скоріш до мене.

Дівчинка зраділа.

Андрій нахилився над круглим обличчям дівчини, поцілував його.

— Це від батька, — сказав він.

— А від мамі?

— І від мамі, аякже, — ще раз поцілував він внучку.

— В суботу приїдять обоє.

Ярина взяла лист, але чомусь не стала його читати, як робила завжди.

— Що він нам пише?

— Каже, що повинен би вже прийти Максим.

— Я теж так гадаю, — захитала Ярина головою, — а чи він прийде?

— А Марко в Бухарест збирається їхати за документацією для фабрики. Не щадять, бач, нашого інженера — з відрядження у відрядження, — зітхнув Андрій.

Ярина підхопила на руки внучку і посадила її собі на коліна, але була до неї байдужою, ніби й не звертала на неї уваги. Погляд її блукав десь далеко в порожньому просторі і здавалося, наче вона глибоко задумалась.

— Ти думаєш зараз про нього? — вгадав Андрій її думки.

— Мені він ніколи не сходив з голови, — і вона затремтіла всім тілом, тугіше тулячи до себе крихітне внуччине тільце.

— Якби ти знав, Андрію, якби ти знав... — дрижав її голос, готовий з миті в мить обірватися. — Чому воно так коїться в житті?

Вона не вдержалася. По білому обличчю покотились одна за другою сльози.

— Хто винен, Андрію, скажи мені, хто винен?

Маленька Анночка сполохано гляділа в змокріле бабусине обличчя і не розуміла нічого.

— Бабусю, а тобі течуть сльози. То не гарно плакати, не так дідусю? Більше не плач, бабусю.

Ярина витерла фартухом сльози і подалася назад до своїх грядок, а Андрій ще довго споглядав закутане в хмари небо, з-під яких силкувалося пробитися сонце, а потім і сам подався за дружиною.

Працюючи, він більше нічого не сказав Ярині. Боявся, щоб його слова не зранили ще сильніше і так зранену душу. Обізвався, аж коли запримітив на небі дугастий серпанок веселки, що обмежувала цілу гору.

— Гляди, Ярино, зірочки воду з веселки п'ють. Не буде сьогодні дощу.

23

Повинен був прийти і той день. Як сама необхідність, як проста закономірність прийшов він. Велике, задушливе місто мовчки відпустило його. А для нього вже не існувало його, цього світу, бо він вже давно жив новою дійсністю. Він був вже новою людиною.

Але йому хотілося все-таки на прощання звернутися до кого-небудь хоча б і єдиним словом. Може, щоб висказати все, що назбиралось в душі за цей час. Це було його останнє бажання.

Сидів на набережній і дивився на корабель, який готовився до відпливу. Строкаті чайки сумно покрикували біля берега і наче настійливо звали у море. Воно стогнало у високих берегах, розбиваючи об їх кам'яні стіни свій віковичний гнів. Кілька човнів спокійно гоїдалися коло берега, подалік від порту, несміливо повернувши свої носи в сторону грізних своїх суперників — велетнів-кораблів, які маячили над морем.

І тоді його пройняло несподіваним рішенням: податися до них, до тих човнів. Вийшов із порту і подався берегом по покришеному камінню в їх напрямі. Ступав швидко, обережно перестрибуючи гострі брили каміння і уважно слідячи за човнами. Наблизившись до них, зупинився і злегка посміхнувся.

— Я не міг помилитися, Леон, ти на своєму місці.

Леон сидів на дні човна з великою сіткою в руках і був приємно здивований Максимовою появою.

— Еге, Макс, не забув дороги.

Він пильно придивився до гостя, підвівся на ноги і, кинувши на дно човна сітку, вистрибнув на берег.

— Стривай, Макс, — заклав він в боки руки, — а ти справжній денді.

Він наблизився до Максима, витер об свою замашену спецівку долоню і подав Максимові руку, нахилившись над ним грудьми.

— Тьфу, та від тебе ще й духами тхне.

— Я кваплюся, Леоне, — обірвав Максим весь його добрий настрій, — я прийшов з тобою по-прошатися. Назавжди, — додав він.

— О, та ти серйозно... — розгубився Леон. — А я думав... Так куди ж ти?

Максим пильно приглянувся до його обличчя, ніби намагався запам'ятати його на все життя.

— Я хотів, Леоне, неодмінно з тобою зустрітись. Мені жаль, що не можемо довше поговорити і, може,.. посідіти за склянкою віскі. У нас були майже спільні долі, хоч говорять, що такого немає.

— Постій, Макс, — затремтів голос Леона, — ми так і не поговоримо як слід?

— Здається, ні, Леоне.

Той вдумливо похитав головою.

— А острів, Макс?

— Острів? Ти знаєш? — він зупинився, ніби з думкою набратись достатньої рішучості і, може, переконливості. — Я знайшов той острів.

— «Ексцельсіор?»

— Так, «Ексцельсіор.»

Очі Леона стали раптом із спокійних зосереджено розумними, прояснілими. Здавалось, вони зрозуміли все.

Вони прощались, мов рідні брати, щиро обнімаючи один одного і кріпко цілуючись.

Максим біг до корабля, який ждав на нього в порту, і йому крізь невиразний шум морських хвиль вчувалися останні слова покинутого друга :

— Щасливої дороги тобі, Макс! Щасливої дороги...

24

Третій день перебування Максима на турбазі обіцяв чудову погоду. Для нього це був вирішальний день.

Виходячи на світанку з цілою групою туристів на знайому стежку, що вела на гору, він був такий спокійний, ніби те, що його ждало попереду, було вже давно пережито, і він хотів зараз просто задовольнити собі одну із випадкових приємн. Сивий туман облягав виднокруг і перед очима уявлявся безконечний морський простір, за котрим далеко-далеко виднівся синій клаптик омріяного острова, до якого гнався з напруженим вітрилом його одинокий човен «Ексцельсіор». «Ексцельсіор», гуляла на дні свідомості весела думка, і йому здавалося, що до його вух вже доноситься брязкіт хвиль об високі береги, що вже світиться куском сонця таємний клаптик землі.

СТАРИЙ І ЛАВКА

Старому приснилося щось дивне: ніби сидить він під хатою на призьбі, а в двір його тиснуться безліч людей і все кидають по листові. Ввійде чоловік на подвір'я, кине білий чотирикутник паперу і піде собі далі.

Прокинувся ніби п'яним від приємного почуття. Воно щось, напевно, станеться, подумав.

Сліпучі снопки лінивого сонця кидаються в темні віконця кімнати, розбиваються на дріб'язки і приємно лоскочуть вічі. Воно щось станеться, знову сказав собі старий.

Сільвіо, швидка сіра пташка з чорними плямами на крильцях, все проводить свою ранкову розминку.

— Цінь добрий, пане. Як ся маєте?

Сільвіо не вітається, він вищить і хутко підстрибує на своїй обмеженій ділянці.

— Тебе скривджено, — кривиться в зморшках обличчя старого, — я розумію, але що ж нам тепер робити?

Старий не помп'яється — у Сільвіо серйозно підупалий настрій.

— Берн, берн! — старий вкидає в кліточку крихітки хліба.

Сільвіо вищить підвищеним тоном.

— Вже якось ми поладнаєм.

Старий ніби заспокоюється.

На порозі несподівано появляється Мірчик. В нього сиві банькати очі, а все решта чорне-чорне. Дивиться прямо старому у вічі, немов питає: «Ану вгадай, чого мені потрібно?»

На його умовленому місці немає ніякої поживи.

— Що, нема? — м'який голос губиться в блі-них устах. — Та й звідки там бути, хлопче, коли ти вже два дні як не навідуєшся додому... Нема, нема!

Мірчик ліннво розмахує хвостом: винен, розу-міється, що винен.

— Ти, хлопче, не туди попав. Дармоїдів я при хаті не тримаю. Ось, — і з передишкою додає. — Ти, приміром, дивися на Сільвіо. Нічого поганого про нього не скажеш. Сидить собі в своїй клі-точці, стрибає й приносить мені радість на старі дні. А ти? — і спльовує спересердя. — А йому хіба легко, подумай. Запер би я тебе отак-о в якомусь курнику порожньому, насидів би ти там багату? Ого-о! — змахує старий в повітрі пра-вицею. — Знаю я вас, блудників нещасних. Бро-дите цілим світом, а потім падаєте перед батьком на коліна і просите помилування. Нема помилу-вання!

Мірчик розуміє: немає прощання. Певне діло — господар зараз надто чомусь розстроєний і в такому становищі добра від нього не жди. По-трібно йти геть, бо коли старий прикро бурчить на всю хату, не на добре це.

Старий вирішує поснідати, але тут таки, в спальні, щоб можна спостерігати Сільвіо, якого чомусь зовсім не покидала нудьга.

— Я, хлопче, знаю, що говорю. Все знаю. Тобі б повітря чистого. Схуд ти аж надто.

Він виходить із спальні і незабаром повертається з повною жменею пшона.

— На, бери!

Сільвіо вагається — їсти чи не їсти, але знає, що в такий спосіб не задобрить старого, тому жадібно кидається на дрібні крупиночки.

Невдовзі старий надів свій ватяний, шитий на давній крій піджак, вишнєвий з шафи темний, трохи потертий фетровий капелюх.

— Ну, брате, пора.

Легка кліточка захиталася в старечих руках, гойдаючи маленьку попелясту пташку.

Ранок колов старому очі гарячою зливою променів.

Куди йти, потрібно було ще вирішити. Він знав, що йому потрібно забратись кудись-небудь, де він і Сільвіо змогли б провести кілька хвилин у згоді та спокої.

Старий ішов повільно, зупиняючись інколи і поглядаючи нишком на Сільвіо. А Сільвіо забув, що він не на волі — кидався в дротяні ґрати і ніяк не міг надивитися і намілуватися всім навколишнім.

Те місце ще дрімало сонним забуттям, обняте туго легким ранковим туманом, який тинявся пологим підніжжям, а потім пробивався понад покрівлі будинків і розпливався поодинокими хмарками.

«Файний день, — підтвердив у думці старий, — дуже файний.»

Він осівся на траві й кілька хвилин вдивлявся кудись в сторону міста ні про що, мабуть, не думаючи. Коли зиркнув на Сільвіо, той був у піднесеному, хорошому настрої.

— Ти міркуй сам, хлопче, — пожвавішав голос в старого, — тиждень такого привілля і ти будеш

здоровим як дуб. Будь певен, я ніколи не помиляюсь.

Сільвіо буцім-то їй не слухає свого співбесідника : завжди щось бурмоче його господар, не на все ж звертати йому увагу.

— Друге діло, — продовжує старій бурмотати, — я знаю — воля. Ось де твої побратимчики, приміром : вигулюють по світу білому, мов отої наш Мірчик — цілісінський день, від самого ранку до пізнього вечора. Ну, і що я їм зроблю, нехай собі вигулюють, але, подумати, приносять вони добра комусь своїми вибриками ? А ти, Сільвіо, ти вже не те. Ти їм не пара, ти — чого там їй говорити, як казав наш сусід Сава, «поренний» чоловік. Бо, прецінь, мій сусід теж був з «поренних». Ти, Сільвіо, вже розумієш, одного лиш ніяк не зрозумієш, синку : чому тебе одного дня взяли та їй посадили в клітку. Ось цього ти ніколи, мабуть, не второпаєш.

Не перериваючи бесіди, старій знову глянув на Сільвіо і, вгледівши його настовбурчений, зухвалий вигляд, тупо вирячився на нього :

— Чи, може, тобі жаль такого товариства, ану кажи ?

Сільвіо глядить у бік старого двома прозорими вуглинками і несподівано кидається в ґрати.

— Таки жаль ? — похмурнішав старій. Ти, мабуть, жартуєш, панібрате, говори правду. А, подумай, даремно ти насупився так на мене... Ех, Сільвіо, Сільвіо, — зітхнув старій, — ти ще міг би зажити в мене. Але, бачу, коїться щось з тобою з дня на день... А ти знаєш, вчора я сидів та їй думав про тебе. Візьму, кажу, та відпущу Сільвіо на волю, нехай помандрує синок, затріпає крильцями. Воно б допомгло тобі певно ; ну, добре, міркував я пізніше, візьму та їй відпущу його на волю, а він, неборака, візьме і не оглянеться на-

віть... Ні, Сільвіо, нато вже ми привикли та зжилися.

Сільвіо не вгавав кидатися в клітці.

Старий, здається, вже не міг вдержатися.

— Ти не сіпайся, бо ще, боронь боже, обіб'єшся, зраниш крилечка. Давай, краще поговоримо... Мені, Сільвіо, минулої ночі сон з якимись листами приснився. Я зрадів, синку, бо лист — це неодмінно гості завітають. Отож сподіваймося на них, Сільвіо.

Вони розмовляли ще довго. Досхочу наговорившись, старий обережно, ніби хотів підтвердити такою поведінкою особливе значення їхньої розмови і самої прогулянки, весело кинув :

— Підемо, хлопче? Я й забув тобі сказати : сьогодні в нас важлива робота. Надзвичайно важлива, Сільвіо.

Коли старий підвівся, сонце вже встигло підбитися високо. Налиті старечою втомою ноги здалися йому важкими, мов колоди, і він довго випрямляв їх і стругав спітнілими долонями. По дорозі він відчув себе легким, ішов невимушено, трохи налягаючи на праву ногу. Легка клітка незграбно теліпалася в руці і старий інколи кидав на неї цікавий погляд, немов на дорогоцінну знахідку.

• Все господарство старого складалося з двокімнатної хати з довгими хоромами і скляним ганком, з низької клуні, де в одній половині велися кури, а в другій зберігалася всіляке барахло (навіть почорнілі сільськогосподарські знаряддя -- плуг, колесо возове, переламане динило).

До самої дороги доходив маленький город, обведений живоцлотом, на якому старий здебільшого садив картоплю, грядку цибулі, кілька кущиків квіток; серед самого города виднілася криниця, обросла лишайником до самого верха, і обнесена вузьким кам'яним порогом.

Дорогою проминали прохожі і милувалися обійстям, яке приховувало в своїй непарочній занедбаності якусь дивну інтимність і привабливість.

Старий саме скінчив обідати, коли сонце вже перехлило за полудень. За звичкою він повинен був зараз пройтися вздовж своєї доріжки два-три рази, повинен був доглянути за пташнею на подвір'ї, посидіти трохи, повернувшись обличчям до сонця, і, нарешті, зміг би піти трошки подрімати. Але на цей раз він вирішив відхилитися від своєї звички. Подався зразу ж в клуню і почав там нишпорити, перекидаючи весь мотолох. Йому чогось до зарізу було потрібно дістати, але тієї річі, видно, тут не було. Він подався на подвір'я, зазирнув у всі куточки — і тут не було її. «Треба піти в місто» — збагнув старий і, не вагаючись довго, зачинив двері і вийшов із подвір'я.

Не йшов довго. За рогом повернув на вулицю «Муз», зайшов у одноповерховий, жовтого кольору будинок.

— Що ви бажаєте? — спитали його там.

— Якщо не помиляюсь, тут продаються дошки?

— Навіщо вони вам?

— На лавку, — відповів він.

Дошки були ялові, сірі й пахли смолою і щемось, чого старий ніяк не міг відгадати. На перший вигляд вони могли здатися трохи затонкими, але старий знав, що лавка з них вийде добра.

Лавку він вирішив поставити біля самої дороги, метрів з двадцяти від хати, і вона повинна бути

на такому місці, звідки її можна б було спостерігати з вікна його хати.

...Старий працював ретельно. Сільвіо сидів у клітці збоку і спостерігав за його роботою. До вечора лавка була готова. Старий ще раз оглянув її з усіх боків, перевінив, чи міцно прибиті всі її часті, кілька разів присідав сам, щоб переконатися, чи зручно на ній сидіти, і потім знову її міряв поглядом, але вже з подвір'я.

Ввійшов у хату. Не поспішаючи, взяв крісло і присунув його до вікна. Там, недалеко від дороги, перед його хатою красувалася лавка, яку старий звідси майже не впізнав. З вікна вона нагадувала йому колиску, в якій бавлять немовлят, і таке порівняння старому видалось особливим і приємним.

Він не відходив од вікна. Дорогою проходили люди, але чомусь ніхто не звертав увагу на його лавку.

— Нічого, — заспокоїв себе він, — скоро спіймається хто-небудь, — і вийшов з хати.

Сонце вже ховалося за високими будинками, дуло прохолодою, і старий подумав, що, мабуть, пора, нарешті, присісти на лавці. Підійшов до неї, її окинувши її цікавим, теплим поглядом, так, ніби це була для нього надзвичайно дорога річ, поважно і розмашисто сів, протяжно при цьому зітхнувши.

Він широко розставив грубі руки на спинку лавки, трохи надув верхню губу, підкреслюючи в такий спосіб певне самовпевнення і нескорний тріумф, злегка прижмурився і тупо понурив очі у високі навпроти нього мури, немовби бажаючи сказати тим, що там мешкали: ну, я чекаю на вас, мої любі сусіди. Приходіть хоч зараз. Поговоримо. Що ж там у вас цікавого знайдеться? І аж тепер згадав про Сільвіо.

— Сільвію, Сільвію, — майже не своїм голосом випалив він, — давай сядемо рядом. Що скажеш про мою витівку, га ?

Він хутко, трохи брутально схопив клітку і поставив її рядом біля себе на лавку.

— Ти вже прости мені, Сільвію, — вибачався він, — стара моя голова тільки й те, що дурними вигадками живе. Я, видно, і так набрид тобі до смерті.

Сільвію не мав охоти до розмов.

— Признайся, Сільвію, такої лавки ти зроду-віку не бачив. Мій колишній сусід, з яким ти, на жаль, не встиг познайомитись, сказав би : «газ-дівська робота». А він вмів оцінити діло, розумівся на тому. Стривай, — кивнув він враз піднесеною рукою. — ми її завтра ще й пофарбуємо, бо, подумати, зараз вона ніякого вигляду не має. А нині для прохожого така річ, що й там говорити, особливо важна : ось, файна лавка, — каже він, ідучи дорогою, — дай, присяду, відпочину трохи. А мені тільки й цього треба...

Вже налягали сутінки над містом, давно вже зник на заході червоний горизонт.

— Ну, Сільвію, — стрепенувся старий, — здається, прийшла й твоя пора. Чуєш, Сільвію, запам'ятай назавжди цей день.

Сільвію жваво зацвірінчав, мовляв, обов'язково запам'ятаю, і передчуваючи, що в його пташинному житті скоїться велика подія, дрібно застрибав по клітці, наче дресирований. «Ой, боже, як повільно рухається це людське плем'я», — напевно збагнув він, спостерігаючи за кволими рухами свого господаря.

— Сільвію, Сільвію, — затремтів у старого голос і він відтулив дверцята клітки.

Сільвіо побачив звільнений від дротяної перегородки чистий клаптик простору і не розумів нічого.

— Ну, — напрочуд спокійно вимовив старий.

Сільвіо сіпнувся вперед і поплив у небесну синь. Старий провів його порожнім поглядом і ще довго не зводив очей із неба.

Коли відірвав погляд, відчув у мокрих очах тонкий біль. Відчуття втоми пронизало все тіло, і старий конвульсивно відкинувся на спинку лавки. Над головою різко перегукувались якісь птахи, шуміли дерева, з вокзалу доносилися гудки паровоза, і все це зливалося в одну пісню і звучало в свідомості солодкою коліськовою. З города доносилися діточі голоси, і він догадався, що діти, які жили в тих високих будинках, напевне, обривали його любими квіти, але підняти важкі мов свинець повіки йому було вже не під силу і він піддався глибокому, здоровому сну.

РОЗСТРІЛЯНЕ НЕБО

Юрко, кощавий, з приплюснутим циганським обличчям і темними, злодійкуватими очима підліток, витрясає кожну кишеню товаришів, які згодилися разом з ним пасти худобу на вигоні, і щоразу грубо покрикує :

— Де їх сховав, шмаркачу? Мене ти не обдуриш!

«Шмаркачі» чемно піддаються обмацуванню Юрка. — трохи бояться його, — ще прожене з «ватагн», і дивляться прямо в глибокі очі обшукувача. Їм приємно навіть відчувати над собою цю строгу зверхність Юрка, якій щодня з'являється на вигоні з цікавими новинами. Яку-то новину приготував він сьогодні, догадувалися всі.

Котрі попадалися під обшук Юрка з голими кишенями, тих чекало прикре «назад». Тоді вони ще раз кидали погляд за худобою, яка купчилася цілою чередою під лісом, і наввипередки бігли «ритися» в окопах. Окопи — сумні пам'ятки минулої війни, вже нічим не скидалися на справжні — були прості, порослі травою рівчаки, подекуди підкріплені рештками перегнаних стовпів та дощок.

Навесні або під час злив тут застоюється довго вода, від якої тхне гниллю. Зараз тут вся земля

ніби догори дном. Ціла згряя хлопчаків з ранку до ночі рветься з черпаками і ножами в руках, з надією відшукати кілька великих куль «дум-дум», або навіть цілу гранату.

Велике багаття вже півгодини кидає червоними язиками, роздмухуючи галасливу радість дітей.

Юрко підходить до рижого, настобурченого і завжди чомусь насупленого Штефка, з яким він зовсім недавно побився за те, що Штефко не хотів завернути з кукурудзи йому корову, і гарячкувато випалює :

— Раз, два, три, чотири,

Штефка німці вчора вз'єли...

Юрко регочеться розкотисто, задоволено — ха ! ха ! — аж вицить у вухах, і всім, крім Штефка, стає веселіше. Зараз очі в Штефка суворі, ніби пригтовляють там якусь несподіванку для Юрка, і той крізь свій силуваний, нахабний сміх відчуває, що йому стає лячно на серці. Так і хотілося б йому зараз остаточно покінчити з цим невинним Штефком : підсунути йому в підборіддя кілька здорових кулаків, від котрих би в його очах потемніло, а потім відігнати з своєї ватаги, щоб не муляв йому очей. Але Юрко добре знає, що рано чи пізно воно до цього абияк дійде, тому й здержується.

— Ану, кидай кулі до купи ! — відважується Юрко пошукатися в Штефкових кишенях.

Штефко раптом вивертає свої обидві порожні кишені і злегка теліпає ними.

— Нема, Юрку, ні одної не маю.

— Бреше ! — встряв у розмову малій Миколка, який вже зацікавився гострою сутичкою і сварками, що ведуть їх Юрко і Штефко. Миколка — двоюрідний Юрків брат, і хоч він найменший зі всіх, нишком порядкує з кожним і не боїться

навіть самому Юркові відмовляти або, часом, просто не виконувати його наказів.

Юрко спалахує рантовим гнівом, здається, от-от порухується з своїм противником, але чомусь несподівано відвертається від Штефка і наближається до Миколки.

— Де кулі?

Миколка мовчки здвигує плечима.

— Ходи, я тобі покажу! — зривається раптом з місця Штефко і залишає в Юрковій душі відчуття лисцею обманутого крука.

Він скоро наздогнав Штефка.

— Гляди, щоб, бува, не здурив, а то...

Штефко веде його аж за кам'янистий хребет підліска, аж в самий ліс. Він зупиняється біля густих кущів шипшини і чекає на Юрка.

— Тут.

Зовсім приязно, забувши ніби всі непорозуміння з Юрком, Штефко пропонує раптом Юркові:

— Хочеш, Юрку, помиримося, га?

Він вже не чекає Юркової відповіді, а починає розгрібати тремтячими пальцями мокре листя, на якому ще не встигла висхнути вранішня роса. Сонце кидається у вічі, і він повертається до нього спиною, підкреслюючи цим ніби, що до такої річі потрібно найбільшої зручності.

Під листям у невеличкій ямі вирізьблюються раптом контури цікавої для Юрка річі.

— Бомба! — майже жахається Юрко. — Де ти її знайшов? Дивись, яка іржава.

— В міліцію потрібно б збігати, — бентежитьсь раптом Штефко. — Нам у школі про це говорили.

— Ти що, дурний? — чомусь повеселішав Юрко, — тебе ще закріють за таке діло.

— Чому б мали закрити, Юрку?

— Ми краще налякаємо Митька, — блиснуло раптово Юркові в голові. — Він ось-ось з'явиться з своїми коровами.

— Митька? Котрого? Того божевільного?
— Штефко ледь що змахує рукою.

— Дурний ти, Юрку. Де ти бачив божевільного, який боявся б чого-небудь?

— А Митько боїться. Казав мені батько. Митько з війни повернувся божевільним. В нього і трьох пальців на руці немає... Але мені його не страшно; він раз мені навіть на добридень відповів.

— Брешеш, Юрку. Він навіть з людьми не здорвкається. Він ні з ким, хіба що з своїми коровами розмовляє.

Юрко хоче знову заперечити Штефкові, але пригадує, що Митько міг настигнути вже, нагнувся над видовженим, подібним на літрову пляшку снарядом, і спробував підняти його.

— Важка чортяка, — засапався він.

— Дай її мені, — стало жаль Штефкові, що його знахідкою похваляються перед хлопцями другі, але він тільки влаштував її зручніше на Юркових руках і наполегливо, ніби це була ціла навантажена машина, почав деригувати ним.

— Обережніше, Юрку, дивись, бо зашпотаєшся. Керуй на стежку.

Ще здалеку їх загледіли хлопці і цілою зграєю погнались назустріч.

На Юркову думку, Штефкова знахідка мала створити на всіх особливе, неспізнане досі враження.

Справді, коли Юрко обережно поставив на землю снаряд, всі розсташувались кругом нього і дивилися, як на яку неземну річ, тільки білобровий боязкий Василько, запримітивши кінчиком ока якийсь неясне в контурах, подібне на чорне порося тільце, рачки позадкував назад до своєї корови.

Решта хлопців зацікавлено дивилися і, мабуть, думали, що гадає кінець-кінців Юрко робити з сцією штукою.

А в Юрка план був дуже простий: налякати Митька божевільного. Пристаркуватий, мовчазний Митько, який вже давно відвик від людей, але ніколи не зачіпав хоча б єдиної дитини, щоранку проходив польовою доріжкою повз вигін зі своїми коровами, а дець в обіді тією ж доріжкою повертався назад у село. Сумне, задумане Митькове обличчя не турбувало ніколи хопців, і вони в свою чергу не в'язалися до нього, мовляв, коли ти з нами пан, тоді і ми з тобою будемо панами, — і цей мир тривав віддавна. А нині Юрко вирішив випробувати спокій божевільного Митька, занадто він звичайний — цей божевільний. Ану, видно подумав Юрко, що криється там в його холодних, побляклих очах? Яка таємниця зберігається в його душі?

Вдвох з Штефком Юрко вирив біля невеликої висхлої водойми на невеличкому горбку неглибоку яму і наказав перенести вогнище на нове місце. Вмить воно заново розгорілося, піднявши спочатку цілу хмару диму, а далі зайнявшись буїним грайливим полум'ям.

Біля вогнища метався тільки Юрко та Штефко, (котрий вже не сумнівався, що Юрко потоваришував з ним), а всі решта хлопців позасідали за піднятим порогом водойми, з посиленою цікавістю чекаючи обіцяну Юрком комедію.

Вже повинен був з'явитися й Митько з своїми коровами. Миколка сидів на горбку і спокійно батожив вербовим прутом висхле бадилля, не подаючи ні свисту, ні знаку ніякого.

Митько появився на доріжці, ведучи на постронку свої корови, трохи похиливши вперед голову, ніби думав над чимось особливим і, як

звичайно, не приділяючи щонайменшої уваги тому, що діялося навкруг нього. Чорний, побляклій капелюх, який незручно висів на його голові, трохи подавшись на потилицю, короткі вузькі штани, на ногах вичовгані капці, і до всього цього його повне, округле обличчя, творило дітям враження бродяги, хоч своїм кам'яним, непорушним обличчям він так від нього відрізнявся.

Мабуть, цього разу Митько спізнився з коровами — сонце вже підбилося ген височенько.

— Ну, держись, Митьку, — певний, що його Митько не почує, скрикнув Юрко і вийняв із сумгастої, щерть набитої торбинки повну жменю куль. Він підбіг до вогнища і кинув у самий жар кулі, потім швидко побіг назад у водоймище.

Було чути, як хрускали в жару недогарки сухого хмизу.

Сонце, здається, загорілося з більшою силою і дивилося на землю розжареною сліпучою кулею.

Раптом кілька вибухів струснули повітря. Із вогнища в небо ввірвався димлячий попіл.

— Ага! — вихопилося в когось з дітей. — Вони летять у небо. Дивись, дивись небо прострілене!

Ніби зачарованій, голос силкувався відвернути увагу дітей від Митька, але всі вони кинули погляд саме на нього.

Він враз зупинився. Одна з корів ось-ось мала висмикнути йому з рук посторонок. Митько прищулив вуха, ніби прислухаючись і, недовіряючи, ступив кілька кроків з коровами і коли почув знову кілька пострілів підряд, схопився раптом за голову обома руками, випустивши з рух посторонок, і, скільки в нього було сил, закричав:

— Гвалт! Стріляють!

Він почав бігти назад в село, потім, ніби згадавши про своїх корів, повернувся назад і знову закричав таким самим переляканим голосом:

— Війна! Війна, тікайте, бо війна!

Кулі свистіли десь неподалік від його вух і глибоко вривувалися в розпашіле літнє небо. Раптом перед його очима постало поле бою: за горбом він розгледів голови ворожих солдатів, з-поза обрїю виринули грізні жерла гармат. І не було ніякого сумніву.

Митько раптом кинувся на землю і став повзти. Він не чув вже ні хлоп'ячого реготу, що розносився зухвало понад вигоном, ані не бачив вже ніде своїх корів, які вже прилучилися до цілої отари, йому ввижалося тільки ненависне, кістляве обличчя ворожого солдата, який настирливо цілювся в його голїй, незахищений лоб.

— Чекай, чекай, я тобі ще підкину! — не вгавав Юрко і кидав із засідки у вогонь повну жменю куль.

...Юрко відкинув набїк свою порожню торбинку і пібн з жалем, що все так швидко скінчилося, підвівся на ноги. Митько десь лежав на землі, боячись підвести голову.

— Ви що, злякалися? — не то переможно, не то злякано кинув Юрко малому Митрикові, який весь тремтів.

— Ото боягузи!

Але і самому Штефкові, який був Юрковим ровесником, не було веселіше, а малому Миколі, який, здавалося, пережив страшний сон, захотїлося враз піти додому. Навіть завжди спокійний, неговіркий Савка, якого вважали серед громади розумником, зблід і збирався покинути водоймище. Хтось вже розревівся і над пасовиськом наїсла розпачлива, гнітюча тиша.

Саме коли погодилися всі з думкою, що цїй недобрїй грі прийшов кінець, Юрко пригадав про Штефкову знахідку. Не вагаючись, він підїйшов до невеликої ями, де лежав прихований снаряд, і

обережно підняв його обома руками. Хвильку ніби роздумував, що з ним робити, або принаймні перевірити, як зреагують на його намір хлопці.

Штефко перший збагнув Юрків намір. В думці він був готовий зупинити Юрка будь-якою ціною, але щось обірвало його волю; він замість того, щоб звернутись до Юрка, розпачливо закричав:

— Лягай!

Юрко обережно, навшпиньки почав підходити до вогнища. Воно ледь диміло, напівзруйноване вибухами, але в ньому ще жевріли пурпурові жаринки.

Снаряд легко скотився з Юркових рук, потім так само лагідно покотився в яму. Юрко побіг назад у водойму, але не надто кваплячись і не оглядаючись. Було так тихо, ніби на вигоні не було ані душі. Сонце припікало спітнілі потилиці, хотілося змочити губи ковтком холодної води. Про Митька ніхто й не думав.

Раптом малий Микола задрів свою чорнобоку телицю, як вона направлялася в бік великого лану кукурудзи.

— Назад! — заскиглив він і, довго не роздумуючи, вискочив з водоймища і побіг завертати корову.

Миколка встиг відійти всього на десять кроків, як повітря струсонув гарматний вибух. Земля загула і піднялася враз чорною роздробленою масою до неба. На мить сонце сховалося за цією чорною заслоною, ніби його проковтнула пропасть, повітря задихнулося їдким димом і порохом.

Юрко заплющив очі і накрив голову руками. Коли розплющив їх, і в очі йому знову вдарило яскраве, гаряче проміння сонця, згадав про Миколку.

— Миколка, Миколка! — вискочив він з водойми.

За ним несміливо почали піднімати голови й решта дітей.

Миколку було видно дуже добре: він лежав недалеко, підібгавши праву ногу під себе і закривши рукою обличчя, ніби сором'язливо намагаючись уникнути людських поглядів. З кишені висунувся на землю дволезовий блискучий ніжик, на якому, неначе в дзеркалі, відбивалось полуденне сонце. Під грудьми в нього була розшматована біла сорочечка, з-під якої просочувалася кров.

Перелякані, поблідлі обличчя дивилися на Миколку і ніби нічого не розуміли. Наче Миколка подумав погратися з ними і вдавав тепер недобрый жарт. Вони мовчки продовжували дивитися на нього, аж поки Савка не розплакався і почав бігти під ліс до стада корів. Штефко і Митрик позадували й собі і подалися за Савком. За ними побіг і Юрко. За мить Миколка залишився самим під жарким постріляним небом.

Біля стада діти побачили божевільного Митька, який шукав своїх корів.

ТОДІРКО

Субота для Тодірка — ціле свято.

Прокинеться тільки, протре спітнілими, шорсткими пальцями напухлі очі, пашвидку зачепить ногами носки і підтюпцем, в самих трусах, ще темним коридорчиком, кидається надвір. Повітря — ранкове, ще морозяне, тільки ж березень; небо вкрите кудлатими хмарами, а з-під них де-не-де боязко виглипають бліді вогники — зірки.

Тодірко охоплює зором весь небесний простір і, трусячись від холоду, міркує: начеб-то випогодиться до полудня. Коли б дав бог.

З вікна гуртожитку Петро Галайда, колег по цеху, — теж негостинський, вже встиг і собі піднятися на ноги і тепер стежить за Тодірком. В нього сірі спокійні очі майже прикриті товстою стріхою брів, з-під яких чемним очам ніби боязко й виглянути; напрочуд суворе супроти цих добрих очей обличчя — потріскане, поруділе, а постать хоч і низенька, та жвава.

Мабуть, він старший від Тодірка на цілих десять років, але Тодірко звертається до нього на «ти» і не завжди вітається першим.

Коли Тодірко знову забігає в спальню, Петро цікавиться:

— Знову, видно, до своєї Єлени збираєшся.

Це він каже Тодіркові майже щосуботи, і Тодірко завжди вловлює в цих словах не то жалісне співчуття, не то приховану заздрість, а щось таке чисто «галайдівське», — ніколи не неясне, ніколи недоказане.

Від цих слів Тодіркові стає лячно на серці, він криво посміхається, але по-мудрому мовчить. «Ніколи не збреше цей Галайда», сходить йому на думку, але зовсім не думаючи над тим, про що говорить йому Галайда, а підсумовуючи ніби в одне речення одну з характерних рис свого товариша.

Сам Тодірко ще молодій, рослій, з прямим, простодушним поглядом очей і м'яким бабським характером, як і весь рід Волощуків, але дотепний «хитрунчик» і, взагалі, як то кажуть, — весела душа.

Коли дивнися на Тодірка збоку — не скажеш, що він — робітник, селянин, службовець, чи щось зовсім інше. Яюсь із кожного від них у нього є потроху: і здорове вилицювате обличчя робітника, і дебели, незграбна, невпевнена хода селянина і неабияка здержлива і стримана зовнішність службовця. А спробуй з Тодірком розмову завести — такої загне, що нишком збагнеш: і справді, чим він дихає, оцей Тодірко? Тому, мабуть, підозріло гляділи на нього люди.

До полудня Тодірко важко дотягне. Цех безнастанно гугнявить свою металічну, дзвінку пісню — пісню давно, знайому, яка глибоко запустила своє коріння в його ество і з якою зв'язане його майже півжиття, але у вухах в Тодірка вже наспівуються звуки нової пісні, — принадної, свіжої, заворожливої, від якої в нього лоскітливо тріпоче серце.

За ворітьми цеху Тодірка стрічає беззневне сонце. «Не помилився, виходить, — бурмоче він, — буде гарний день», і прощається з Петром до четвертої, коли вони знову зустрінуться на автобусній станції.

Місто кишить людьми. В перукарні «на розі» глітно, треба податись аж на ринок, де в нього знайомий парикмахер-єврей, а з небритою бородою аж ніяк не годиться податися Тодіркові додому. І тут глітно, а єврей сам-один, але Тодіркові навіть чомусь радісно бачити скрізь стільки люду: отже субота, кожен квапиться, вихідний ж бо завтра.

Поки Тодірко добереться в черзі «під бритву» єврея, встигне таки добре наговоритися з людьми по черзі. Лисий єврей зрідка здоровкається, задоволено зиркаючи на своїх щетинистих клієнтів, і грімко, ніби на те, щоб почули його і з вулиці, виспіває:

— Зараз я вас, хлопці, людьми зроблю. Таки зараз!

Приємний чомусь цей єврей Тодіркові.

— Сьогодні ви мені ще й фрекцію зробить, — наказує Тодірко, всівшись у парикмахирське крісло.

— То видно, що пан знову додому збирається, — угадує все єврей.

— А пейсики обрубайте, а то мають діти за що тягати.

Єврей чомусь солодко прицмокує, підсліпувато шуриється над Тодірковою потилицею і починає розпитувати його про село: яка там городина, чи буде цього року добра пшениця, чому все це і так далі, і так далі. Тодірко поки відповідь, неодмінно скаже:

— Чи я вже вам не казав, що я вже міщанин. Дивіться на мене: схожий я на мужика?

Побрившись, Тодірко кине євреєві п'ятку, обдивиться в дзеркалі і, попрощавшись, покvapливо вийде.

Йде по гостинці. Дітям конфетів, як звичайно, а дружині нічого, бо для неї ще тому два дні пристарав шовковий шарфник — дуже модний там у них, в Негостині.

«Ой, що то радості буде там у моєї Єленки», — вже думкує Тодірко, — запишниться Єленка, пригорнеться, може, й поцілує, а він (чортівний характер), спочатку засоромиться, обдивиться, чи бахурів, бува, кругом немає, і так обніме її, що вона ще й криком займеться. «Не кричи, не кричи! — видушить він, — не вмиш від цього». Тодірко незграбно сягне рукою по її тугих, обважнених персах, ще й полоскоче її по стегнах, а потім, весь розіпрілий, прикаже Єленці:

— Вишнику дай. Щось душно стало.

Без таких думок не минеться для Тодірка й суботи.

На автобусній Галайда, як звичайно, підносить Тодіркові спокусливу пропозицію:

— А може, візьмемо по стопці? — і вже, не ждучи ніякої відповіді, веде за собою Тодірка в найближчий буфет.

Через півгодини автобус виїжджає з автостанції. Тодірко сидить біля вікна рядом з якимсь надутим, опецькуватим старичком, в білих грубих гачах і овечому замашеному кожущку. Він догадується: еге, та це балківський. Тільки там такі водяться.

— Діду, були в Радівцях? — тягне Тодірка до бесіди. Його голос насмішкуватий і твердий, аж боїться Тодірко, що в ньому зраджується його легенька хмільність.

Дідок цілим тілом повертається до нього, ніби давно ждав слова від сусіда по сидінню.

— Цілий день, сну. Ото цілий день. .

— Так, так, — механічно киває Тодірко головою і враз відчуває на душі приплив незбагненої радості. «Цуйка одурманила, спадає йому в голову, — скаже дома: — знову націдився?!» Нехай каже, — міркує Тодірко, — раз на тиждень має право і він. А коли б знала Єленка, що він, може, й для неї самої все це робить, то вона, напевно, мовчала б і не сварила б його. Але хіба оті її догани назвеш сваркою? То вона тільки так, аби не мовчати.

В Балківцях опецькуватій старичок прощається з Тодірком.

— Приїздить, діду, і на другу суботу в Радівці, — кидає йому весело Тодірко. — Поговоримо.

Автобус рушає і невдовзі вже показуються у вікні негостинські чепурні хати. Водій пригамовує швидкість, і Тодірко впізнає на дорозі прохожих людей.

На толоці, біля сільського магазину — зупинка. Тодірко нашвидку підхоплює свій невеликий багаж і покидає автобус.

Надворі от-от наляжуть сутінки. Над Стілом — однією з найбільших вулиць села, піднімається червона заграва. В селі тихо, непривична тишина, біля сільмагазину купчуться жменька людей.

Отоді Тодірко знову зустрічається з Галайдою. Вони мовчки наближаються до буфету, перед яким вже нагромадилося людей.

— Може, випемо по стопці? — спокійно виказує Тодірко.

Галайда погоджується, і вони вибирають стіл в найближчому кутку від шинкваса, і з цілим гримотом крісел та столів всідаються.

Після першої стопки Тодірко відчуває, як ним знову опановує хміль. На серці стає так спокійно, так просторо та свobodно, а все кругом видається

таким радісним і добрим, що Тодіркові трудно втримати в душі стільки щастя.

— Може, ще вип'ємо по стопці?

Тодірко не любить впиватися. Але коли іде до Єлени, любить легенько підхмелитися. Тоді Єленка здається йому не Єленкою, а справжньою богинєю.

Нарешті Тодіркові здається, що його піднято на всликі крила і ним носить повсюду.

— Галайдо, мой Галайдо... Нічого ти не знаєш...

Галайда скептично кривиться і змахує рукою.

— Знову починаєш? Ану мовчи, бо мені все відомо. Коли про Єленку — все знаю.

— Про мою Єленку все знаєш? — піднімається враз на ноги Тодірко. — Звідки?

Тодіркові очі незряче глядять на руде обличчя Галайди, яке надалі залишається спокійне і стримане.

— Про мою Єленку?

— Аякже. Не обійдеться їй суботи без неї.

— Ану кажи, Галайдо, звідки ти так добре знаєш все про мою Єленку?

— Від тебе.

Тодірко здивовано відкидається на спинку крісла.

— Від ме-е-не?

— Ага. Від тебе. І зараз ти мені почнеш знову про неї говорити. Знаю вже я тебе добре, Тодірку.

Галайда і сам вже добре підпилий. В обох обличчя розчервонілися, налилися кров'ю. Мовчать.

Нарешті Тодірко ніби прокидається зі сну.

— Час вже, Галайдо, додому. Єленка десь жде і ненаждеться на мене.

Вони виходять, вже похитуючись.

Надворі — темно, хоч в око стрель, а у вікнах вже загорілося світло.

На перехресті доріг обидва зупиняються.

— На добраніч, Галайдо.

— На добраніч, Тодірку.

Тодірко простує на гостинець, а Галайда аж на «той кут».

— Слухай, Галайдо! — зупиняється Тодірко після кількох пройдених метрів. — Може, ще вип'ємо по стопці, га?! Єленка нам приготує що-небудь.

Тодірко прислухається, і до його вух доноситься шемрання літливих, непевних кроків Галайди.

Незабаром вони закидують один другому руки на плечі і, збиваючи з дороги каміння, починають нахрипувати пісню. Співають її без ладу, іноді наспівуючи саму тільки мелодію і часто запиняючись. Їх голоси довгий час розрізують тишу літнього вечора, потім губляться серед ночі.

Обидва щасливі.

ТАНЦЮРИСТ З МАЯМІ

Чомусь здалося Нікі Брауну, що ввійшовши цього вечора в «Уордлс рїсторан», його настигне. нарешті, оте маленьке, крихітне щастя, якого вже протягом трьох днів шукав під дахом великого міста Півдня. Місто, здавалося, не приймало його: за кожною найменшою спробою ступити на поріг успіху, він зустрічав невдачу. Маямі дивився на нього з презирством.

«Уордлс рїсторан» знаходився на крайній західній частині, і Нікі довго міняв машину, поки добрався до нього.

Ресторан зустрїв його сліпучими фейєрверками реклам і багатолюдністю, незвичайну для самого краю, хоча б і такого великого міста.

Лїтній вусатий швейцар ввічливо пропустив його в дверях, трохи підозріло окинувши його з нїг до голови. Але на цей раз Нікі не боявся, що його могли затримати при вході: він зараз був елегантним як ніколи, так, що, мимоволі глянувши в дзеркало в фойє, аж посміхнувся: і мати не впізнає. Розуміється, ця елегантність обійшлася йому досить дорого — цілих 50 доларів (і це були останні його гроші), але він був певен, що через короткий час вони йому повернуться вдєсятеро разів більше.

Приміщення ресторану ще не встигло заповнитись, але, міркуючи за загальним настроєм, який панував тут, мабуть багато охочих залишаться поза його дверима.

Нікі відразу запитав, що інтер'єр ресторану був споряджений незвичайним способом: всі столи шикувалися кругом круглої громадної сцени, яка містилася на самій середній приміщенні. Це нагадувало невеличку спортивну площадку, на якій ось-ось зіткнуться жорстокі поєдинки. Такого винахідливого упорядкування приміщення Нікі зустрічати ще не доводилося.

Вибрав стіл недалеко від самої сцени, в сусідстві гомінкої сім'ї, і замовив спочатку коньяку. Офіціант прислужив йому з поклоном, поважно, улесливо підсміюючись в губу. Нікі відчув себе ніяково. Коли окинув поглядом весь ресторан, переконався, не дивуючись, що жодне з присутніх обличчя не було йому знайоме. «Може, це на добре», — подумав, — так мені буде набагато легше».

Через добру півгодину зауважив, що ресторан вже не вмщав людей. На сцені появилвся оркестр, і в приміщенні запанувала якась насторожена, гнітюча тиша. Правду говорячи, він уже давно відвик заходити в такі приміщення і музика справляла на нього якесь особливе враження. Знав, що під її впливом нарешті звільниться від настирливих, давлючих думок, які держалися його зажуреної голови, і коли оркестр заграє, від приємного почуття він задоволено відкинувся на крісло, намагаючись наче сприйняти всю розкіш і насолоду миті.

Музика лялалась лагідно, невимушено і наче не роздавалась звуками, а ніби падала згорн, наслідуючи на душу білими сніговими пушинками, і гріла, а не морозила, як звичайно стається.

Крізь цю музику він бачив багато дечого : бачив свою долю, яка посила ним по невторованих дорогах життя і дражнила його несповненими мріями, бачив своє щастя, яке, хоч і не давалося йому, але, здавалося, от-от зловиться і навіки зостанеться в його руках ; він бачив зараз цілий світ, який здавався йому маленьким і невимістним, немов сцена, на якій стоїть оркестр. Але зараз весь цей світ наче просочувався в його свідомості чудним і заворожливим почуттям душевної рівноваги і навіть щастя, і він, світ цей, наче вже не сприймався як його, він видавався зараз чужим та нерідним.

Рівно о десятій на сцені появився елегантний, середніх літ чоловік, який, підійшовши до мікрофона, шанобливо привітав присутніх.

— Шановні присутні ! — говорив він, склавши руки в послужливій позі, — «Уорлдс рїсторан» бажає вам доброї розваги ! Цього вечора ви будете свідками знаменитого «Марафону танцю»!

Роздалися гучні, довготривалі оплески.

— В цій справі нам допоможе не менш знаменитий оркестр «Зінг-зінг !»

Знову пролунали оплески і весь оркестр, немов один, піднявся на ноги.

— А зараз ви узнаете головний приз «Марафону»: тисячу доларів найкращому танцюристові... Стривайте, стривайте, — продовжував елегантний чоловік, піднявши догори руку, щоб втихомирити присутніх, — повідомляємо, що в нашому марафоні бере участь юнак, якого ви, напевно, дуже добре знаєте : Джон Дауер !

Він повернувся наліво і простягнув руку в бік молодого вродливого мулата, який сидів за столом між трьома дівчатами.

— Встань, Джоні !

Для Нікі Брауна це ім'я ще нічого не говорило : йому не доводилось чути про Джоні Дауера, напевно, улюбленця тутешньої публіки, і він зараз пильно приглянувся до цього юнака, який своєю зовнішністю нагадував скоріше боксера, ніж танцюриста.

Нікі знав, що дівчата, які оточували Дауера, хоч і не були спеціально представлені присутнім, теж входили в число офіціальних осіб знаменитого марафону : вони служили запасними парами для схочих змагатися в цій незвичайній грі.

В кінці елегантний вісник представив невеличке журі — двох немолодих чоловіків, які сиділи за крайнім столом прямо перед сценою, і оголосив змагання відкритим.

На сцену, не кваплячись, почали сходитися суперники. Нікі кинув поглядом на Джоні Дауера, який і собі готовився пристати до невеликого гуртка танцюристів, які чемно ждали початкового сигналу. Було ясно, що він строїв із себе неабияку зірку і, очевидно, відчуваючи на собі багатство поглядів, не виявлявся в скромності, а навпаки, чим більше спізнювався на сцену, тим більше старався привернути до себе загальну увагу. Нікі подумав, що це була, свого роду, заздалегідь продумана тактика танцюриста.

Із трьох запасних дівчат, які оточували його, zostалися тільки двоє, і, міркуючи, що одна з них залишиться з Дауером, Нікі попрямував до тієї, яка стояла ближче до нього.

Він не розглядав довго обличчя дівчини, перед якою опинився, а тільки зауважив, що її очі каламутно сині, випнуті краєчками повік до лоба, по-китайськи, дивилися на нього запитливо і вдячно і водночас тривожно, ніби запитували : невже здатний ти на що-небудь велике ?

Йому було соромно, що не запросив дівчину до свого столу ще напередодні марафону і, щоб якось виправити таку необачність, невпевнено сказав їй :

— Сподіваюся, в тебе вистачить духу довіритись одному незнайомцю.

Вона на ходу зачепилась рукою об його рукав і пішла з ним плече в плече.

— Ти вибрав мене своєю партнеркою, я тобі вдячна за це.

Зупинилися в оточенні пар і спмирно, немов діти, ждали перших звуків музики.

Елегантний пред'явник прикріпив кожному учасникові (крім дівчат), по номеру і сповістив першій номер марафону : танго.

Нікі туго обвив правою рукою тонкої, мов стеблечка, стан дівчини, високо витягнув над головою ліву, якою ледь підтримував руку партнерки, і поплив по сцені, розмашисто вигинаючись і високо піднявши підборіддя, яке майже торкалося обличчя дівчини.

Танго було знайомою південно-американською обробкою народної пісні, в якій провідну роль грав тромпет. Це була чудова пісня, і Нікі старався передати кожну її ноту відповідним жестом танцю. Музика проникала міцним напоєм в його свідомість, і він, ненароком піддавшись цій насолоді, скося зиркав на молоде, блідорожеве обличчя дівчини, яка ледь тремтіла всім тілом, ніби намагаючись ще раз переконатися, яке воно, насправді, це обличчя — красиве, чи не зовсім. Іноді він ніби лякався цього обличчя, яке могло відвернути його увагу та напруження, і задирав очі високо над собою в сліпучі гірлянди світла.

Після першого номеру нікому з суперників не довелося покинути сцену : жюрі оцінило, що всі

учасники марафону мали право продовжувати змагання.

Нікі, здається, був задоволений своєю партнеркою; правда, він ще не міг переконатись у всіх її можливостях; всіх своїх здібностей в цьому мистецтві вона проявити ще не могла, але Нікі чомусь був впевнений, що вибір його був вдалим.

— Як тебе звать? — спитав він її під час короткої паузи.

— Звичайно мене не питають про це в таких ситуаціях. В найкращому випадку мене запитують, чи я вмію танцювати.

— Ти здавна танцюєш?

— Все своє життя танцювала.

— О-о, воно в тебе завидне життя.

Він посміхнувся. Вперше після їхньої зустрічі. Прозвучав знову голос вісника.

— Номер другий: чарлестон!

Пари вишикувались в ряди, щоб їх можна було спостерігати весь час, і кинулись у вир танцю.

Нікі відчув себе сміливішим.

— Тепер хтось впаде, — досить голосно шепнув він.

— Старайся не думати про такє, — тихо відповіла вона.

Швидкий, трепетливий танець вивертав усі нутрощі. Нікі міцно держав руку дівчини, інколи раптово смикаючи її і різко підносячи догори, коли дівчина виконувала пірует, інколи опускав руку, і тоді обоє вільно підстрибували мов м'яч, широко розкидуючи руками.

Це був втомливий номер і його вважали справді спробним для кожного танцюриста.

Нарешті оркестр затих, і зразу ж почувся голос елегантного чоловіка:

— Номер сім, номер два, номери три, чотири, вісім — вільні.

Нікі від хвилювання навіть не почув слів пред'явника.

— Дев'ята залишилась?

Вона щасливо кивнула йому головою.

Знову почувся голос:

— Шановні присутні, після слідуєчого номера наші конкуренти зможуть віддихнути під час невеликої перерви. А зараз — твіст!

Оркестр заревів усією силою, даючи наче зрозуміти, що з цим номером і почнеться сильна боротьба за великий приз; хто виявиться зараз сильнішим, той продовжуватиме марафон.

Нікі любив цей еластичний, нервовий з викрутасами танець, який, хоч останнім часом танцювався рідше, пишався успіхом особливо у великих салонах Півдня; в такому танці виявляються багато з можливостей танцюриста, і тому його включали як обов'язковий номер.

Як і під час двох попередніх танців, Нікі з радістю подумав, що він прекрасно розумівся зі своєю партнеркою. Вона трималася легко, лагідно піддаючись його дужим рукам, і була чутливою, темпераментною і вразливо відзивалася на музику.

Коли, нарешті, танець закінчився, Нікі відчув, що його сорочка під піджаком геть вся мокра, а ноги в нього почали тремтіти і вже важко піддавалися ході.

Він уважно прислухався до голоса пред'явника.

— Нумери дванадцять, шістнадцять, десять, п'ятнадцять — вільні!

В перерві всі конкуренти, які залишились змагатися, пішли відпочивати за приготовлений заздалегідь стіл.

Нікі почислив усіх в думці: залишилося всього ще десять пар.

За столом стало якось свобідно, наче вдома.

— Випий, це додає сили.

— Я все-таки хочу знати, як тебе звать, — сказав він, ніби роздумуючи над чимось.

Її очі на мить задержалися на його обличчі, потім, ніби недовіряючи в чомусь, опустили вниз.

— Я чомусь певна, що ти з Півночі, так?

— По чому це ти догадалась?

— Я чудово вмію відгадувати. Чи не так, що її тепер вгадала?

Він кивнув головою.

— Там живе моя мати... Вже минув рік, як я її не бачив.

— Тоді ти поганій сні, — іронічно, але тепло вимовила вона.

Він відповів цілком переконливо.

— Я тобі не заперечую.

Оркестр знову зазвучав, але на цей раз до танцю запрошувалось усіх охочих, розуміється, без конкуренції.

Йому спало раптом на думку запросити її в танець.

— Танцюєш?

Вона розгублено втупилася в його очі і, здавалося, нічого не розуміла. Потім недовіжливо, розчулена підвелася і попрямувала в сторону сцени.

Він лагідно обняв її за стан і, торкнувшись обличчям її довгого світлого волосся, поплив між парами. Відчував її всім своїм молодим тілом, і дивне почуття, що з ним зараз танцює цілком інша особа, не та, що була недавно його партнеркою, а справжня, давно омріяна його дівчина, за якою тужив усе своє життя, але до якої не міг ніяк добратися, опанувало ним. Чому саме зараз він зазнав цього відчуття?

Можливо, зараз і вона думала над тим самим, бо він відчув, як судорожно здригалися час від часу її плечі. Він знав, що зараз по її щоках котилися сльози, але боявся глянути їй у вічі.

— Ти знаєш, чому я плачу? — почув він, — ти нагадав мені мій перший танець...

Він уважно слухав її і ще тугіше охоплював її стан.

— Мені не було тоді й п'ятнадцять. Це було в одній із наших домашніх забав; я ніколи не забуду тієї днини. Я ніяк не могла відчепитися від нього; він весь час шептав і шептав щось мені, стискав мене спітнілими руками, тиснув до гарячих випнутих грудей... Я ніколи не забуду того танцю...

— А цього забудеш? — він зворушено подивився в її вічі, ніби задоволений короткою відповіддю дівчини.

У відповідь вона ще тугіше обплела руками його плечі і довгим, щирим поцілунок обжарила його шию.

— Я чомусь певний, що в тебе гарне ім'я, — весь задихаючись, промовив він.

— Кеті не надто чудове ім'я.

— Наскільки ж і Нікі.

Вона замість слів знову пригорнулася до нього, і він подумав зараз, що вона була щасливою. Від цієї думки йому сильно застукотіло в грудях і він усім тілом відчув велику радість. Це було для нього нове почуття радості. Воно торкалося в душі нових струн і збуджувало чарівні і водночас болячі звуки, які роздавалися в його серці цілою піснею. І Нікі догадувався, що ця радість вже переродилася в нове почуття — більш палке, сильніше, більш піднесене. Вже знав, що воно за почуття...

А Джоні Дауер був оточений цілою юрбою прихильників. Ручалися одні, другі вказували на можливого переможця марафону, велися суперечки, що, насправді, ніхто не зміг би стопроцентно за-

присягтися, що Дауер буде єдиним переможцем : все вирішить останній номер марафону, в якому братимуть участь самі мужчини.

Нікі почав черговий номер з особливим піднесенням. І Кеті повеселішала, була щасливою, стала ще зручнішою і, головне, додавала Нікі своєю присутністю більше надії.

До останніх двох номерів в змаганні zostалися всього п'ятеро пар. Нікі з хвилюванням переконувався, що йому везе, і був певний, що це везіння тільки наслідок щасливої зустрічі з Кеті.

Коли минув і останній номер, до мікрофону підійшов пред'явник і, випробовуючи терпіння присутніх, об'явив :

— Номери п'ять, номер тринадцять, номер дев'ять... — він зупинився, і всі завмерли : під п'ятим номером був Джоні Дауер, — zostалися ! — розкотисто вигукнув він і заплескав у долоні.

Присутні враз піднялися на ноги і почали оглушливо аплодувати і викрикувати ім'я Джоні Дауера. В ресторані зчинився такий шум, що слабкі на серце особи почали покидати приміщення, а в дверях несподівано появилися поліцейські. Здається, найсильніше вили ті, які піддержували Дауера. Але були і такі, які захоплено запитували :

— Звідки взявся цей дев'ятий номер ?

— Мовчи з дев'ятим, — негречно закидували інші, — виграє п'ятий !

— Тринадцятим переможе ! — кричали другі.

Кеті дружно підтримувала руку Нікі, і було видно, що вона хвилювалась чи не більше за нього самого. Вона, здається, і сама не вірила в такий успіх цього незнайомця, який зовсім несподівано появився на її шляху. Ніхто його тут не знав, тому на нього гляділи з чималим подивом.

— Звідки він взявся ?

Один з присутніх навіть підійшов до Нікі, захоплено випалив :

— Ти можеш побити Дауера ! Я певен, що ти його переможеш ! Молодець дев'ятка !

Однак найважче тільки починалося, і ніхто з певністю не вдавався до точних тверджень.

Нікі відчув себе приголомшеним, розсіяним і навіть пронизаним якимсь невідомим йому досі страхом. Ще ніколи в житті не переживав чогось подібного.

Коли вийшов до сцени, Кеті провела його довгим, щасливим поглядом, на якому можна було прочитати одне : надію.

Оркестр заграє рвучко, зі всієї сили. Троє людей кинулися в шалений танець — одиночку, який на цей раз вже виявляв талант і майстерність своїх виконавців за долю оригінальності і імпровізації кожного з них.

Але на цей раз для танцюристів ставиться ще одна умова : витривалість ; перемагав не тільки той, що вирізнявся гармонійністю та складністю рухів, а той, хто ще вмів і довше держатися на сцені на своїх ногах. Було щось драматичне і водночас смішне в цьому танці, і важко було б сказати, яким уважали присутні цей танець, чим саме запалював він їхню зацікавленість і захоплення : самим виконанням танцю, чи гострою конкуренцією.

Нікі вмilo рухався в танці. Бурхлива, мов повінь, музика розпалювала роз'ятрену кров, мов гаряче залізо, і разила тонку чутливість. Він усім тілом відчував оцю божевільну чарівність, що пробуджувала тіло до диких, нелюдських жестів, ніби намагалася відірвати його від землі і вкинути у вічний, палаючий вогонь, якого він уявляв у виді казкового, небаченого щастя. Він не чув гучних вигуків, які роздавалися кругом, не бачив розпа-

лених облич, які стежили за ним; він був тут один, сам в оточенні однієї тільки музики, її рідного, зачарованого, принадного світу.

Тепер надійшов час виявити і кілька з своїх секретних фігур. Він розумів, що пізніше, будучи ще більше втомленим, йому вже не вдасться їх виконати.

Раптом Нікі змінив хід танцю, зробив під такт музики кілька кроків вперед, блискавично зірвався в повітря і його тіло миттєво загвинтилося в потрійному оберті. Всі присутні ахнули з подиву: потрійний оберт в повітрі був надто великою рідкістю і нею міг похвалитися лише дуже здібний танцюрист. Дивно, але фігура не виходила із стилю танцю, а навпаки, надавала йому більше свіжості та привабливості.

Це був вдалий виступ, і Нікі був певний, що цей жест прибавить йому нові очка.

Нараз оркестр прибавив темп, і Нікі зауважив, що тринадцятий номер почав відставати.

— Давай! Давай! — загриміло в ресторані! — Тримайся в танці!

Джоні Дауер виглядав свіжішим, невмореним, і Нікі запримітив на його устах криву, нескромну посмішку. Піт потоком ллявся з його обличчя, але він не здавався.

Оркестр знову прибавив темпу. Тринадцятий цього вже не міг вдержати і мляво, інертно, почав коливатися, цілковито вибившись із танцю. На нього більше ніхто не звертав уваги. Скоро він, важко сопучи, незграбно переставляючи ноги, покинув сцену.

Продовжувати боротьбу zostалися тільки двоє.

Хвилини минали важко, і вони вже не знали, скільки часу пройшло за танцем. Нікі відчував, як йому терплять ноги. Тремтіли висохлі уста, піт затікав у очі і заважав глядіти.

А Джоні Дауер держався.

І нарешті знову прибавлення темпу. Це був наче вирок, кинутий обом востанне.

Ніхто так зараз не переживав за Нікі, як Кеті. Вона то викрикувала, то піднімала над собою маленькі кулаки, то сама тупцювала на місці — тільки щоб підбадьорити Нікі.

— Не давайся, Джоні! — хтось викрикнув раптом з передніх столів.

Нікі зиркнув на Дауера і не повірив: його суперник почав відставати.

Весь ресторан піднявся раптом на ноги; із задніх столів почулися прокльони, хором кілька голосів підбадьорювали Джоні.

— Не лишайся, Джоні, не лишайся!

Але Джоні раптом спинився. Це було несподіване рішення. Всі зрозуміли, що він, хоч і втрачав позицію, міг ще продовжувати змагання, хоч довгий час він продовжувати його не міг; він відчув себе переможеним.

Радість обляла Нікі. «Переміг, переміг» — миготіло в свідомості, і він з новою силою почав витопчувати ногами підлогу. Йому здалося, що і сама публіка зрозуміла його радість, бо почала з викриком і свистом піддержувати його, сама ніби готова кинутися в цей божевільний танець, якому не було кінця.

— Ріж так! Не падай! — доносилося до його вух.

— Ще, ще дев'ятий! Топчи землю, топчи її!

Він вже не бачив нічого. Роз'ятрена публікою музика не знижувала темпу і, немов переконавшись у незвичайній силі танцюриста, вже сама вступила з ним в двобій. Весь ресторан танцював у його очах, все кружеляло в голові, а він не здавався.

Раптом чимсь гострим, жарким різонуло його в грудях — ніби проткнуло клинком. В очах спалахнула біла осліплююча блискавка, яка розсипалась такими ж сліпучими, великими грудками, і вмить все згасло...

Важке свинцеве тіло танцюриста опустилося на коліна, мить ніби держалося, потім навзнік відкинулося на плечі, піднявши за собою невеличку хмарку пилу.

Глибока, мертва тиша насунулась нараз на ресторан. Потім почувся крик Кеті, яка підбігла до Нікі й, піднявши його голову, почала прислухатися до його грудей. Весь ресторан дивився на цих молодих людей і нічого не розумів.

— Він мертвий! — хтось викрикнув замість Кеті, і з цим викриком в ресторані стало ще тихіше.

До нерухомого на сцені тіла підбігло ще кілька людей. Елегантний пред'явник повторив жест Кеті і, нагнувшись над тілом танцюриста, кілька секунд пильно прислухався.

— Справді, він мертвий! — і звернувся до ридуючої Кеті, розпитуючи, мабуть, про танцюриста, але вона нічого не відповіла, і він звернувся до публіки:

— Хто знає цього юнака, нехай вийде на сцену!

Він розгублено дивився в зал, але ніхто не підходив.

— Жаль, — майже шепнув він, — ця людина виграла тисячу доларів. Тисячу доларів.

На сцені появилися поліцейські, підняли на руках тіло, направляючись до заднього виходу з ресторану, на подвір'я. За поліцейськими йшла Кеті. Раптом несподівано вона зупинилася біля вихідних дверей і, рвучко обернувшись обличчям до залу, хрипло, але гнівно, зі всієї сили викрикнула:

— Негідники! Ось негідники! — показала рукою на публіку. — Ви вбили його, ви взяли йому життя.

Потім вона незграбно відвернулася і зникла в дверях за поліцейськими.

Кілька хвилин вона йшла за тілом танцюриста, яке колівалося на руках в поліцейських, мов порожній човен на воді, потім відвернулася і швидко направила заднім ходом на вулицю.

Була глибока, мертва ніч над Маямі, під темним беззоряним небом спало велике місто.

ДО СВІТЛА

(із циклу «Листи в спогад»)

Світанок прозріє чистим поглядом.
Ніч стягне свій чорний намет.
Зірка застигне. Роса затремтить на
сонному листі.

Летить галка. Туман покотився.
Не шумуй, вітре!

Сонце прорветься назовні. Завирує
кров у жилах, дитя протре очі
— усміхнеться мати.

Сонце розгориться. І пустяться в
мандрю дороги.

Та моє серце не заспокоїться.

ТОДІ ПОВЕРТАЛИСЬ ДОДОМУ ЛЕЛЕКИ

Івасик ніколи не міг второпати, коли весна, а
коли осінь.

— Марусю, падає листя; буде весна?

Або:

— Марусю, знову буде осінь, бо дощ такий...

Але якось наш милий, п'ятирічний Івасик
завжди першим зазначував на сусідських лева-
дах лелеку. Він страшенно за ними ганявся. Бо-

соніж — і в березні. Подріботить білими ніжками, вигалайкуючи щодуху, а той — мах! мах! крильми — і вже немає.

— Тю, тю! — не ображається Івасик і, піднявши руку дашком над лобом, зорить за птахом.

Він вже знає, що побачити двох лелек вперше, або й більше — значить щаститиме тобі в цей рік, а одного — не сподівайся великого щастя.

І тієї весни прилетіли Івасикові лелеки. Це були його лелеки, бо нікому так не щастило як йому. А моїх лелек я так і не діждалась тоді. І не виходила я на поріг виждати їх, бо боялася, щоб, бува, Івасикової радості не ущербити.

Але не сиділося мені того дня в кімнаті. Не тому, що весна була надворі, що Івасик не відпускав мене, а тому, що в кімнаті був дядько Штефан. Вже цілу годину розмовляє він з нашим батьком. Батько слухає його, все слухає, зрідка буркнувши якесь слово, а дядько мов вичитує з книжки. Все про свої міщанські діла.

Від нього пахне паровозним димом і горілкою. Мене ніколи не цікавило те, що він говорив. Тим більше зараз. Бо мені вже все відомо: дядько прийшов за мною. За мною! Це звучить настирливим дзвіночком і не дає спокою. Про це вже знає й Івасик.

— Марусю, а далеко тебе повезе дядько Штефан?

— Далеко.

— Туди, звідкіль лелеки прилітають?..

— Туди...

— А з ким ти будеш там бавитись, Марусю?

Мені смішно. Вже й сама не в змозі зміркувати, чи належить ще мені «бавитися»? Адже мені

незабаром п'ятнадцять. Справді п'ятнадцять? І це значить, що мені вже не вільно бавитись?

«Звісна річ, Марусю, ти вже доросла. Он дивись, як тебе в висоту підігнало. Які в тебе руки міцні і груди повні».

Це батько.

Я добре розумію, що мені, справді, треба вчитися і що я вже велика, але чомусь ніяк не зрозумію, чому мене повинен взяти з собою вуйко Штефан. «Просиде там з нашою Лількою до осені, а там я її де-небудь влаштую», — все повторює вуйко. І не це, в кінці кінців, буде найгіршим, а те, що мені доведеться проміняти Івасика на Лільку. А рідний дім на чужий.

О, наша мама не допустила б мене до такого. Коли б вона ще була між нами. Але я її бачу щоміті. Вона дивиться на мене чорними-чорними Івасиковими очима і заливається його прозорою, добродушною усмішкою. Вона виголошується в моєму серці болісними рядками :

«Ой доле, моя доле,
Та де ти ся діла?
Ци тя вода замулила,
Ци тя риба з'їла?»

Мені хочеться на прощанні поговорити з Івасиком. Його ж ніяк не втримати. В моїй долоні його рученька дочиста спотіла.

Хочеться переступити поріг чнеїсь хати.

Хочеться бігти кудись, навмання, без стежки-дорожки.

Чого ж мені справді хочеться?

— Івасику, лови!

ВАСИЛЬОК

— Вуйно Ярино ! Вуйно Ярино !

Вона нескоро нас почує. Мабуть, вона десь на леваді.

В хаті в неї повно світла. А скільки тут вазонків ? Чи не літо у хаті вуйни Ярини ?

А надворі ж тільки весна.

Одні бояться переступити поріг Яриної хати. Кажуть — знахарка. Більшість з примхами до неї.

— Ой, вуйно, смерть мі з очими зубами. Ніщо не допомагає.

Ярина абияк знайде що-небудь.

— Натріть отого коріння, та так, щоб порошком сялося. Розведіть це зілля водою криничною, але не дуже студеною ; завийте оце зілля у вузличок з марлі, завбільшки з горошинку, примірно, і тримайте в роті на тому місці. Стане.

Стає.

Чого я прийшла до вуйни Ярини ?

На лавиці муркотить кіт. Такий якийсь смішний кіт — кущий. І вухом не повів при нашій появі, безсоромник.

Піднімаю догори очі. Люблю глядіти на стелю цієї хати. За сволоком тут ціла бібліотека, — ще Яринин чоловік «принштудировав» її. Іноді Ярина дозволяє вибрати мені що-небудь цікаве. Вони, ці книжки, приваблюють найбільше тим, що пожовклі, мов листя осіннє, і від них дихає якоюсь таємною давниною. Прийду було, вуйко Яким сягне рукою за сволок, намацає щось «нтересного», а з книжечки — пурх ! — ціла хмарка пилу. Вуйко Яким змітав рукавом піджака той пил. Відгорне першу сторінку — там, де заголовок написаний, і хрипкуватим, млявим голосом

видавить: це про опришка одного — Кобилицю. Був єдиний такий легінь.

Або траплялися Якимові на руку казки про Котигорошка, або про звірів, що говорили. Давав з охотою якоюсь, немов би своїм рідним дітям, і тому, принаймні мені, першим героєм нової непрочитаної книжки завжди представлявся вуйко Яким. А в ньому і так було, справді, щось з тих героїв по трішечки.

Вуйна Ярина появляється на порозі несподівано — немов прокралася в хату.

— То ти, Марусю?

У Ярини голос такий лагідний, лагідний, що ледве його вловив. І обшкарубле обличчя Ярини відсвітлюється тією ж лагідністю, і навіть той жест — ущипнути мене за щоку шорсткими пальцями, теж лагідний.

— Сідай, сідай, Марусю. І ти, Іваску.

І до моїх ніздрів вже пробивається затхлий запах «яблучка», яким мене зараз пригощає Ярина, А може, сьогодні вона дістане з горища слив сушених ще торішніх.

— До грядок, ади, трохи взялася. Сонечко так файно гріє, гріє, а в хаті не всидиш. Чим вас почастувати, діти?

Чого я прийшла до вуйни Ярини? Чомусь, здається, щоб навіки зберегти в пам'яті оце обличчя і все, що тут зв'язане з Яриною, хоч я цілком переконана, що переступити цей поріг мені пощастить ще не раз.

— Може, лист прочитати майте, вуйно?

Мене зціплює дрож і вже проймаюсь нетерпінням, навіть розпукою, а не в змозі здержати себе.

— До нас вуйко Стефан прийшов, — слова задавлюються глибоко в горлі.

Ярина задумується на хвильку.

— То вже давненько він тут не бував. Час! А видиш, закортіло йому в місті жити, тому й навідується сюди зрідка. Штефан! Скажи Штефан — і все!

— Вуйко Штефан пообіцяв мене до школи віддати. Я буду вчитися, — ніби відлягає мені від серця.

— Добре, добре, Марусько, вчитися треба, — вона підходить до мене і гладить долонею по червоних щічках. — У Штефана там, у місті, вдосталь знайомих. Тільки, бачиш, важкувато буде татові тут з Івасиком і Оленкою. Оленка ж ще до школи ходить... А ти вже велика, бач. В життя вступаєш.

Я мимоволі дивлюся на Івасика. Йому байдуже, що ми розлучаємось, певна річ. Він непосидюще сіпається на лавиці і розмахує опущеними ногами. Йому скучно тут.

Кажу вуйні Ярині, що Штефан прийшов за мною. Кажу спокійно, ніби не про мене йдеться, і боюся, що їй спаде на думку таке, ніби я до неї скаржитися прийшла. Не вгадаю її думок, але певна, що вона пожаліє мене.

Вона зникає в дверях і незабавки появляється, а з нею запах васильку забиває дух, просто п'янить.

— На дорогу тобі даю, Марусю. Щоб наш васильок нагадував тобі про мене.

Приймаю поважно васильок — цілу в'язочку, а з ним щирій, лагідній поцілунок.

— Ходім, Івасику, мене вуйко вже вижидає, мабуть.

Івасик прожогом кидається в двері, мов на волю випущена з клітки пташка, і не попрощавшись з вуйною Яриною. (Йому, видно, побігати забаглось). Скільки радості в його чистій, непорочній душі.

Березневе сонце засліплює очі. Все довкола, і дерева, і поле, і вітер, і люди вже пахнуть ванильком.

А мені здається, що все довкола ще й вуйною Яриною пахне.

Ой, бідна моя голівонько, по якій воді попливе віднині мій невеличкий, мілкий човник?!

ЛІЛЬКА

Двоє синіх побляклих оченят. Такі тільки в Лільки. «Живі вогники», каже вуйко Штефан. «І круглі, як м'ячки.»

Голос у неї надто пискливий, ніби скаржиться весь час на когось. Дивиться на мене, як на якогось наставника. Але я стараюсь виразити в моїй поведінці тільки щирю приязність.

— Лілько, це Маруся, слухайся її.

Здержливість вуйкових слів зраджує неясну тривогу. А втім, він мені майже незнайомий, як і я йому, видно. Тут, між своїми рідними стінами, він вже мені видається цілком іншою людиною.

Не охотиться до розмов. І навіть з тіткою Мартою помовчує. Тітка Марта водить мене по кімнатах. Показує. Чудове враження. Але чомусь здається, що все тут так чудово влаштоване тільки для однієї Лільки. І не вони тут господарями, в цілій квартирі, ні, а одна Лілька.

Крізь туман вирізьблюються мені контури цієї маленької істоти. Все тут говорить про неї.

— Тепер ти будеш нашою, — зупиняємось нарешті в кімнаті Лільки.

«Багачі, багачі», застрягає в мозку думка. «А чому ми такі бідні?»

Тітка Марта по-материнськи ставить свою правицю на моє плече. Її великі очі силкуються випромінити чи то ласкавість, чи то саму рідність. Обличчя її віспуває, якесь мужчине, але непогане. Чи буде їй сорок?

— Не забудь, вона вже першокласниця, — наказує вуйна Марта. — Віднині разом будете і спати, і їсти, і гуляти, і вчитися, — все, розумієш?

І тітка Марта ще суцільна загадковість для мене. Я чомусь все гадала, що мої тітки живуть тільки на селі.

— Тітко, мені страшенно хочеться спати, — ледве спромагаюсь вимовити. — Цілу ніч очей не стулила.

Вуйна Марта співчутливо гладить мене по голові.

— Може б, поїла чого небуть?

— Ні, тільки спати, тільки спати.

В «моїй» кімнаті заплющую очі і вмить падаю в дрімотне забуття. Де я? Івасик благально стежить за мною. І батько, і вуйна Ярина. Боюся розплющити очей. Нехай ще постоять зі мною. І нараз ніби жаром мене проймає: вони ж тут, біля мене. Забула я. Схоплююся на ноги і тремтячими руками розв'язую клучочки: васильок, васильок, ось він.

Шкода, що у тітки Марти в кімнаті немає сволака (там у нас його ставлять), але то нічого, добре, що він у моїх руках, вже подіну я його де-небудь. Може, навіть отам на шафі, щоб на видноті. Не завадить він, думаю, там і тітці Марті, а мені він серце зігріє.

У вікні сонце підводиться до полудня. А, я, здається, на нічліг збираюся. Справді, все якось ніби шкереберть пішло.

Лілька прокинулась.

— Поспати б ще, — лінивиться.

А сніжно-жовті зайчнки граються на її опуклому лобику — не дають спати.

— І коли вже ти нарозумишся, Лілько?

Лілька хитається, немов п'яниця, якось навпомацки простує у ванну.

— Ой, і холодна ж сьогодні вода.

Перед сніданком перевіряю її.

— А що у вас сьогодні по арифметиці?

Боязко піднімає над собою двоє синіх оченят.

— Додавання з десятками.

— А скільки буде двадцять по двадцять?

Відповідає впевнено, чітко Лілька. А ось по читанці вже п'ятірку одержала. Вуйко Штефан вилаяв мене оноді.

— Уважай, Марусю, уважай!

Завжди я чомусь в провнні.

Іду з Лількою до школи, придержуючи її за руку, а вона все проситься зоставити її саму.

— Йі сама дорогу знаю.

Лілька піде до школи, а я нескоро повернусь додому, хоч роботи там в мене — пільма. Сяду на лавочці в парку, що побіля школи, і дивлюся, як діти в чепурних, гарно вигладжених формах спокійно наближаються до школи. Одні з них приїжджають в блискучих розлогих машинах, — це діти багачів, декотрих підвезе скрипуча ресорна бричка, з кучером, як ті, що їх я бачила намальованих в книжках, а мене ніхто їй не запримітить на лавці. Господи, як я завидую їм. Отоді я, справді, відчуваю себе сиротою.

Сонце повільно підводиться над чорними дахами будинків, боляче сліпить очі, а я все ще на лавці. Тільки б не додому. Скука там для мене страшна і все плакати чомусь хочеться. З голови ніяк не спадає Івасик; що він там витіває той Івасик, чи не забув, бува, своєї сестрички?..

Рядом, по тротуарі проминає якийсь німий народ. Воскові, кам'яні обличчя відсвітлюють хіба одну неприязність і цілковиту безтурботність.

Мене ніхто не помітить. Я ж зовсім непомітна. «Та ти ж пушок кульбаби — подуй і нема. — каже тітка Марта, — чиста пушинка.»

НАЙМИЧКА

Вуйко Штефан лешить горілиць, відкинувши в боки, наче не свої ноги — одна із них ще взута, друга й без панчохи, дивиться напіввідкритими очима в стелю, і зрідка з його грудей виривається пронизливий стогін.

Я дивлюся на вуйка сполоханим поглядом й боюся уже підійти до нього, а він все кличе мене. — Роззуй мене, Марусю... Я тобі...

Тітка Марта порається в кухні і раз у раз погриме :

— Отак, як свиня... Погибелі на тебе нема.

— Роззуй мене, Марусю, роззуй.

Вуйкові ноги худі, поснілі, як у мерця, аж боюся до них доторкнутись, та лякаюся ще більше вуйкової руки, яка гладить мене по голові.

— Так, так, Марусю... А тепер накрій мене чимось... Ех, і тяжко мені тут — всередині, — туго патискає він рукою на свої запалий живіт... — Так і пече, пече, що вирвав би я всі нутрощі з себе.

Мабуть, вуйкові спати хочеться, думаю, то він все повертається з боку на бік, — гірко спльовує час від часу у велику бляшану миску, — і не до сну, видно, буде йому.

— А я пити більше не буду, — нарешті віддушує він. Чуєш, Марточко, не буду.

Тітка ледь що змахує в кухні рукою.

— До дідька твої обіцянки! Вже я їх наслухалася.

— Бігме, не буду. А ти, Марусю, може б, чайку для мого живота зварила... Може, допоможе.

Тітка Марта починає гримотіти в кухні посудом і, нарешті, ставить на чай. Мовчить.

А в мене ще стільки роботи. Господи, яка ж це нудна робота: все прибирай, все пери, все мий, а мені якоїсь справжньої роботи хочеться.

Вже й боюся про це говорити. Вчора таки проговорилась:

— Ви ж в школу мене оддайте.

— А чи бракує тобі що-небудь тут, у нас? Не добре тобі тут?

Не могла втриматись.

— Не вік же мені у вас бути.

— Ти ж у нас білий хліб їж.

Не дай, боже, нікому такого хліба їсти.

Вуйко якось втихомирився.

— Іди дров нарубай, Марусю, — кндає тітка, — нема чим обід доварити.

Надворі сивий туман навідає на мокру землю: холодно. І на душі в мене холодно. А, видно, зимі вже бути. Хоч в мене ні черевик, ні пальта ще немає. І кому про це скажеш?

Пробігаю, вся дрижачи, спільним подвір'ям сусідських будинків. В сараї, здається, ще холодніше.

Крізь стукіт сокири чую враз скрип дверей. Завмираю зі страху. А мене цікаво розглядає худе, посиніле від холоду дівча з відром у руці. На її обличчі — чистий спокій, сама добродушність просвітлюється.

— Ти хто?

Відчиняє навстіж двері, ніби боїться, щоб, бува, не натрапити на щось страшне в сараї, розглядаючись, підходить.

— Я тебе щодня спостерігаю з он того вікна, — простягає кудись руку в протилежний від нас бік. — А ти щодня воднш Лільку до школи...

Недовірливо похитує головою, поглядаю на її вицвілу, засмальцьовану суконку, догадуюсь, хто ж це переді мною.

— Я наймичка, — випереджає вона мої думки, — хочеш — подружимося.

Якось так рідно підхопила вона мою руку, подружньому, що вмить мене охопило таке відчуття, ніби біля мене сидів самий Івасик.

— А ти ?

— Я прийшла в школу записатися. Мені вуйко Стефан пообіцяв.

— От як добре. Як тебе звати ?

— Маруся.

— А мене Ганночка. Мій хазаїн торгує худобою. В нього аж три будинки. Оцей найменший. Хочеш, в неділю до нас запрошу. Хазяїни відідають кудись.

Бідолашна, вся дрижала від холоду, мов у пропасниці. Знову потиснула мені руку так же лагідно, по-щирому і, оглядаючись та усміхаючись поспілими устами, віддалилась від мене.

— Наймичка, — тільки їй зосталось мені в думці. Така несподіванка. Ніби просто з неба впала оця Ганночка.

А очі її сині-сині, мов клаптик неба, загорілися в моїй душі двома яскравими вогниками, і від них мені було радісно і весело тепер.

ЖЕБРАКИ

Наступної неділі таки не вдержалась : пішла до Ганночки.

Вона повела мене довгими, темними хоромами, в яких пахло цвіллю, потім ми опинилися у великій просторій світлиці. Напевно, хазяї Ганночки були багатші за моїх.

А дома, дійсно, нікого не було. Ми говорили. і розглядали ілюстрації з книжок, яких тут знаходилося дуже багато. Ганночка не вміла читати і була дуже здивована, коли я їй читала пояснення до ілюстрацій, або їй цілі уривки з якої-небудь книжки.

Наприкінці я страшенно налякалась, бо в кімнату хтось увійшов. Це був ще молодий, років з двадцять юнак, стрункий, чорнявий, весь у кучерях, з високими, піднятими бровами і великими гарними очима.

Ой, як я налякалась тоді. А він спочатку так шанобливо привітався, заговорив і поведився зі мною зовсім по-панськи, що недалеко було й до того, що був у стані руку мені поцілувати. Так мені тоді здавалося.

І раптом він запитав мене :

— Ти хочеш у школу ?

Он воно як : адже Ганночка все влаштувала. А Ганночки, як навмисне, не стало в хаті.

— Це річ серйозна, — сказав і запросив мене до довгого столу, на якому красувалися у великій вазі червоні квіти.

Я затремтіла всім тілом, хотілося плакати.

— І я вчуся.

І раптом він присів біля мене і схопив за руку.

— Хочеш, я тобі допоможу.

Чому його голос почав втрачати колишню лагідність і поважність не спадало мені з думки, та, видно, про такі речі йому було надто важко зі мною говорити.

Він якось почав втрачати терпіння, і голос в нього почав тремтіти.

Вся я пашіла, сором обілляв мене цілу.

— Пустить мене додому.

Він не пустив.

— Ти чудова, — відчула я дотик його гарячих уст на моїй шиї. — Мовчи, мовчи, все буде добре, — запевняв він, і я й не запримітила навіть, як вже ми й сиділи на дивані.

Тоді я вдарила його коліном у живіт і мені пощастило вирватись із його рук.

— То ти така?! Все одно будеш моєю! Чуєш?!

Кинувся дико на мене по кімнаті і все кричав.

Але я встигла добігти до дверей і відчинити їх.

Пощастило. Він вибіг з кімнати, але не побіг по коридору за мною. Я почувала тільки дикий, але стриманий його голос.

— Жебраки!

Побігла плачучи додому, але дома на мене чекало тієї неділі ще більше нещастя. Під полудень прийшов додому вуйко Стефан дуже сердитий і розгніваний. Від нього вже не тхнуло горілкою, натомість для тітки Марти це було ще більшим горем. Вуйко почав когось проклинати, кричав і був, здається, навіть готовий побити тоді когонебудь, і я зрозуміла, що йому не ладиться з ділами по магазину.

Після обіду він трохи втихомирився і, на моє диво, покликав тітку Марту і мене до себе в кімнату.

— Я постановив таке, Марто, — почав він з тіткою, — якщо я держатиму на своїй шкірі всіх наших робітників, нас заїсть незабаром біднота. Наш борг у банку ми не будемо могли сплатити, а сама ти знаєш, що це значить. Тому я вирішив ось що: — він подивився трохи зляканими очима на мене, — Маруся займе місце одного з робітників, а одного я відпущу. Таким чином за рік-два

ми відстановимося. Тільки таким способом. Ось моє рішення.

— Але ж ви пообіцяли мене віддати до школи, — ледве спромоглася вимовити від обурення.

Вуйко не зразу спромігся на відповідь.

— Це сон, Марусю, мрія. За навчання зараз правлять великі гроші. Підеш в магазини.

— Ні, я піду вчитися.

Вуйкове обличчя вмить зблідло, потім налилося кров'ю, затремтіли губи.

— Я говорив ясно, дівчинко! — і вийшов з кімнати.

Мені стало страшно і я відчула себе в цьому домі такою чужою, такою самотньою, що мені раптом стало самій соромно за вуйкову поведінку.

Я пішла в мою кімнату й заплакала.

В НОВІЙ СІМ'І

Вранці, коли я прокинулась і глянула у вікно, все кругом було біле, мов щойно виткане полотно. Перший сніг падав. Я чомусь так зраділа, що мимоволі й забула, що те, на що я рішилась, було таке незвичайне, навіть страшне, що воно знаходилося в цілковитому протиріччі з цією простою, випадковою моєю радістю.

Все було готове. Я тільки накинула на себе мамин ще киптар і підхопила під пахву торбинку. Тихенько пройшла спальнею, потім світлицею й опинилася біля вихідних дверей. Ніхто не міг ні почути, ні заприпитати мене.

В коридорі було цілком темно, і я йшла навшпиньки, держачись рукою стіни.

Надворі падав перший того року сніг — лапатий, щедрий, і було приємно йти вулицею і дивитися, як все стає білим-білим.

Рідко хто пройде дорогою, залишаючи за собою в снігу глибокі сліди, та місто вже шарудить, мов рій бджіл.

Куди ж мені йти? Піду — просто куди понесуть ноги; з вулиці ніхто мене не прожене. Ось високі будинки з пишними магазинами внизу. А там, ось, напевне, якісь установи повинні бути. А що це за будівля? Ні, це не завод. Заводи завжди з великими трубами і комшами, з яких пихтить ціла хмара диму, тут роздається рев двигунів і море народу повинно товпитись при вході. І народ цей не в пухких шубах і ватяних чоботях, а в простих засмальцьованих спецівках і протертих картузах. Я завжди уявляла собі цей народ якимсь суворим, мовчазним, ніби весь час зберігав у собі якусь таємницю. Принаймні, так видався мені цей народ з прочитаних в дитинстві книжках. В школі нам не дозволяли читати таких книжок, казали, що від них дихає комуністичною пропагандою. Але навіть у дядька Якимма було кілька таких книжок.

Як мені знайти цей завод? Спитати хіба у цього зустрічного підланка? «Не знаю, — сказав, — я не тутешній». Тоді спитаю ще одного. Подивився на мене так здивовано — я ж бо селянкою була з ніг до голови, — і вказав рукою десь на захід. Вже й сама не знаю, скільки йшла. Зупинили мене біля входу.

— Стій! Куди?!

Соромно мені чогось стало, але так сказала:

— Найнятись хочу на роботу.

І вмить я подумала, що вони мене не приймуть. може, занадто я молода, і додала:

— Грошей, щоб вчитися, хочу заробити.

— А скільки ж тобі років, дівчинко ?

— На шістнадцятій скоро піде.

— Не приймають. Таких не приймають.

— А може...

Та ніхто більше не хотів зі мною говорити.

Я вийшла на вулицю і мені знову хотілося плакати.

Раптом хтось сіпнув мене за рукав, аж злякалася. Ніколи не забуду я того чоловіка. Переді мною був кремезний вусань, в сірому короткому шкіряному пальті і в здоровенній баранячій шапці. Він дивився на мене щирими батьківськими очима.

— Не плач, дівчинко, я все бачив. Не приймають ? А ти не здавайся так швидко.

І я вмить зрозуміла, що переді мною був один із тих чоловіків, про яких я читала в тих недозволених книжках, де писалося про той суворій, але сильний народ, який зветься робітничим класом і якого боялися всі багатії світу.

Від цього усвідомлення я так зраділа, що мені просто хотілося стрибнути цьому дядькові на шню і обцілувати його, але що подумав би тоді цей дядько про мене.

А він взяв мене за руку, якимось по-братськи, тепло і направився зі мною в бік заводу.

— Ходімо, дівчинко. Я тебе познайомлю з добрим людьми. Не залишимо ж тебе отак на дорозі.

І я пішла.

ЦІЄЇ ВЕСНИ Я НЕОДМІННО ЗАКОХАЮСЬ...

В березні, коли з-за білих хмар все частіше пробивається синє небо, і кожен, малий і великий, тікає з хати погрітись на свіжій сонечку, коли вже висохли острішки і снігу вже немає навіть на стінах старої фортеці, в мені прокидається відоме почуття відродження і всепереможності. Відчуваю, як щось сильне і душевне витискає мене з міста, і я, ніби примушений, залишаю його і біжу на кілька днів на село.

У березні дуже приємно їхати на село. На пероні залізничної станції метушня і багато відкритих, добре настроєних облич. Всі зустрічні чомусь тобі усміхаються, всі вони здаються знайомими, яких ти не бачив від торішньої весни, і всі вони говорять про те саме.

Ось чепурна, товста, ніби лялька, бабуся совається весь час на лавці з клуночком в руці і запитливо заглядає кожному в обличчя, ніби хоче неодмінно сказати щось важне і радісне.

Десь, наче з-під землі, біля неї виростає раптом такий самий, подібний на ляльку, дідок з білою борідкою і червоним обличчям. Він ще не встиг і привітатись, як бабка кидає :

— Загріло й на вас, пане Діну?

І в дідка веселий настрій, він весь час задоволено погладжує борідку і, високо піднявши голову, жмуриться проти сонця.

На пероні гурток учнів з нашивками на рукавах вже з чверть години чомусь розкотисто регочуться; але, звісно, їм не було б так весело, якби надворі не весна, березень. Біля електричного, поштового візка стоять юнак і дівчина: вони нічого не говорять, а тільки дивляться кудись поза червоні дахи будинків, напевно туди, куди думають їхати. Можна поручитись, що вони поїдуть, як і я, на село.

Дивившись на цей строкатий народ і тобі здається, що в кожного з них є квиток у відпуску на село, всі вони ніби змовились і зодяглись у святкове вбрання. І тобі дуже радісно від таких думок, дуже мило.

У вагоні я штовхаюсь, викручуюсь, намагаюся знайти вільне місце біля вікна. Коли поїзд рушає з місця, я несподівано починаю хвилюватися і сам не можу зрозуміти, що зі мною діється. За вікном мигають сірі мури і чорні стовпи, але їх дедалі стає менше і менше, простір прочищується, і я починаю хвилюватися ще сильніше. Повільно синє небо і зеленій краєвид вириваються від міського полону, в душі робиться надзвичайно просторо, свobodно.

Перед рідним селом зупиняюся. На перехресті доріг глядить на мене маленькими вікнами, що зиркають з-поза кущів бузку, хата вуйка Микити. Вона нічим не змінилася, така вона, якою бачив її торік.

На цьому краю села немає більше ні хатинки — село починається значно далше, і тому здається, ніби ця одинока хатинка розсердилась на все село і задумала жити далеко від нього на

самоті. Але вуйко Микита — чудовий швець, тому стосунки між ним і селом дружні.

Заходжу. В сінях мене зустрічає знайомий напис: «Прохаю всіх: любити один другого». Хтозна, відколи стоїть цей напис і звідки він тут узявся, але кожен, хто переступає поріг вуйкової хати, читає його, а потім довго роздумує і дивується.

Вуйко Микита дивиться на мене з-під своїх срібних окулярів і, розрізуючи гострим шевським ножиком шматок догої товстої підошви, засинає мене різними запитаннями. В кімнаті затхлий запах шкіри забиває дух, і мене мучать вуйкові запитання, мені хочеться надвір. І думки мої вже полетіли кудись через левади, через яр і толоку і вже зупинилися вдома, в рідній хаті. Я кваплюся й горю нетерпінням, мені треба ще стільки побачити і роздивитись, ніколи мені з вуйком розмовляти.

Досадно мені, що вуйко не може зрозуміти і намагається якомога більше затримати мене. І дивно стає, коли він мене запитує:

— Василю, ти закоханий, чи що?

І ось я вдома, нарешті вдома!

Зупиняюся перед хатою. Батько поставив новий тин, вимостив подвір'я. Перед вікнами мати насадила квітів, а наша криниця заросла колючим терном.

Коли відчиняю хатні двері, моє серце починає так сильно битись, ніби ось-ось вирветься з грудей. Мама! Вона дивиться на мене і радісно, і сумно, і їй теплі уста тремтять. А батька нема? Є! Він ніби чує мене і приносить в хату приємний запах торішнього сіна. Борода в нього неголена і шорстка — жалить мені лице.

— Чому не приходиш частіше додому? Забув?

У материнім голосі і докір, і доброта.

— Може, й оженився ?

Волосся в матері вже зовсім посвіло, а її чоло вкрилося густими зморшками. А батько? Хоч і полисів геть, але вигляд у нього ще дужий, молодечий.

Мати запрошує мене до гарячих галушок, а батько частує міцним вишняком. Але хіба мені зараз до цього? Мене тягне надвір, мені хочеться на волю, мене жде стільки незвіданого і непобаченого.

Дивно батькам дивитися на мене і тяжко зрозуміти їм мене. І мені дивно, чому мама так таємничо висловлюється :

— Що це з тобою діється? Хіба ти закоханий?

Через кілька хвилин я вже вилізаю на покрівлю нашої хати і дивлюся у вибалок, чи не видно бузьків. Криклива сусідка Агафія, уздрівши мене так високо, на самому вершечку покрівлі, тривожно сплескує руками і кричить :

— Куди це ти так високо висадився, хлопче?! Не дай боже ще впадеш — клопіт буде!

Агафія ще щось неясно бурмоче, і хоч не чую її слів, але угадую їх. Еге! Розуміється, вона гадає, що я закоханий.

Потім іду в сад обчищувати дерева, допомагати батькові на городі, або біжу подивитися, як бушує в берегах річка...

Два дні проминають блискавично, і я втомлений, виснажений, але новий чоловік, повертаюся в місто. Шум і бруковані вулиці поглинають мене у свій неспокійний світ, і все починає набирати звичайного ходу. Я не просплю кілька ночей і буду мучитися в спогадах, і скучно буде мені, коли нікому не знайдеться зауважити, що я закоханий.

Але я бачу, що в житті моєму сталася велика подія, щось змінилося в ньому, і сам я ніби помужнішав, а в моєму серці ніби добавилося, народилося нове почуття, надзвичайно хорше і гаряче.

Ні, мені треба справді закохатись! Цієї весни я неодмінно закохаюсь!

ЗМІСТ

	Стор.
Гора	1
Старий і лавка	87
Розстріляне небо	96
Тодірко	105
Танцюрист з Маямі	112
До світла	127
Тоді повертались додому лелеки	127
Васильок	130
Лілька	133
Наймичка	136
Жебраки	138
В новій сім'ї	141
Цієї весни я неодмінно закохаюсь	144

Відповідальний редактор МИКОЛА КОРСЮК
Технічний редактор СТЕВАН ЛЕПОСВ

*Підписано до друку 30.III.1978. Тираж 620+90+100
брошурованих примірників. Формат 50×80/16. Папір
типу А. Видавн. арк. 6,13. Друк. арк. 9,50.*

Tiparul executat sub comanda
nr. 1/1910 la
Intreprinderea poligrafică
„13 Decembrie 1918”
str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97
București,
Republica Socialistă România

Vasili Klem
MUNTELE
(lb. ucraineană)
Editura Kriterion
București, 1978

Lei 5,50